

L I O N F E U C H T W A N G E R

V A L L O M Á S
M O S Z K V Á R Ó L

EUGEN PRAGER KÖNYVKIADÓ
B R A T I S L A V A P O Z S O N Y

Egyedül jogosított magyar kiadás
Fordította: Barkóczy István
A címlapot tervezte: Harry Rótt

Minden jog fenntartva
Copyright 1938
by Eugen Prager könyvkiadó-vállalata
Bratislava-Pozsony

Printed in Czechoslovakia
Slovenská Grafia könyvnyomda, Bratislava-Pozsony

ELŐSZÓ.

Tíz hetet töltöttem Moszkvában s midőn hazatértem, barátaim mohó kíváncsisággal ostromoltak: „Mit látott Moszkvában? Mi a véleménye Moszkváról?” Tízhetes tartózkodás után abszurd vállalkozás lenne pontos, tárgyilagos képet adni arról a városról, hol minden oly gyorsan folyik, változik, hogy bizonyos megállapítások már néhány hónap múlva érvényüket veszítik. Csupán személyes benyomásaimat jegyezhetem föl s mivel így oly ítéleteket adok elő, melyeknek szubjektív volta előttem is ismeretes, azt is rögtön el akarom mondani, hogy milyen várakozásokkal és milyen félelmekkel indultam útra a Szovjetszövetség felé. Hogy tekintetemet érzéseim és előre megalkotott véleményeim mennyire homályosították el, ennek megítélését olvasóimra bízom.

Mint „szimpatizáns” keltem útra. Igen, előre is rokonszenvet éreztem az iránt a kísérlet iránt, hogy egy óriási birodalmat kizárólag az értelem alapján akarnak fölépíteni s szívemben azzal az óhajtással utaztam Moszkva felé, bárcsak sikerült volna ez a kísérlet. Amennyire nem szeretném, ha az egyes emberek magánéletéből eltűnnének az érzések, eltűnne minden praelogikus és antilogikus elem, amennyire ridegnek találnám a pusztá logikára alapozott életet, ugyanoly mélyen meg vagyok győződve arról, hogy a társadalmi intézményeknek értelmén és belátáson kell alapulniok ahhoz, hogy valóban virágozhassanak. Középeurópában rettenettel kellett átélnünk, hova vezet az, ha érzéseket és előítéleteket, nem pedig az értelmet teszik az állam és a törvények fundamentumává. A

világtörténelemben sohasem tudtam mást látni, mint az értelmes kisebbségnek az ostobák többsége ellen folytatott hatalmas, szakadatlan küzdelmét. Én ebben a harcban az értelem pártjára álltam s ezért éreztem előre is rokonszenvet a Moszkvából elindított gigászi kísérlet iránt.

Szimpátiám azonban eleve kétségekkel volt ve-
gyítve. A gyakorlati szocializmust csupán egy osztály diktatúrájának segítségével lehetett megvalósítani s a Szovjetszövetség¹ égül is parancsuralmi állam. Már pedig én író vagyok, író szenvedélyhői, azaz szenvedélyes szükségletem, hogy mindazt, amit érzek, gondolok, látok, átélek, akadálytalanul kifejezhessem, tekintet nélkül az egyesekre, tekintet nélkül egy osztályra, pártra vagy ideológiára s ezért minden vonzódásom ellenére is bizalmatlan voltam Moszkvával szemben. Igaz, a Szovjetszövetség ép egy demokratikus, szabadszellemű alkotmányt készített elő; de szavahihető emberek azt állították, hogy a gyakorlat ezt a szabadságot nagyon megtépázta, kerékbetörte s ebben a kétségemben csak még jobban megerősített André Gide-nek közvetlen elutazásom előtt megjelent kis könyvecskéje. Így érkeztem a Szovjetszövetség határára, telve kíváncsisággal, kétségekkel és rokonszenvvel. A moszkvai megtisztelő fogadtatás csak fokozta bizonytalanságomat. Jó ismerőseim, egyébként egész értelmes emberek, a német fasiszták ünnepléseinek hatása alatt teljesen elvesztették józan ítélőképességüket s én aggódva kérdeztem magamtól, vajjon a hiúság szemüvege nem fogja-e eltorzítani szememben a dolgok és emberek igazi képét. Különben is, mondtam magamban, biztosan csak a sikerült dolgokat fogják megmutatni s mert nem értem a nyelvet, nehéz lesz a felületen s a kirakatszerűen rendezett külsőségeken keresztül a dolgok belsejébe látnom.

Másfelől azonban a moszkvai utast könnyen igazságtalanságra, túlzottan marasztaló ítéletre ragadhatja az a számtalan apró kényelmetlenség, mely ott megnehezíti a mindennapi életet s a tekintetet elvonja a lényeges meglátásától. Például csakhamar rájöttem, hogy André Gide-nek, a nagy francia írónak ily kis kellemetlenségek torzították el ítéletét. Moszkvában tehát ugyancsak ügyelnem kellett arra, hogy nézeteimet folyton folyvást ellenőrizsem s majd egy, majd más oldalra helyesbítsem, nehogy a pillanatot kellemességének vagy kellemetlenségének hatására ítéletem túlságosan ferde legyen.

Sokszor ép a szovjetpolgárok naiv büszkesége és buzgósága nehezítette meg, hogy igazságos, megfontolt ítéletre juthassak. A Szovjetszövetség fiatal civilizációját példátlan erőfeszítések és nélkülözések közepette teremtették meg s ha most már oly vendég érkezik Moszkvába, akinek ítéletére — joggal, jogtalanul — súlyt helyeznek, azonnal faggatni kezdik: hogy tetszik önnek ez s mit szól ön ahhoz? Ezenfelül látogatásom mozgalmas időre esett. A fasiszta-vezérek fenyegető szónoklatokat tartottak a Szovjetszövetség ellen, Spanyolországban és Mongólia határán teljes erővel folyt a harc, magában Moszkvában pedig egy nagy politikai per kavarta fel a tömegeket, így hát nem volt hiány kérdésekben s a moszkvaiak csöppet sem voltak restek újból és újból föltenni kérdéseiket. Én azonban nem tudok gyorsan ítéletet alkotni, szeretem csöndben megvitatni magamban apró és kontra érveket s nem szívesen rögzíték le kialakulatlan véleményeket. Természetesen akadt egy és más, ami nem tetszett s mint író különösen nagy súlyt helyeztem arra, hogy minden kertelés nélkül megmondjam, amit gondolok, noha ez a szokásom már sok kellemetlenséget szerzett nekem. Így hát a szovjethatárokon belül sem akartam elhallgatni, ha

valahol hiányokat vettem észre. Ám ily marasztaló ítéletek számára megtalálni a helyes formát, nem tapintatlanul, de mégis félreérthetetlenül kifejezni magamat, ez az akkori izgalmas idők közepette csöppet sem volt egyszerű feladat egy ünnepeelt vendég számára.

Elégtétellel állapíthatom meg, hogy nyíltságomat nem vették rossz néven. Az újságok akkor is feltűnő helyen közölték nyilatkozataimat, ha azok talán nem is érintették kellemesen a kormányon lévöket, így például azt a kívánságomat, hogy bizonyos területeken tanúsítsanak nagyobb türelmet, vagy csodálkozásomat az ízléstelenül eltúlzott Sztalin-kultusz fölöött, vagy azt az óhajomat, hogy magyarázzák meg jobban azokat a lelki motívumokat, melyek az említett politikai pörben, a második trockista-pörben, a vádlottakat vallomástételre indították. Az ország vezető emberei magánbeszélgetéseink alkalmával is hajlottak kritizáló szavamra s nyíltságomat nyíltsággal viszonzták. Ép azzal, hogy ellenvetéseimet őszintén elmondtam, oly felvilágosításokban volt részem, melyeket egyébként aligha kaphattam volna meg.

Visszatérve a nyugatra, felém meredt a kérdés: beszéljek róla, hogy mit láttam a Szovjetszövetségben? Ez a kérdés fel sem vetődött volna, ha mint annyian mások, én is sok negatívumot és kevés pozitívumot láttam volna a Szovjetszövetségben. Ez esetben általános ünneplésben lett volna részem. Én azonban több fényt láttam, mint árnyat és mert a Szovjetszövetséget nem szeretik, hallani sem akartak róla. Ezt rögtön tapasztalhattam. Moszkvában nagyon keveset közöltem le benyomásaimból, alig kétszáz sort s ez sem volt csupa dicséret; de még ezt a keveset is kiforgatták és ócsárolták, mivel nemcsak gáncsot tartalmazott. Beszéljek hát még többet a szovjetekről?

A nézés és megismerés fáradságaitól kimerültén, visszatérésem után az első napokban azt mondtam magamban, hogy az én feladatomban a költészet, nem pedig az agitáció s ezért elhatároztam, hogy hallgatók és várok mindaddig, míg élményeim költői formába nem sűrűsödnek.

De lelkiismeretem előtt nem sokra jutottam ezzel a mentséggel. A Szovjetszövetség nehéz harcot vív számos ellenfeleivel s szövetségesei csak lányhán támogatják. Ostobaság, rosszindulat és szűkkeblűség mind azon vannak, hogy meggyanúsítsák, megrágalmazzák, hitetlenkedve elvessék mindazt a termékeny kezdeményezést, amit a kelet felmutathat. De az írónak, ki valami nagyszerűt látott, akkor sem szabad vonakodni a tanúságtételtől, ha ez a nagyszerű dolog nem népszerű s ha szavai sok fülnek kellemetlenül csengenek.

Így hát vallomást teszek.

L

HÉTKÖZNAP ÉS ÜNNEPNAP.

Oly országokból érkeztem a Szovjetszövetségbe, ahol megszokott dolog volt panaszokat hallani. A lakosság sem külső, sem belső helyzetével nem volt megelégedve s változás után vágyakozott. Különösen a fasiszta parancsuralmi országokból érkezett számtalan segélykiáltás, noha ott a kritikát hazaárulásnak bélyegezték és súlyosan büntették; de a lázongó harag és vad kétségbeesés győzött a börtönök és koncentrációs táborok fenyegése fölött.

Csodálkozva s eleinte kételkedve vettem észre, hogy mindazok az emberek, akikkel a Szovjetszövetségben tájálkoztam, a véletlenül adódó és semmiképp sem előre megrendezett beszélgetések partnerei is, noha egy s más dolgot talán kifogásoltak, a dolgok egészének rendjével azonban mégis egyetértettek. Igen, az egész hatalmas Moszkva megelégedést és helyeslést, sőt ennél is többet: boldogságot lehel.

Heteken át azt hittem, hogy ezek a vallomások csupán a félelem szüleményei. Már csak azért is gyanakodnom kellett, mivel Moszkvában még sok minden hiányzik, amit mi nyugaton nélkülözhetetlennek tartunk. Ott az élet távolról sem oly könnyű, mint ahogy az ország vezetői szeretnék.

Igaz, az éhség esztendei elmúltak. A sok-sok üzletben mindenkor nagy választékban s oly áron kaphatók az élelmiszerek, mely az átlagos szovjetpolgárok, a munkások és parasztok számára teljességgel elérhető. Különösen olcsók és rendkívül ízletesek a külföféle konzervek. A statisztika azt mutatja, hogy

a lakosságra fejenként több és jobb élelmiszer jut, mint például Németországban vagy Olaszországban s ha rövid utazásom tapasztalataiból szabad ítéletet levonnom: ez a statisztika nem csal. Egyenesen feltűnő az a bőség, amivel még szegényebb jövedelmű emberek is megvendégelik előre nem látott látogatójukat. A dús és jó tápszerek elkészítésére persze gyakran kevés gondot s még kevesebb tudást fordítanak. De a moszkvaiaknak ízlik, amit esznek. Hiszen nem oly nagy ideje annak, hogy asztalukon ily bőségben áll az éték. Két év alatt, 1934-től 1936-ig, Moszkvában a fejenkénti élelmiszerfogyasztás 28.8 százalékkal emelkedett s ha elővesszük a háború előtti statisztikákat, kiderül, hogy 1913-tól 1937-ig a lakosság fejenkénti hús- és zsírfogyasztása 95 százalékkal, a cukorfogyasztás 250 százalékkal, a kenyérfogyasztás 65 százalékkal emelkedett. Nem csoda, hogy az éhség ÖB a nélkülözések hosszú esztendei után a moszkvaiak ma ideálisan jónak tartják táplálkozásukat.

A ruházkodás javulása is csodálkozást vált ki azokból, akik régebről ismerik Moszkvát. Egyedül az 1936-os esztendőben 50.8 százalékkal többet fordítottak ruházkodásra, mint az előző évben. Aki azonban először jön Moszkvába, az nagyon szegényesnek találja ruházkodásukat. Igaz, a legszükségesebb valóban kapható s egyes dolgok, például báránybőrbundák és gumicipők, elképesztően olcsók, de a legtöbb ruha-áru nagyon drága. És teljesen hiányzik minden kényelem. Ha valaki, férfi vagy nő, jól s ízlésesen akar öltözni, sok fáradságába kerül s mégsem jut egészen célhoz. Egyszer néhány vendégem volt, köztük egy rendkívül csinosan öltözött színésznő, kinek ruháját mindenki megdicsérte. „A színházról kölcsönöztem ki”, vallotta be.

De ha nyugatról jövünk, más, mindennapi szükségleti cikkek hiánya is szemet szúr. Például a különféle

fajtájú papírárukban is kicsi a választék s az üzletekben csak kis mennyiségben kaphatók; úgyszintén hiány van orvosi és kozmetikai szerekben. Járvá az üzleteket, sok Ízléstelen dolgot találhatunk, viszont sok árucikk, például íróasztallámpák, fadóbozok, fényképezőgépek, gramofónok ép csinos formájukkal, célszerűségükkel és olcsó áraikkal örvendeztetik a szemet. A fokozódó jóléttel együtt növekednek az igények is és ha az ü *iég* éveiben megelégedtek a nélkülözhetetlennel, most a felesleges után is nő a kereslet. És pedig oly mértékben nő, hogy a termelés nem ér nyomába és az üzletek előtt gyakran sorbaállnak az emberek.

De a moszkvaiak életét még sok más hiány is megnehezíti. Noha a közlekedési eszközök jól működnek s a lokálpatrióták naiv büszkesége földalattijukra teljesen jogosult, mert valóban a legszebb és legkényelmesebb földalatti az egész világon. De a villamosok még sokszor túlszűfoltak s taxit szerezni lehetetlenül nehéz feladat. Egy ismerősöm, aki negyven kilométerre lakik Moszkvától, azért késett le külföldre induló vonatjárói, mivel órákon át tartó kísérletezései ellenére sem sikerült kocsit kapnia csomagjának kiszállítására.

És a bürokratizmus is megteszi a magáét, hogy megkeserítse a moszkvaiak életét. Csak úgy bérelhetsz lakást, csak úgy utazhatsz el, csak úgy vehetsz benzint az autódba, számos középületbe csak akkor léphetsz be s még sok minden mást csak akkor tehetsz, ha megfelelő igazolványokkal és engedélyekkel rendelkezel; „p r o p u s k” engedély, ez az első orosz szó, amit minden külföldinek meg kell tanulnia. Az idegen számára a kisebbfajta kirándulás sem oly egyszerű dolog. Moszkva környékén csak kevés szálló és étterem akad, a számos üdülőtelepre pedig csak az illető szakmai szervezetek tagjainak szabad a beme-

net. Egy külföldi állam akkreditált minisztere félig búsán, félig tréfásan elbeszélte nekem, hogy ünnepnaponként mily vágyakozva kódorog a munkások swimming-pooljai körül; őt sehova sem engedik be.

De a legnyomasztóbb baj: a lakásínség. A lakosság nagyrésze szörnyen összezsúfolva, télen rosszul szel- lőztethető, szegényes kis kamrácskákban él és a víz- vezeték, a W. C. előtt gyakran sorba kell állni. Te- kintélyes politikusok, jó jövedelmű írók és tudósok sok nyugati kispolgárnál is primitívebb viszonyok között laknak.

Az első hetekben gyakran föltettem magamnak a kérdést, hogy vajjon a hétköznapok e kellemetlen- ségeinek nem kell e szükségkép felőrlőnie a szovjet- polgárok elégedettségét, melyről föntebb beszéltem. Tény az, hogy nem öröli fel. A szovjetek népe a ke- serves nélkülözések hosszú esztendein ment keresztül s azok az idők, midőn lépten-nyomon kialudt a vil- lany, kiapadt a víz, midőn az üzletek előtt kenyérért és heringért kellett sorba állni, még nincsenek oly nagyon messze. A szovjetek tervgazdasága helyesnek bizonyult s kiküszöbölte a komoly bajokat; a közeli jövő ezeket a kis, ma még zavaró bajokat is ki fogja küszöbölni. A moszkvaiak sok viccet fabrikálnak apró bajaikról, jóindulatú, olykor gonoszkodó vicce- ket, de eszükbe sem jut, hogy ezek miatt a kicsiségek miatt megfélekedzenek arról a nagy előnyről, amit csak a Szovjetszövetség nyújthat. És ha az ember túl sokáig időzik hétköznapjaik apró kellemetlenségeinél, végül megvadulnak s ők kezdenek el kérdezni. Most már *ők* nem értik, hogyan lehet kibírni az életet egy kapitalista országban: 'Hogyan tud ön megélni abban a rossz erkölcsi levegőben, amit ott kell szívnia!' kér- dezik tőlem. 'Még ha ön nyugodtan és kényelemben is dolgozhat, nem zavarja a körülötte lévő nyomor, melyet a dolgok értelmesebb rendjével könnyen ki

lehetne küszöbölni? Nem zavarja a környező ostobaság? Hogyan bírja ki ön olyan országban, melynek gazdasági életét nem észszerű terv, hanem egyesek profitéhsége határozza meg? Nem zavarja önt a bizonytalanságnak, az időlegességnek, a hanyatlásnak érzése? A német birodalom statisztikája hatvanötmilliói lakos mellett átlagosan naponta 52 öngyilkosságot mutat ki; nekünk száznyolcvanmillió emberünk van s a napi öngyilkosságok száma mégis csak harmincnégy. És nézze csak meg a tőkés országok fiatalságát s hasonlítsa össze a mienkkel. A nyugaton hány fiatal embernek van meg a lehetősége rá, hogy hajlamainak és képességeinek megfelelő hivatást válaszson s ki az, akinek nálunk ne lenne meg ez a lehetősége? Ott maguknál hány fiatal ember mentes attól a gondtól: mi lesz velem, mihez kezdjek, vajjon a rám váró élet nem túl sivar-e s vajjon jövőm nem fenyegetés-e inkább, mint remény?’

A moszkvaiak nem a propaganda kedvéért érvelnek így, hanem mert ez a meggyőződésük. A gazdasági életnek s az egész állami szervezetnek szembeötlő tervszerűsége megvigasztalja az embereket magánéletük hiányai miatt, már amennyiben ezeket a hiányokat egyáltalán észreveszik; a múlt és a jelen közötti szembeötlő ellentét ugyanis elfeledteti nélkülözéseiket. Akinek szeme van a látásra, akinek füle van az emberi beszéd valódi vagy hamis csengésének felismerésére, az lépten-nyomon érezheti, hogy nem üres szólam az, ha az emberek az egész országban ‚boldog életükről’ beszélnek.

S ők jól tudják azt is, hogy viruló jólétük nem átmeneti, múlandó konjunktúra, hanem észszerű tervgazdálkodás eredménye. Mindenki megértette, hogy előbb az alapokat kellett lerakni, mielőtt a ház belsőjének berendezéséhez fogtak volna. Először elő kellett teremteni a nyersanyagokat, felépíteni a nehéz-

ipart, előállítani a gépeket s csak aztán foghattak a fogyasztási javak és készáruk termeléséhez. A szovjetpolgárok mindezt megértették s ezért zúgolódás nélkül túrték magánéletük nélkülözéseit. Most aztán bebizonyosodott, hogy számításaik, terveik helyesek voltak, észszerűen vetettek s most gazdag, boldog termést arathatnak. A szovjetpolgárok óriási elégtétellel élik át aratásuk kezdetét. Látják, hogy ma, amint azt nekik megígérték, számos olyan dolog áll rendelkezésükre, amiről két évvel ezelőtt még álmodni sem mertek. A moszkvai úgy megy az áruházakba, mint a kertész, ki sokféle magot vetett s most látni akarja, mi kelt ki megint közülök. Elégedetten állapítja meg: ni csak, ma már sapkák is kaphatók, ma vödörök, ma fényképezőgépek kerültek piacra. És hogy a vezetők betartották szavukat, ez elég kezesség a lakosságnak arra nézve, hogy a tervet továbbra is be fogják tartani, azaz hogy hónapról hónapra jobban fog menni a soruk. A moszkvaiak amily pontosan tudják: a leningrádi vonat ekkor és ekkor indul, ép oly pontosan tudják azt is: két év múlva annyi és olyan ruhánk lesz, amennyit csak akarunk s tíz év múlva annyi és olyan lakásunk, amilyen csak tetszik.

A vigasztalan múlt és a boldog jelen közötti különbséget leginkább a parasztok érzik, akikből az ország lakosságának túlnyomó többsége áll. A parasztok alig tudnak betelni ennek az ellentétnek festésével. Az apák a régi rossz időkről, a cár alatti nyomorúságról és sötétségről beszélnek gyermekeiknek. Az orosz klasszikusok írásaiból mi is jól ismerjük ezt az életet. A parasztok az év legnagyobb részében gyöngeteán e száraz, nehezen emészthető kenyéren éltek. Sem írni, sem olvasni nem tudtak s egész szellemi gazdagságuk a környezetükben lévő tárgyak megjelenésére szolgáló szegényes szókincsre s arra a zavaros mithológiára szorítkozott, amivel a pópák tömték

őket. Most ezeknek az embereknek bőven van mit enniük, földjeiket észszerűen s fokozódó hozammal művelik, jó ruháik, mozijuk, rádiójuk, színházuk, újságjaik vannak, megtanultak írni-olvasni s gyermekeik azt a pályát választhatják, amire kedvük támad.

Az a felismerés tehát, hogy az állam nem rekeszti ki kevesek kedvéért a nagy többséget a javak élvezetéből, hanem valóbar észszerűen az összesség érdekeit szolgálja, ez a húsz év tapasztalatai által megerősített felismerés az egész népben hússá-vérré vált s oly bizalmat támasztott a vezetők iránt, amelyet sehol másutt nem figyelhettem meg. Míg nyugaton az emberek rossz tapasztalataikon okulva a kormányok ígéreteit és fogadkozásait csak bizalmatlansággal hallgatják, sőt gyakran előre fölteszik, hogy egy bizonyos dolog okvetlen be fog következni, mivel a kormány annak ellenkezőjét ígéri, addig a Szovjet-szövetségben a lakosságnak szilárd meggyőződése, hogy a hatóságok ígéretei pontosan s másodpercre teljesülni fognak. Tudjuk jól, mennyi fáradságba s mily előkészületekbe kerül a fasiszta államoknak, hogy fanyalgó tömegeikből, „spontán lelkesedést” csitoljanak ki; száz meg száz kis példán figyelhettem meg azt a naiv örömet, amivel a moszkvaiak tünnetni mennek.

Igen, a szovjetpolgár oly jelentőseknek látja azokat az előnyöket és biztosítékokat, melyek őt a nyugati államok alattvalóitól megkülönböztetik, hogy ehhez mérten hétköznapjainak apró kellemetlenségeit észre sem veszi. A szocialista tervgazdaság mindenkinek minden időben észszerű munkát s öregségére gondtalan pihenést biztosít. A munkanélküliséget valóban felszámolták s ugyanígy, a szó szoros értelmében, a kizsákmányolást is. Az a munkamennyiség, amit az állam minden egyes polgárától megkövetel, mindenkinek elég szabadságot hagy arra, hogy erejének

nagyrészt hajlamainak szentelhesse. Minden hatodik nap ünnepnap, bevezették a hétórás munkanapot s mindenki teljes hónap fizetett szabadságot kap. Amily szegényesek az egyes emberek lakásai, oly tágasak, világosak és kényelmesek az üdülőotthonok, melyek óriási számban s potom olcsó árakon állnak a szovjetpolgárok rendelkezésére.

A föltétien biztonság érzése, az egyes ember megnyugtató bizonyossága, hogy valóban az állam van érte, nem pedig ő az államért, magyarázza meg a moszkvaiak naiv büszkeségét, amivel ,a mi gyáraink'-ról, ,a mi mezőgazdaságunk'-ról, ,a mi épületeink'-ről, ,a mi színházaink'-ról, ,a mi hadseregünk'-ről beszélnek. De a legbüszkébben mégis ,a mi fiatalságunk'-ra tekintenek.

Valóban, a fiatalság a Szovjetszövetség legnagyobb aktívuma.

Amit emberi erő csak tehet, minden a fiatalságért történik. Mindenütt számtalan, kitűnően berendezett bölcsődéket és gyermekkerteket találhatunk, az egész óriási birodalmat hihetetlen gyorsasággal sűrűsödő iskolahálózat fonja be, a városokban gyermeksporttelepek, gyermekmozik, gyermekkávéházak, nagyszerű gyermekszínházak vannak. Az érettebb ifjúságról az egyetemek, az egyes üzemekben és a paraszti kollektív gazdaságokban tartott számtalan tanfolyam s a vöröshadsereg kulturális intézményei gondoskodnak. A Szovjetszövetségben a fiatalság kedvezőbb külső körülmények között nő fel, mint bárhol másutt a világon.

A legtöbb levél, amit a Szovjetszövetség határain kívül élő fiatalemberek írnak hozzám, SOS-kiáltás. Nyugateurópában számtalan fiatalember nem tudja, sem külsőleg sem belsőleg, hogy hova tartozik és nemesak hogy semmi reményük kedvükre való mun-

kát kapni, hanem egyáltalán nem remélhetnek munkát. Nem tudják, mit csináljanak, mi legyen életük értelme, előttük minden út céltalannak látszik.

Ily tapasztalatok után mily boldogító érzés azokkal a fiatalokkal találkozni, akik már élvezhették a szovjetnevelés első gyümölcseit, a proletár- vagy paraszti származású fiatal intellektuelekkel. Mily szilárdan, magabízóan, nyugodtan állnak az életben, mennyire egy értelmi egész szerves részeinek érzik magukat! A jövő úgy áll előttük, mint egy szép tájon átvezető, nyílegyenes út. Akár gyűléseken szónokolnak, akár egyedül beszélgetnek valakivel, az a naiv buzgóság, amivel „boldog életük”-et dicsérik, nem színlelt érzelem. Szájukon valóban az buggyan ki, ami szívüket tölti csordultig tele. Ha például a technikai főiskola egyik hallgatónője, aki néhány évvel ezelőtt még gyári munkáslány volt, kijelenti nekem: „Néhány év előtt még egy orosz mondatot sem tudtam értelmesen leírni s most túrhető németséggel vitatkozhatom önnel egy amerikai autógyár szervezetéről”, vagy ha egy falusi lány csillogó örömmel jelenti: „Négy évvel ezelőtt még sem írni, sem olvasni nem tudtam, ma pedig Feuchtwangerrel könyveiről beszélgethetek”, úgy ez a büszkeség föltétlenül jogsult s a szovjetvilággal és a beszélőnek e világon belüli állásával való oly mély egyetértésből fakad, hogy ez a boldogságérzés átragad a hallgatóra is. A nyugati államok statisztikái szerint a paraszti vagy munkásszármazású diákok százalékszámát fölöttébb alacsony, amiből szükségszerűen arra kell következtetnünk, hogy a nyugati államokban igen sok tehetséges ember tanulatlanságra van ítélve csak azért, mert szüleiknek nincs pénzük a taníttatására, másrészt sok tehetségtelent csak azért, mivel szüleik vagyonosak, tanulásra kényszerítenek. Felemelő látvány nézni, hogy a Szovjetszövetségben milliók és milliók,

akiknek húsz évvel ezelőtt a legsötétebb tudatlanságban kellett volna tespedniök, most, hogy kitérültek előttük a kapuk, mily lelkesedéssel tolonganak a műveltség berkeiben. A Szovjetszövetségben nemcsak óriási, eddig kihasználatlanul heverő, természeti kincseket hoztak fel a föld színére, hanem ugyanígy hatalmas mennyiségű szellemi erőt is felszabadítottak, mely eddig parlagon hevert. A siker itt sem volt kisebb, mint amott. Ezek a proletár- és paraszti törnek fiatal, még el nem használt agyukkal örvendezve és mohón vetik rá magukat az új tudásanyagra, felhabzsolják, megemésztik s az a frissesség, amivel fiatal tekintetük három ezredév felismeréseit szemléli, amivel ezeknek a felismeréseknek új, váratlan oldalait fedezik fel, hatalmas segítséget jelent az olyan embernek, aki a háború óta szerzett tapasztalatai alapján már kétségbe akart esni az emberi erkölcs jövője felett.

André Gide ennek a fiatal nemzedéknek fenhéjázásáról beszél. Elmondja, hogy megkérdezték tőle, vajjon Párizsban is van-e földalatti s hogy nem akarták elhinni neki, hogy az orosz filmeket Franciaországban is bemutathatják; hetykén és lenézően kijelentették előtte, hogy felesleges idegen nyelvekkel bajlódniok, mivel a külföldtől többé úgyszemint tanulhatnak semmit. Mivel az újságok minduntalan összehasonlítják a moszkvai földalattit a külföldiekkel, mivel állandóan örömüknek adnak kifejezést afölött, hogy a szovjetfilmek ép Franciaországban nagy sikereket aratnak, André Gide-nek nyilván néhány kivételesen ostoba és szemtelen fickó akadt az útjába. Tőlem soha semmi ilyesmit nem kérdeztek, noha igen sokat beszélgettem fiatal szovjetemberekkel. Sőt mindig kellemesen meglepett, hogy e diákok közül hányan tudtak németül, angolul vagy franciául, sőt akár két-három idegen nyelven is.

Az író számára valóban nagy öröm könyveit ezeknek a fiatal szovjetembereknek könyvtárában tudni. A világ majd minden országában vannak érdeklődő olvasók, akik kíváncsi kérdéseket intéznek a szerzőhöz. De a nyugaton a könyvekkel való foglalkozás általában mégis csak magasabbrendű szórakozás, fényűzés. Ám a szovjetolvasók számára látszólag nincs határ a környező valóság s könyveinek világa között. Könyveinek al ajaival úgy foglalkozik, mint valóságos környezetének szereplőivel, vitatkozik velük, leszídjá őket, a könyv eseményeiben és alakjaiban realitást lát. Többször is volt alkalmam egyes gyárak olvasóköreivel könyveimről vitatkozni. Mérnökök, munkások, alkalmazottak ültek velem szemben. Pontosan ismerték könyveimet, sokat még nálam is pontosabban. Nem volt mindig könnyű feladat megfelelni nekik. Ezek a fiatal paraszti és proletárintellektuelek igen váratlan kérdésekkel támadnak az emberre, álláspontjukat tiszteletteljesen, de makacsul s határozottan védik. A szerzőnek nem adnak rá lehetőséget, hogy esztétikai törvények vagy az írói technikáról és költői szabadságról hangoztatott frázisok mögé bújjon. Ő teremtette embe-reit, így hát ő is felelős értük s ha ifjú olvasóinak udvarias, de határozott kifogásaira és kétségeire csak félig igaz feleleteket ad, úgy rögtön éreztetik vele elégedetlenségüket. Nagyon tanulságos dolog ily hallgatósággal vitatkozni.

Igen, ez a szovjetfiatalság az erő és a boldogság könnyen átragadó érzését árasztja magából. Látva ezeket a fiatalokat, azonnal megértjük a szovjetpolgárok jövőbe vetett bizalmát, azt a bizalmat, mely átsegíti őket a jelen nélkülözésein.

Szeretném egyetlen példán bemutatni, hogy a jövőbe vetett bizalom miképp békíti ki az embereket a jellel.

Már beszéltem arról, mily szegényesen és szűkén, mily szörnyű zsúfoltságban laknak az emberek Moszkvában. A moszkvaiak azonban megértik, hogy az építkezésben is aszerint az elv szerint járnak el: először jön a közösség s csak aztán az egyes ember. S a középületek és nyilvános intézmények pompázatosága bizonyos kárpótlást is nyújt nekik. A munkások és alkalmazottak klubjai, a könyvtárak, a parkok, a sportterek, mind nagyon tágasak, gazdagok, kényelmesek, a középületek külseje is szerfölött reprezentatív s a teljesen végrehajtott elektrifikálás következtében Moszkva éjjelente ép úgy ragyog, mint a világ bármely másik nagyvárosa. A moszkvaiak életének nagyrésze a nyilvánosság előtt folyik le; a moszkvai szereti az ucca forgalmas életét, szívesen tartózkodik a klubokban és gyűléstermekben, szenvedélyes vitatkozó s inkább vitázik, semmint hogy csöndben elmélkedjen. Klubjának kellemes helyiségei elviselhetőbbé teszik otthonának kopár csúnyaságát. De lakásának rútságát mégis leginkább az az ígéret feledteti el vele: Moszkva megszépül.

Hogy ez az ígéret több üres jelszónál, ezt az a nagy energia is bizonyítja, amivel az utolsó két év alatt Moszkva teljes és alapos átépítéséhez fogtak.

Igen, a szovjetéletre leginkább jellemző észszerűség, matematikai tervszerűség különösen szembeötlő módon mutatkozik Moszkva újjáépítésének nagyszerű tervében. Talán nem lehet gyorsabban s mélyebben bepillantást nyerni a Szovjetszövetség lényegébe, mintha az építészeti kiállításon megnézzük a jövő Moszkvát ábrázoló modellt.

A moszkvai építészkiallításon látható egyes teljesítményeket sem jobbakkak, sem rosszabbakkak nem találtam, mint bárhol másutt; csupán három építész terveiben fedeztem fel forradalmian alkotó tehetséget, egyébként építészetükben semmitmondó

eklektizmus és klasszicizmus uralkodik. De azonnal egész más képet nyer a Szovjetszövetség építésze, amint megállunk azok előtt a tervek és modellek előtt, melyek bemutatják, hogy a szovjetépítések miképp építettek egész új városokat, miképp rekonstruálták a régieket s hogy miképp akarják folytatni munkájukat.

A legmerészebb ebben a nemben Moszkva újjáépítése. Tudjuk jól, hogy x város a forradalom kezdete óta folyton építkeznek; mindenütt s mindig ásnak, bontanak, ácsolnak, építenek valamit, uccák tűnnek el s támadnak fel; ami ma nagynak számított, holnap már kis semmiség lesz, mert hirtelen toronymagas épület borítja árnyékba. Minden folyik, minden változik. A népbiztosok tanácsa csak 1935 júliusában határozta el, hogy törvényt szab ennek az átalakulásnak, azaz hogy tíz év alatt Moszkva városképét is oly tervszerűen átalakítja, mint a Szovjetszövetség egész struktúráját. Hogy mit végeztek 1935 óta s mit akarnak a következő hét év alatt végezni, ezt mutatja meg a jövő Moszkvájának modellje az építésziállításon.

Egy kis emelvényről tekinthetjük át azt a gigászi modellt, mely az 1945-ik év Moszkváját ábrázolja. Ez a Moszkva úgy viszonylik a maihoz, mint a mai a cárok fővárosához, a hajdani nagy faluhoz. A modell elektrifikálva van s egyre újabb kék, zöld, vörös elektromos vonalak mutatják az utak, a földalattik, villamosok, autóutak irányát, mutatják, hogy a nagyváros forgalmát s lakhatóságát mily tervszerűen fogják szabályozni. A várost átszelő hatalmas diagonálisok, a körutak, boulevardok, sugárutak, a fő- és mellékutak, az irodák, s a lakóházak, gyárépületek és parkok, iskolák, kormányépületek, kórházak, közművelődési intézmények és szórakozóhelyek, mind mind geometriai ésszerűséggel vannak

elosztva és elhelyezve. Még soha milliós nagyvárost így, a célszerűség és a szépség törvényei szerint nem építettek, mint ezt az új Moszkvát, Számptalan kis pont és vonalka kezd el világítani: itt lesznek az iskolák, itt a kórházak, itt a gyárak, itt áruházak, itt színházak. A Moszkva folyó a jövőben így fog futni s itt torkollik bele a Moszkva—Volga-csatorna. Itt hidak lesznek, emitt pedig alagút vezet majd a folyó alatt, ezeken az uccákon jön be majd az élelmiszer, amazokat más szállítmányok számára tartják fel, innen szabályozzák majd a város vízellátását, innen az elektromos világitást, innen pedig a távfűtést.

S mindez értelmesebben kapcsolódik egymásba, mint bárhol másutt a nagyvilágban. Mert más városokban a szükségletek csak idő múltán jelentkeztek s csak utóbb kísérelhették meg, hogy az uccákat és a forgalmat ennek megfelelően szabályozzák. Mindez szükségkép többé-kevésbé véletlen módján történt, de sohasem tökéletesen és értelmesen. Mert nemcsak hogy ezek a városok nem szervesen keletkeztek és növekedtek, hanem szükségleteik későbbi szabályozását is megnehezítette és eltorzította az a körülmény, hogy a rendezés számtalan magánérdekel került összeütközésbe és nem volt oly hatalmas szerv, mely ezeket a magánérdekeket a közösség érdekében elhallgattathatta volna. A profitéhes telektulajdonosok ellenállása mindenütt lehetetlenné tette az észszerű várostervezést. Hausmann prefektus, aki a tizenkilencedik század derekán újjá rendezte Párizst, keservesen panaszkolta: 'Hogy a város vízellátásának Belgrand mérnök által kidolgozott tervét megvalósíthassuk, a városnak meg kellett volna vásárolnia a Somme és a Soude forrásait. E területek tulajdonosai azonban hallani sem akartak a dologról s a szép terv megbukott.' És midőn 1923-ban a

földrengés által elpusztított Tokiót újból felépítették, azért a százhusz hektár területért, amire a város kiszélesítéséhez szükségük volt — ez csupán a negyedrésze volt annak, amire valóban szükség lett volna, — negyvenmillió yent kellett fizetni a telektulajdonosoknak s a város eredeti kiszélesítésének tervét el kellett ejteni.

A jövő Moszkvája mindezeket az akadályokat nem ismeri. A tervet nem gátolja az, hogy már meglévő rosszhoz kell alkalmazkodnia, hanem ép ellenkezőleg: minden kezdettől fogva tervszerű, értelmes, célszerű, indokolt.

A három nagy diagonális út, mindegyik egyenként tizenöt-husz kilométer hosszú, a város fő ütőerei, továbbá a három új sugárút, a két párhuzamos útvonal áttörése, a Vörös térnek kétakkorára való kiszélesítése, a lakóházak elhelyezése, minden tűzveszélyes és az egészségre nézve káros üzemnek kihelyezése, a széles rakpartok, a kilenc új híd s az új vasúti hidak, a távfűtési központok elhelyezése, az ötszázharminc új iskolaépület, a tizenhét új nagy kórház és huszonhét ambulatórium, valamint a kilenc új óriásáruház, a város területének harminckétezer hektárral való megnagyobbítása, a várost körülvevő hatalmas, tíz kilométer széles erdővédöv, a város belsejében létesítendő ötvenkét park s a város szélére tervezett tizenhárom nagy népliget, mindez oly alaposan átgondolt terv s a részletek oly észszerűen kapcsolódnak egymásba, hogy a terv nagysága és szépsége a legjózanabb szemlélt is lelkesedésre gyűjtja.

És ennek a tervnek megalkotói: N. S. Kruscsev, L. M. Kaganovics és Josszif Visszarionovics Sztálin voltak.

Valóban páratlan esztétikai élvezet végignézni egy olyan nagyváros modelljét, melyet alapjaitól kezd-

ve az értelem irányítása mellé építettek, az első városnak a maga nemében, mióta az emberek történelmet írnak. Ott állunk s nézzük az óriás modellt, az építészek pedig magyaráznak. Az első évben, 35/36-ban, mondják, itt és itt iskolákat akartunk építeni s kigyúlnak az elektromos lámpácskák és valóban építettünk is s erre még sokkal több lámpa gyulladt ki. Az első másfél év alatt itt és itt kórházakat akartunk építeni s valóban építettünk is és megint több lámpa gyűl föl, mint ahány épület volt tervbe véve. S ha meg akarod nézni a terv részleteit, az egyes negyedeket, tessék: a modell automatikusan részekre szedhető. Tekinteted elkalandoz rajta, bejárod a jövő városát s már előre kiválaszthatod kedvenc tereidet, parkjaidat.

De mégis a legboldogítóbb az a tudat, hogy ez a modell nem játék, nem egy nyugati építész utópista fantáziája, hanem nyolc éven belül valósággá lesz. Ennek a bizonyosságnak az alapját az eddigi teljesítmények felismerése adja, az a felismerés, hogy mennyire más a mai Moszkva, mint a hajdani. Az utolsó cár Moszkvájában csupán 200.000 négyzetméter út és tér volt aszfaltozva vagy faragott kőkocskákkal borítva, ma 3,200.000 négyzetméter. A régi Moszkvában a lakosság fejenkénti vízfogyasztása napi 60 litert tett ki, ma ez a szám 160 liter; (a berliniek 130 liter vizet fogyasztanak). A régi Moszkvának volt a világon a legelmaradottabb közlekedésügye, az új Moszkva jól kiépített villamoshálózatával, autóbuszaival és trolleybuszaival s nagyszerű földalattijával egy lakosra évenként átlagosan 550 utazást tud fölmutatni s így a világ minden városát felülmúlja. Az új Moszkva építési tervét a végrehajtás első két évében, midőn pedig a legnehezebbjét kellett elvégezni, több mint száz százalékosan megvalósították. Ez valóban elég kezesség arra,

hogy azt is végre fogják hajtani, amit a következő nyolc évre terveztek.

És úgy hiszem, nem az a lényeges és fontos, hogy rendkívül rövid idő alatt házakat, uccákat, közlekedési eszközöket teremtettek és fognak teremteni. A döntő újdonságot az egész tervszerűségében, észszerűségében látom, abban a tényben, hogy nemcsak egyes szükségletekre voltak tek'ntettel, hanem valóban az egész város, sőt az egész óriási birodalom szükségleteit vették figyelembe; az új Moszkva terve ugyanis azt is előírja, hogy a városnak nem szabad öt milliónál több lakossal bírnia s már most előre gondoskodnak arról, hogy hova osszák el a fölösleget. Amerikában az ország legnagyobb városa a lakosság kilenc százalékát foglalja magában, Franciaországban tizenkét, Angliában több mint tizenöt százalékot. A Szovjetszövetség számos érthető okból nem kívánja, hogy fővárosa lakosainak száma ész nélkül nőjön a végtelenségbe s már előre az összlakosság 2.5 százalékában szabja meg a felső határt.

A fasiszta négyéves tervek bizonytalan, üres ígéreteivel szemben mily jól esik az a pontosság, amivel itt minden részletet figyelembe vettek, az a körültekintés, amivel a termelés és a szükséges nyersanyagok beszerzésének lehetőségeit kiszámították. És főként mily jól esik, hogy a végrehajtás eddigi éveit alatt a valóság mindenben igazolta ezeket a számításokat.

A 'Moszkva város újjáépítésének tervé'-hez kiadott hivatalos szöveg leszögezi: 'Ennek a munkatervnek végrehajtása minden erőnk megfeszítését követeli, de végre fogjuk hajtani.'

Aki csak egyszer is járt Moszkvában, az tudhatja: a tervet végre fogják hajtani.

A Szövetséges Szocialista Szovjetköztársaságok Alkotmányának 10. fejezete ezt a címet viseli: 'A polgárok alapvető jogai és alapvető kötelességei' s a 118-tól 121-ig terjedő szakaszok a következőképp szólnak:

118. szakasz. Az SSSR polgárainak joguk van a munkára, azaz joguk van arra, hogy biztos munkát s munkájuk után annak mennyiségéhez és minőségéhez mért fizetést kapjanak.

A munkára való jogot a közgazdaság szocialista rendje, a szovjettársadalom termelőerőinek állandó növekedése, a gazdasági válságok lehetőségének kiküszöbölése és a munkanélküliség megszüntetése biztosítja.

119. szakasz. Az SSSR állampolgárainak joguk van az üdülésre.

Az üdülésre való jogot a munkáknak a munkások legnagyobb részénél hét órára való csökkentése, a munkásoknak és alkalmazottaknak minden évben kijáró fizetéses szabadság s a dolgozók szolgáltatóira állított szanatóriumok, üdülőotthonok és klubok sűrű hálózata biztosítja.

120. szakasz. Az SSSR polgárainak joguk van öregségük idején, valamint betegségük vagy munkaképтелenségük esetén teljes anyagi ellátásra.

Ezt a jogot a munkásoknak és alkalmazottaknak államköltségen való szociális biztosítása, a dolgozók ingyenes orvosi kezeltetése s a dolgozók rendelkezésére álló gyógyhelyek sűrű hálózata biztosítja.

121. szakasz. Az SSSR polgárainak joguk van a művelődésre.

Ezt a jogot az általános kötelező elemi iskolai oktatás, a tanulmányoknak az egyetemi tanulmányokat is magába foglaló ingyenessége, a főiskolai hallgatók túlnyomó többségének nyújtott állami ösztöndíjak rendszere, az anyanyelven való iskolai ok-

tatás, az üzemek, szovjetgazdaságok, gép- és traktor-állomások és kollektív gazdaságok dolgozói számára szervezett ingyenes szak-, technikai és agronómiai tanfolyamok biztosítják.

Mint láthatjuk, a demokratikus országok szokásos alkotmányai és a Szovjetszövetség alkotmánya között az a különbség, hogy míg más alkotmányok ugyan szintén proklamálják a polgárok jogait és szabadságait, de azt már nem mondják meg, hogy mily eszközökkel lehet ezeket a jogokat és szabadságokat valóra váltani, addig a Szovjetszövetség alkotmányában azokat a tényezőket is felsorolják, melyek a valódi demokrácia alapjait képezik; mert bizonyos gazdasági függetlenség nélkül lehetetlen a szabad véleményalkotás s a munkanélküliségtől, a nyomorult öregkortól való félelem, a gyermekek jövője felett érzett aggodás a szabadság leggonoszabb el-
lensége.

Arról talán lehet vitatkozni, hogy vájjon a szovjetalkotmánynak mind a 146 fejezete megvalósult-e, vagy pedig egyesek még mindig csak papíron vannak. De vitathatatlan az, hogy az idézett négy szakasz — melyekben én a demokrácia megvalósulásának előfeltételeit látom — nem papíron maradt frázisok, hanem a valóságot fejezik ki. Hiába szaglász-nék végig az egész nagy Moszkvát, mégsem talál-nánk semmit, ami ezekkel a szakaszokkal ellentét-
ben állna.

Ha ezeket a tényeket s mindazt, amit előbb mon-dottam, mérlegelés tárgyává tesszük, a következő megállapításra jutunk: A Szovjetszövetségen kívül az átlagos polgár még sok országban egyelőre ké-nyelmesebben él, mint a szovjethatárokon belül, de ez a kényelmes élet bizonytalan alapokon nyugszik. És sok embert kényelmének élvezésében nagyon megzavar a környező, kimondhatatlan nyomorúság,

megzavarja őket az a felismerés, hogy a dolgok észszerűbb rendje mellett ez a nyomor elkerülhető lenne. A Szovjetszövetség átlagos polgára egyelőre kényelmetlenebbül él, mint sok más ország lakosai, de mégis elégedettebb, sorsával inkább egyetért, boldogabb.

II.

KONFORMIZMUS ÉS INDIVIDUALIZMUS.

André Gide, az író, találkozott egy munkással, egy „sztachanovistával”, azaz rekordmunkással, akiről azt mondták Gide-nak, hogy „öt óra alatt nyolcnapi munkát tudott végezni, vagy nyolc óra alatt ötnapi munkát, már nem tudom pontosan. Voltam olyan bátor”, folytatja Gide, „és megkérdeztem, vajjon ez nem azt jelenti-e, hogy ennek az embernek azelőtt nyolc napra volt szüksége öt órai munka elvégzésére” s aztán még csodálkozik, hogy kérdését fagyosan fogadták s okosabbnak tartották nem válaszolni rá. Ezt az alkalmat Gide arra használja fel, hogy csípős megjegyzéseket tegyen a moszkvaiak „indolenciájá”-ra, majd mint tárgyilagos megfigyelő megjegyzi: „a lustaság túlerős kifejezés lenne”. De úgy véli, hogy a sztachanovizmus olyan országban, ahol minden munkás valóban dolgozik, felesleges lenne. Ám ott lenn, a Szovjetszövetségben, az emberek azonnal ellanyhulnak, állítja, mihelyt magukra hagyják őket s a sztachanovizmust csak azért találták ki, hogy felrázzák őket hanyagságukból; régebben a kancsukat használták erre a célra, teszi hozzá.

Gide valóban csodálatos megfigyeléseket gyűjtött! Én a magam részéről kénytelen vagyok kijelenteni, hogy nekem ép a moszkvaiak rendkívüli tevékenysége, mozgékonyasága, szorgalma tűnt fel. Az igyekezettől szinte eltorzult arccal rohannak az uccán, mihelyt a jelző lámpa zöldet mutat, sietve átszaladnak az úttesten, türelmetlenül tódulnak be a földalatti állomásra, ugranak fel a villamosokra és

autóbuszokra, mint a megbolygatott hangyák nyüzsögnek szerteszét. A gyárakban alig láttam egy munkást vagy munkásnőt, aki a szokatlan vendég közeledtére feltekintett volna, oly tárgyilagos figyelemmel ügyeltek munkájukra. Nem is beszélve azokról, akik valamennyire felelős állást töltenek be. Azok alig vesznek maguknak időt az étkezésre, alig alszanak és eszükbe sem jut megütközni azon, ha valakit az operaelőadás kellős közepén hívnak ki, vagy rendelnek haza csak azért, hogy gyorsan megkérdezzenek tőle valamit, vagy hogy éjjel háromkor, négykor telefonon felhívják az illetőt. Sehol másutt annyi s oly szakadatlanul dolgozó embert nem találtam, mint Moszkvában. Másfelől sajnálatos azt is látnom kellett, hogy ezek az emberek túlfeszített munkájuk káros következményeit is megszenvedik s a munka a szó szoros értelmében felőrli őket. A legtöbb felelős állásban lévő moszkvai idősebbnek néz ki, mint amennyi. Ha Newyorkban vagy Chicagóban hiába kerestem az amerikai tempót, Moszkvában megtaláltam.

Egyszer végre végét kellene vetni az orosz ember lustaságáról szóló hagyományos mesének. Az a nép, mely húsz évvel ezelőtt majdnem belefulladt a szegénységbe, szennybe, tudatlanságba, ma nagyfejlettségű iparral, racionalizált mezőgazdasággal rendelkezik, számtalan várost alapított vagy teljesen újjáépített s teljesen liquidálta az írástudatlanságot. Elképzelhető-e, hogy ezt a hatalmas teljesítményt oly emberek végezték, akik természetüknél fogva lusták? Jól van, ismerjük el azt is, hogy a Szovjetszövetség volt oly szerencsés és kivételes tehetségű vezetőkre talált: de ha mindazok a nagy szellemek, akiket az emberiség évszázadok óta felmutathat, erre a két évtizedre mind Moszkvába gyűltek volna össze, vájjon akkor is képesek lettek volna ily gigászi teljesít-

ményt csikarni ki egy népből, mely természettől fogva lusta? Nem csoda, hogy a munkások és parasztok mindaddig, amíg lelketlen vállalkozók és nagybirtokosok részére kellett robotolniok, tehernek érezték a munkát és igyekeztek magukat kivonni alóla; de mióta látják, hogy munkájuk gyümölcsét ők maguk élvezik, ez teljesen megváltozott. André Gide azon is csodálkozik s ez alkalommal sokr 1 együtt csodálkoznak vele, hogy a Szovjetszövetségben annyira különbözők a jövedelmek. Én ezen a csodálkozáson csodálkozom. Nekem teljesen észszerűnek tűnik fel, hogy a Szovjetszövetség mindaddig, a .mindenkinek teljesítménye szerint' szocialista elvét követi, amíg a tökéletes kommunizmus ideálisabb elvét, a .mindenkinek szükségletei szerint'-et nem valósíthatja meg. Úgy hiszem, a szocializmus építésénél nem a szegénység felosztása, hanem a gazdagság felosztása a cél. Azt azonban nem látom, hogy mikép jutunk a gazdagság felosztásához, ha azokat, akiktől nagy teljesítményt várnak, oly szegény életre kényszerítik, mely ezt a nagy teljesítményt lehetetlenné teszi. Azt a nézetet, hogy a szocialista állam polgárainak mindaddig kivétel nélkül szegény vagy legalább is nagyon szerény életet kell folytatniok, amíg mindnyájan gazdagon nem élhetnek, ókeresztény képzelgések atavisztikus származékának s inkább jámbornak, mint észszerűnek tartom. Ennek a nézetnek képviselői egy rokonomra, egy idősebb bajor köztisztviselőre emlékeztetnek engem, aki a világháború alatt a csupasz földön hált, mivel kinn a lövészárookban oly soknak nem volt rendes ágya.

Azt a félelmet, hogy a jövedelmek különbözősége újból visszaállíthatná a csak imént eltörölt osztályokat, indokolatlannak tartom. Az osztálynélküli társadalom alapeleme kétségtelenül az, hogy mindenki születésétől fogva ugyanazokkal a tanulási és pályá-

választási lehetőségekkel rendelkezék, azaz hogy mindenkinek meglegyen a bizonyossága, hogy tehetségéhez mérten fogják fölnevelni és alkalmazni. Már pedig a szovjetek legvadabb ellenfele sem tagadhatja, hogy ott ezt az alapelvet valóra váltották. Moszkvában sehol szervilizmust nem találtam. A 'továris' szó ott nem üres frázis, az építómunkás elvtárs, kimászva a földalatti vasút tárnájából, tényleg egyenrangúnak érzi magát a népbiztos elvtárrsal. Tapasztalataim szerint nyugaton azok a paraszt- és proletárfiúk, akiknek sikerült magasabb iskolákat is végezniük, túlságosan nagyra vannak emelkedésükkel és többnyire tudni sem akarnak volt osztályukról. A Szovjetszövetségben a paraszti és proletár-intellektuelek szoros kapcsolatban maradnak a fizikai munkások nagy tömegével, akik közül jöttek.

Igaz, azt hiszem, mégis megfigyelhettem egy szakadékot, mely az egész Szovjetszövetségen végigvonnul. Az SSSR aránylag rövid történelme két korszakra, a harc és-a fölépítés korszakára oszlik. A jó harcos azonban nem mindig jó munkás is és azok az emberek, akik a polgárháború éveiben nagyszerű teljesítményeket mutattak fel, a felépítésnél még nem okvetlenül alkalmazhatók. Természetesen azok, akik a Szovjetszövetség megteremtésénél nagy érdemeket szereztek, úgy gondolták, hogy továbbra is joguk van fontosabb vezetőállásra s az is természetes, hogy az építómunkába legelőször az érdeemes harcosokat vonták he, már csak azért is, mert megbízhatók voltak. Ma azonban a polgárháború már rég történelemmé vált s a jó harcosokat, amennyiben roeez munkásoknak bizonyultak, eltávolították állásaikból. Természetes, hogy ma közülök sokan a rendszer ellenfelei.

Az ötéves tervek végrehajtása, noha nagy egészében sikerült, mégsem történt minden súrlódás nélkül s egyes területeken hibákat is követtek el. Most már azok, akik erejük teljes megfeszítésével jó munkát végeztek, mások gyöngé, vagy hibás munkája által akadályozva érzik magukat. Elkeseredésükben könnyen kaphatók arra, hogy azokat, akiknek egyszerűen nem volt erejük többet végezni, szándékos hanyagsággal vádolják és kártevőknek bélyegezzék.

Hogy valóban történtek szabotázs-merényletek, ez kétségtelen. Sok lecsúszott elemnek, hajdani tiszteknek, gyárosoknak, nagyparasztoknak sikerült fontos állásokba befurakodniuk s ott elszabotálni a munkát. Ha például ma a magánemberek bőrellátása, különösen a cipőellátás még mindig elégtelen, ebben kétségtelenül azok a nagyparasztok a hibásak, akik annak idején elszabotálták az állattenyésztést. A vegyiparban és a közlekedésügynek is sokat kellett szenvednie a szabotázstól. Ha a gyárakat és gépeket még ma is rendkívüli szigorúsággal őrzik, úgy ez teljesen jogosult és számos oka van.

Sajnos, a lakosság kebelében fokozatosan igazi kártevő-pszichózis fejlődött ki. Az emberek megszokták, hogy mindazt, ami nem sikerült, szabotázssal magyarázzák, noha a hibák nagyrésze kétségtelenül csak ügyetlenségre és tehetetlenségre vezethető vissza.

Egyszer egy magasállású funkcionárius ebédelt nálam a szállodában. A pincér túl lassan szolgált ki. A funkcionárius odahívta az étterem adminisztrátorát, panaszt tett nála s tréfásan megkérdezte: „Mondja csak, nem valami kártevő ez az ember?” De rögtön nem lesz tréfa a dolog, ha egy filmrendező vagy egy szerkesztő gyöngé teljesítményét szabotázsnak nyilvánítják, vagy ha kijelentik, hogy a mezőgazdaság újjászervezéséről szóló könyv csúnya

illusztrációit a művész rosszindulatára kell visszavezetni, aki fércművével akarta diszkreditálni a felépítés nagy munkáját.

Hogy ez a pszichózis ennyire elterjedhetett, ez amellet a konformizmus mellett szól, amit annyian szemére vetnek a szovjeteknek. A szovjetemberek, mondják ezek a gáncsoskodók, elvesztették személyiségüket, életstílusuk, véleményeik mind egy kaptafára készültek, egyformák. „Ha egy oroszsal beszélünk”, írja Gide, „valamennyivel beszélünk.”

Ezekben az állításokban van némi igazság. A tervgazdaság mindaddig, amíg a készárúk termelése nem emelkedik sokkal magasabbra, bizonyos standardizálást teremt a fogyasztási javak, a bútorok, ruhák e egyéb apró szükségleti cikkek terén. De a szovjetpolgárok nyilvános élete ezen túl is messzemenőleg normalizálva van. A gyűlések, politikai beszédek, viták, klubestélyek úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz s a politikai terminológia az egész hatalmas birodalomban pontosan ugyanaz. De ha alaposabban szemügyre vesszük a dolgot, kiderül, hogy a hírhedt „konformizmus” három pontra redukálódik és pedig a kommunizmus alapelveit illető vélemények azonosságára, a Szovjet-szövetség iránti közös szeretetre s arra a mindenki által osztott bizakodásra, hogy rövidesen a Szovjet-szövetség lesz a föld legboldogabb és leghatalmasabb országa.

Tehát mindenekelőtt mindenki egy véleményen van arról, hogy jobb, ha a termelőeszközök nem egyesek, hanem a közösség birtokában vannak. Én sehogy sem tudom oly rossznak találni ezt a konformizmust, Sőt, őszintén szólva, semmivel sem találok rosszabbnak, mintha mindenki egy véleményen van azt a tételt illetően, hogy ha két mennyiség egyenlő egy harmadikkal, úgy egymással is egyenlő. És

ugyanígy nem tudok megütközni a szovjetemberek hazaszeretetésén sem, még ha az mindig ugyanabban, sokszor nagyon naiv formában is nyilvánul meg. Sőt, megint be kell vallanom, hogy nekem a szovjetemberek naiv hazafias hiúsága határozottan tetszik. Egy fiatal nép óriási áldozatok árán valami hatalmasat alkotott s most ott áll műve előtt, szinte maga sem hisz saját sikerében, örül az elért eredményeknek és szeretné, ha az idegenek is újból és újból elismernék, mily nagy és szép dolog az, amit eddig csináltak.

Egyébként aztán szó sincs arról, hogy ez a szovjet-patriotizmus minden kritikát lehetetlenné tenne. A ‚bolszevista önkritika‘ csöppet sem üres szó. Az újságokban a legélesebb kirohanásokat olvashatjuk valódi vagy vélt hibák s azon vezető személyiségek ellen, akik állítólag felelősek a hiányokért; az üzemi gyűléseken csodálkozva hallgattam, hogy mily hevesen kritizálják az üzemek vezetőit s elképedve álltam a faliújságok előtt, melyeken egész vadul szidalmazták vagy gúnyolták az igazgatókat és a felelős vezetőket. És az idegent sem gátolják meg abban, hogy véleményét becsülettel meg ne mondja. Már említettem, hogy a lapok semmiféle cenzúrát sem gyakoroltak cikkeimen, noha azok a bizonyos területeken tapasztalható türelmetlenséget, vagy Sztálin túlságba vitt kultuszát kifogásolták, vagy ép azt követelték, hogy egy fontos politikai port folytassanak le világosabban. Sőt, még a fordításban is nagy gonddal ügyeltek arra, hogy ép ezeknek a negatív részeknek minden árnyalatát pontosan visszaadják. Az ország vezető személyiségei, akikkel beszélhettem, sokkal szívesebben vették, ha kifogásokat, mintha dicshimnuszokat hallhattak. Saját teljesítményeiket szívesen mérik a nyugati eredményekhez. Igazságos, olykor túlságosan igazságos mértékkel mérnek és

nem szégyenük bevallani, ha saját munkájuk még mögötte marad a nyugati teljesítménynek; sőt a nyugati eredményeket gyakran saját művük rovására túlbecsülik. Persze, ha az idegen nem tud egyebet, csak kicsinyesen gáncsoskodni s a jelentéktelen hiányok miatt nem látja meg az összteljesítmény értékét, úgy a szovjetemberek is elvesztik türelmüket s különösen az üres, színlelt bókokat nem szenvedhetik. (Lehet, hogy a Szovjetszövetségben azért reagáltak oly hevesen Gide könyvecskéjére, mivel Gide a szovjethatárokon belül csak dicsérni tudott s kifogásait csak a határokon túl nyilvánította.)

De ha az egyes jelenségeket gyakran és hevesen is kritizálják, a párt általános vonalára vonatkozó kritikát sehol sem lehet hallani. Ezen a ponton mindenki „konform”, ez tény. Itt nincsenek elhajlások, vagy ha vannak, azok nem mernek mutatkozni. De miben áll az általános pártvonal? Abban, hogy minden intézkedésük abból a meggyőződésből fakad, hogy a szocializmus felépítése a Szovjetszövetségben alapvető részeiben sikerült s hogy a küszöbön álló háborúban kizárt dolog a vereség. Én ebben a kérdésben sem tudom oly kárhózasnak találni a konformizmust. Ha a párt vezérvonalát illető kétségeknek 1935-ig még volt is talán némi jogosultságuk, azóta az ország fokozódó virágzása és a vörös hadsereg ereje oly szembeötlően megcáfolt minden kétséget, hogy az összesség egybehangzó véleménye ennél a pontnál sem jelent egyebet, mint hitvallást az egészséges értelem mellett.

A szovjetpolgárok konformizmusa végül is hazájuk iránti osztatlan, erős szeretetükre redukálódik. Másutt ezt egyszerűen patriotizmusnak nevezik. Ha például Angliában egy labdarúgómérkőzést követő heves verekedés azonnal általános harmóniává vál-

tozik, mihelyt a zenekar rázendít a nemzeti himnuszra, ezt nem szokták konformizmusnak nevezni.

A szovjetpolgárok s más országok fiainak patriotizmusa között kétségtelenül van egy különbség és pedig az, hogy a Szovjetszövetségben a patriotizmusnak sokkal több az észszerű alapja. Ott az egyes embernek napról-napra szemlátomást javul a sora, nemcsak a kapott rubelek száma, hanem e rubelek vásárlóértéke is állandóan növekszik. A szovjetmunkás átlagos reálbére 1936-ban nem kevesebb mint 278 százalékkal emelkedett az 1929-es esztendőhöz viszonyítva s a szovjetpolgárnak megvan az a bizonyossága, hogy ez a fejlődés még hosszú éveken át fölfelé fog vezetni. (Nem csak azért, mivel például a Németbirodalom aranytartalékai ötmillió fontra csökkentek, ezzel szemben a Szovjetszövetségé ezernégyszázmillió fontra emelkedtek.) Könnyebb hazafinak lenni akkor, ha a hazafi nemcsak több ágyút, hanem több vajjat is kap, mintha ugyan több ágyút, de semmi vajjat sem adnak neki.

Igy tehát a szovjetpolgárok egyhangú optimizmusa önmagában még nem csodálatos. Ez az optimizmus persze oly szavakban nyer kifejezést, melyeknek egyhangúsága és egyformasága csakhamar banálissá válik. A szovjetemberek még csak ott tartanak, hogy a tudás elemeit elsajátítsák, de az árnyalatokat is kifejező terminológiára még nem tettek szert s ezért patriotizmusuk is meglehetősen közhelyszerű formákat ölt. Munkások, a vörös hadsereg tisztjei, diákok, fiatal parasztasszonyok, mindnyájan ugyanazon monoton fordulatokkal fejezik ki, mily boldog életet élnek s akár mint szónokok, akár mint hallgatóság, egyformán áradoznak optimizmusukban. A hatóságok szintén minden tőlük telhetőt elkövetnek ennek a hangulatnak ápolására, a normalizált lelkesedés különösen a hivatalos hangerősítőn át, végül erőltetett-

nek hat s ezzel magyarázható, ha aztán a jóindulatú megfigyelők is konformizmusról beszélnek.

Ez a standardizált optimizmus komoly veszedelemmel fenyegeti az irodalmat és a színházat, tehát ép azokat a tényezőket, melyeknek pedig leginkább lehetne egyéniségformáló hatásuk. És ez nagy kár; mert a Szovjetszövetségben ép az irodalom és a színház felvirágzására rendkívül kedvező előfeltételeket találhatunk. Már utaltam arra, hogy az óriási birodalom a lakosság eddig tudatlanságban tespedő nagy többségét a szellem javaihoz juttatva hatalmas mennyiségű tehetséget, az adás és a befogadás tehetségeit hozta napfényre.

Tudósoknak, íróknak, művészeknek, színészeknek jó soruk van a Szovjetszövetségben. Nemcsak hogy az állam megbecsüli, védi, nagy tekintéllyel és dús jövedelemmel kényezteti őket, nemcsak hogy minden segédeszközt rendelkezésükre bocsátanak, amire csak szükségük lehet s egyiket sem zavarja a gond: vajjon az, amit csinálók, valóban kifizetődik? Hanem ezen túl a világ legfogékonyabb közönsége is az övék.

A szovjetemberek betűléhségéről nehezen lehet képet alkotni. Az újságokat, folyóiratokat, könyveket hihetetlen mennyiségben fogyasztják anélkül, hogy étvágyuk csak némileg is alábbhagyna. Itt egy kis élményemet kell elmondanom. Többek között megtekintettem a „Pravda”-nak, a legelterjedtebb moszkvai újságnak új nyomdáját is. Végigsétáltunk az óriási rotációsgépen, a világ legnagyobb teljesítményű nyomdagépen, mely két óra alatt kétmillió példányt nyom ki. A gép egészben véve gigászi lokomotívhoz hasonlít s végtelen, nyolcvan méter hosszú testén úgy lehet sétálgatni, mint valami óceánjáró fedélzetén. Miután egy jó negyedórát járkáltunk rajta, észrevettem, hogy a gép az óriás gépteremnek csak a felét tölti ki, a terem másik fele üresen áll. Meg-

kérdeztem az okát. „A ‚Pravdá’-t most kétmillió példányban nyomjuk”, felelték, „de további ötmillió példányra van megrendelésünk. Mihelyt papírgyáraink teljesítménye megengedi, még egy gépet akarunk beállítani.”

A közkedvelt szerzők műveit is oly példányszámokban adják ki, aminek hallatára a külföldi kiadóknak tátva marad a szája. Így például 1936 végén Puskin művei harmincegy millió példányban, Marx és Lenin munkái még magasabb példányszámokban voltak forgalomban; a népszerű írók műveinek kiadását csupán a papírhiány korlátozza. Egy ily szerző könyveit közönséges napokon egyetlen könyvkereskedésben vagy könyvtárban sem lehet megkapni s ha új kiadás jelenik meg valamelyik könyvükből, a vevők sorba állnak az üzlet előtt s a kiadást, még ha 20.000, 50.000 vagy 100.000 példányban is jelenik meg, néhány óra alatt szétkapkodják. A könyvtárakban — melyeknek száma a 70.000-et is meghaladja — a népszerűbb szerzők műveit hetekkel előbb elő kell jegyeztetni. Így a könyv, noha nagyon olcsón adják, kincsese válik s csak félig tartom tréfának, amire Moszkvában figyelmeztettek: „A pénzt nyugodtan kinn hagyhatja az asztalon, de a könyveit tartsa kérem lakat alatt.” Az ismertebb írók műveit az SSSR számtalan népeinek nyelvére is lefordítják s a szerzőt oly népek olvassák, akiknek a nevét is alig tudja kimondani.

Hogy a szovjetolvasók sokkal tovább és sokkal intenzívebben foglalkoznak a könyvekkel, mint más országok olvasóközönsége s hogy a könyvek szereplői szemükben sokkal realisabb életet folytatnak, ezt már említettem. Egy sokat olvasott regény hősei ép oly kézzelfogható életet élnek a Szovjetszövetségben, mint a közélet bármelyik személyisége. Ha egy író egyszer megtalálta az utat a szovjetpolgárok szí-

véhez, ép úgy bálványozni fogják, mint másutt a filmszillagokat vagy a boxbajnokokat s az emberek ép oly bizalommal fordulnak hozzá, mint a hívő katolikusok gyóntatóikhoz.'

De a Szovjetszövetségben a tudományos könyveknek is sokkal erősebb visszhangjuk van. Kant műveinek 100.000 példányos új kiadását azonnal szétkapkodták. Egy halott filozófus tantételei fölött ép oly szenvedélyességgel vitatkoznak, mintha valami égető, közérdekű gazdasági kérdés lenne s egy történelmi személyiség szerepét ép úgy megkritizálják, mint egy élő népbiztos képességeit. A szovjetpolgárok elutasítanak mindent, aminek semmi kapcsolata sincs a körülöttük lévő valósággal; de ha valamiről fölfeledek, hogy valamiképp kapcsolatban van életük valóságaival, úgy az intenzívebben fog élni náluk, mint bárhol másutt. Az 'örökség' fogalma, amit oly szívesen használnak, náluk nagyon is kézzelfogható dolog.

És mint az irodalomban, ugyanígy állnak a dolgok a színészet terén is.

A moszkvai színházakról s a moszkvai filmről beszélve nehéz dolog tárgyilagos hangú beszámolót tartani és megállni, hogy ne kezdjünk el rajongva áradozni, akár az előadásokról, akár a közönségről legyen is szó. A szovjetemberek a világ legjobb, legfelelősségteljesebb és legmerészebb rendezői és muzikusai. Ahogy a moszkvaiak saját szerzőiket, Csajkovszkit, Rimszki-Korzakovot, vagy fiatal Dzserszinszkijük „Csendes Don”-ját, vagy akár „Figaro”-t vagy „Carmen”-t játszó, az nemcsak zeneileg tökéletes, hanem a rendezés, a játék, a díszletek ie hallatlanul újak és életteljeseek. A moszkvai Művész Színház, vagy a Vachtangov Színház*) bemutatásaival

*) Vachtangov színházát azóta ellenforradalmi tendenciája miatt becsukták. — A ford.

felérő teljesítményekhez más országokban nemcsak a tehetség, hanem a türelem és a pénz is hiányzik; mert hogy minden egyes szerepet oly kitűnő szereposztásban s az egész darabot oly tökéletes összjátékkal mutathassák be, ehhez hónapokig, sőt gyakran évekig tartó próbákra van szükség, ami pedig csak akkor lehetséges, ha a rendező mögött nem áll ostorral a haszonleső vállalkozó. A díszletek oly tökéletesek, amilyeneket sehol másutt nem láttam s a darabok ott, ahol ez helyénvaló, például az operában vagy bizonyos történelmi színműveknél, káprázatos kiállításban kerülnek a színpadra. Régebben szívesen hajlottak az extravaganciákra. De később lehiggadtak, mértékletesebbek lettek, ám azért még mindig találhatunk érdekes és merész kísérleteket. A Vachtangov Színházban láttam egy „Sok hűhó semmiért” előadást: minden kis részlete könnyed és lendületes, szinte a szemtelenségig merész volt és Shakespeare s a jazz egész jól illettek egymáshoz. Gyakran megtörténik, hogy ugyanazt a darabot egyidejűleg különböző stílusban játsszák, például „Othelló”-t, „Rómeó és Júlia”-t, de operákat, sőt élő szerzők darabjait is. Egy fiatal szovjetszerzőnek, Pogodinnak darabját — „Arisztokraták” volt a darab címe s egy fegyenctelepről volt benne szó — két moszkvai színházban is megnéztem. Vachtangovék rendkívül jó, a legkisebb részletekig is kicsiszolt, de némileg tradicionális modorban játszották, ezzel szemben Ochlopkov két különálló színpadon játszatta le a darabot, melyeket csupán egy kis palló kötött össze; az egyik színpadot beleépítette a nézőtér közepébe, minden díszlet nélkül, konstruktív elemekkel csak ép hogy jelezve a háttérrel, stilizáltan, kísérletszerűen, de fölöttébb hatásosan.

A leningrádi színházak csöppet sem maradnak el a moszkvaiak mögött, állítják a szakértők, sőt egyes

területeken még felül is múlják őket. S a vidéken is számtalan új, szép és technikailag is tökéletes színházat építettek s aztán a fővárosból kipróbált, híres együtteseket küldtek le e színházakba, nem rövid vendégszereplésre, hanem véglegesen.

A film még hatalmasabb eszközök fölött rendelkezik s a filmrendezőknél megvan rá a lehetőségük, hogy a költségekre való tekintet nélkül kísérletezzenek. Hogy a sok fáradtság és költség mennyire kifizetődik, azt jól láthattam az éppen elkészült vagy még csak készülöben lévő alkotásokon, Reismann, Roschal filmjein, de mindenekfölött Eisenstein nagyszerű, valóban poétikus filmjén, a bensőséges, legitim szovjetpatriotizmussal telt „Besin Lug”-on.

De a közönség is nagyon hálás. Moszkvának harmincnyolc nagy színháza, számtalan kisebb klubszínháza, műkedvelő színháza s hasonló intézményei vannak s még egész sor új színház épül. Mindezekben a színházakban szinte mindig táblás ház mellett folyik az előadás és jegyeket csak nagynehezen lehet kapni; a Művész Színházban, mondották, alapítása óta még soha egyetlen hely sem maradt üresen. A közönség teljes odaadással ül a színpad vagy a mozi-vásznon előtt, minden kis árnyalatot kiélvez s amellettelve van azzal a naivitással, mely egyedül teszi lehetővé egy mű tiszta élvezetét. Ez az érzékeny publikum egyszerre kritikus és ártatlan s egy diszkrét pszichológiai árnyalatot ép úgy élvez, mint egy dekoratív mesterfogást. Midőn egyik legnagyobb színészként, Chmelov mint Fedor cár az öreg Alexej Konstantinovics Tolsztoj hasonló című darabjában, jószágosan és gyöngén, nem tudva, hogy mit tegyen, ahelyett, hogy erőteljesen odavágott volna, csak ép alig észrevehetően, mintha valami nyomná, ajka körül halvány, bizonytalan mosollyal a nyakát nyújtogatta, a mellettem ülő öreg ember mélyen, bánatosan felső-

hajtott; azonnal megértette, hogy a cár ott fenn a színpadon most saját magának s egész birodalmának boldogságát mosolyogta semmivé. És midőn Othello lépre ment Jagonak s elhitte Desdemona és Cassio szerelmét, mellettem egy fiatal asszony halkán, ijedten felszisszent, összeesikordította fogát és hallhatóan megjegyezte: .ostoba'. Midőn a .Carmen' utolsó felvonásában a cirkusz fala fölemelkedik s a várakozással teli publikum végre megláthatja a bikaviadal-arénaét, az opera harmadfélezer hallgatójának ajkáról csodálkozó és boldog ,ah!' röppen el. Nem lehet leírni, át kell élni azt a nagy elkeseredést és felháborodást, amivel Visnevszki gyönyörű filmjének, a ,Kronstadtiak'-nak nézőközönsége fogadja a film egyik drámai jelenetét, midőn a fehérgárdisták arra kényszerítik foglyaikat, hogy a tengerbe ugorjanak s még a legfiatalabbat, a tizenöt éves fiút is vízbe fojtják.

Láthatjuk, a szovjetek íróinak és színházrendezőinek ideális közönségük van, amellet az államtól is bőséges támogatásban részesülnek s így munkájuk zavartalan örömet kellene hogy szerezzen nekik. Sajnos, ép őket terheli leginkább az a standardizált optimizmus, amiről fõntebb beszéltem.

A Szovjetszövetség mûvészetpolitikája nyilván nem egységes. Az oroszok nagyon tágkeblûek az egész régebbi irodalommal szemben, ,az örökséget', az orosz és külföldi klasszikusokat szorgalmasan ápolják s a nyugat élõ íróival szemben is csupán egy mértéket alkalmaznak: a minõséget. Moszkvában egy kiváló folyóirat jelenik meg orosz, német, angol és kínai nyelven, a .,Nemzetközi Irodalom' s a szovjetirodalom és a külföldi literatúra közötti közvetítés feladatát aligha lehetne nagyvonalúbban felfogni, mint ahogy ez a folyóirat teszi. A német klasszikusok álma az ,egyetemes irodalom'-ról s a ,tudósok köztársaságá'-

ról sehol sem lett annyira valósággá, mint a Szovjetszövetségben.

E tolerancia láttán annál inkább érthetetlennek találjuk az élő szovjetszerzőkkel szemben alkalmazott tervgazdasági politikát. Ha talán a „pártvonal”-tól elhajló írókat nem is nyomják el ép, mégis szembeötlően azokat pártfoglalják, akik minden művükben annyiszor s oly félreérthetetlenül ütik meg a heroikus optimizmus vezérmotívumát, ahányszor csak lehetséges.

Kétségtelen, hogy a Szovjetszövetségben az életnek még mindig heroikus alapszínezete van, mely magával ragadhatja a művészt s a fasiszta hatalmak részéről felhangzó háborús fenyegetés szükségkép olyként hat az írók és művészek mentalitására, hogy műveikben a heroikus optimizmus vezérmotívuma ismét és ismét fölcsendül. De nem hiszem, hogy könyvekben, színpadon s filmen oly túlzottan nagy teret foglalnának a heroikus témák, ha ezt a tendenciát a vezető körök minden eszközzel nem erőszakolnák. Annak az írónak, aki le mer térni a pártvonalról, csöppet sincs könnyű dolga. Így például az egyik nagy lírikusukat, akinek alaphangja szomorkás, álmodozó és semmikép sem heroikus-optimista, még mindig olvassák, szeretik, sőt verseit olykor ki is adják, de a sajtó soha árva szóval sem említi, a nagy nyilvánosság előtt soha látni sem lehet. A tiltott defetizmustól való félelem néha egyenesen gyerekes formákban nyilvánul meg azoknál, akik a termelési eszközök fölött rendelkeznek. Így például egy híres író egyik elbeszélését, melyben egy repülő nagyszerű rekordpt állít fel, de azután lezuhan, az aggodalmaskodó szerkesztő „túlságosan pesszimista” befejezése miatt egyszerűen kihagyatta a szerző gyűjteményes kötetéből.

De még a könyvnél is erősebben jelentkezik a színpadon, a legerősebben pedig a filmnél tapasztalható az az igyekezet, hogy szigorúan megmaradjanak a heroikus optimizmus vonalán. A politikai ellenőrző-szervek itt minduntalan belenyúlnak a termelésbe s megkísérlik, hogy a művek politikai tendenciáját akár a művészi minőség rovására is kidomborítsák, erősítsék, eltúlozzák. Kétségbevonhatatlan, hogy a heroikus optimizmus néhány egészen kiváló művet is hozott létre, így például Visnevszki .Optimista tragédiáját, vagy ,Mi, kronstadtiak' című filmjét, Afinogenov .Távol' című darabját, vagy a fiatal Dzserszinszki már említett .Csendes Don' operáját. Itt a tendencia bármily szembeötlően jelentkezik is, mégsem hat zavarólag, ámbár talán a .Csendes Don' nyert volna vele, ha a végén a vörös zászlót csak egyszer, nem pedig kétezer hozzák ki a színpadra. De más művekben, mind a filmen, mind a színpadon, a művészi hatást sokszor lerontja a túl vaskosan hangsúlyozott tendencia; így például az .Intervenció' című színdarab, vagy az .Utolsó éj' film technikailag egész tökéletes, azonban a jellemek durva fekete-fehér ábrázolása kiábrándító.

Talán megkérdezik tőlem, hogy mikép engedhetek meg magamnak ily határozott hangú ítéleteket, noha én magam bevallottam, hogy igen gyöngén ismerem az orosz nyelvet. S most itt lenne az alkalom dicsőhimnuszt zengeni az orosz tolmácsokról. Moszkvában már megszokták, hogy az idegen nem érti a nyelvüket s ezért csodálatosan tapintatos tolmácsokat neveltek. Ott ülnek az idegen mellett a színházban vagy előadáson és szóról szóra fülébe súgják a beszéd fordítását, úgyhogy az ember hallhatja az orosz szavakat s ugyanakkor ott van mellette az élő szövegkönyv. A tolmácsok oly csodálatos tapintattal végzik munkájukat, hogy az ember majdnem el-

feleldekzik a közvetlen megértés sajnálatos hiányáról.

De térjünk vissza eredeti témánkhoz. A Szovjetszövetségben alig játszanak komolyabb darabokat vagy filmeket, ha azok más, nem politikai témát tárgyalnak s ez a körülmény nagyon szegényessé, egyhangúvá teszi a szovjetszínházak és szovjetmozik műsorát. Egy rendkívül jó operát csak azért vettek le a műsorról, mert szöveggönyve nem illeszkedett a pártvonalhoz. Azoknak a színpadoknak, melyek nem akarnak kizárólag heroikus-optimista darabokat játszani, csupán a klasszikusok maradnak s ezt bőven ki is használják. Midőn Moszkvában voltam, nem kevesebb mint nyolc színházban Shakespearet játszották, de a moszkvai színpadokon gyakran lehet Baumarchaist, Schillert, Osztrovszkit, Gogolyt, Tolstojt, Gorkijt és Gozzi darabjait látni, sőt egy Dickens regény színpadi változatát is adták, mindent szokatlanul jó előadásban. Azok a filmrendezők, akik nem akarnak okvetlenül heroikus-optimista filmeket gyártani, legfeljebb vígjátékokat és burleszkeket rendezhetnek. „Annak a szerzőnek, aki politikamentes darabot akar színpadra vinni, hacsak nem Gorkijnak hívják, legalább ötven éve halottnak kell lennie”, mondták nekem Moszkvában s ez a tréfa kissé keserűen hangzott. Mindent összevéve a Szovjetszövetség művészetpolitikája oda vezet, hapgy sokkal jobb az, ahogy Moszkvában játszanak, mint az, amit ott játszanak. A Szovjetszövetségnek nagyszerű színházai vannak, de nincs drámája.

Pedig ez nem volt mindig így. Kégebben a moszkvai színházak és moszkvai filmek témaköre kétségtelenül sokkal tágasabb volt. Ha megkérdézzük a felelős tényezőket, hogy miért ez a változás, egykét év óta miért ellenőrzik szigorúbban az irodalmi és művészi tevékenységet, azt a feleletet kapjuk,

hogy a Szovjetszövetséget fenyegető háború közvetlenül küszöbön áll s nem szabad elhanyagolni a morális fegyverkezést sem. Ugyanezt a feleletet kaphatjuk a Szovjetúnión belül még számos más kérdésre is s ez sok mindent megmagyaráz, amit pedig a határokon kívül nehezen lehetne megérteni.

De véleményem szerint ez mégsem kielégítő magyarázat az államnak a művészek fölötti gyámkodására. Jól van, állítson az állam különböző feladatokat a művész elé! De nem tartom hasznosnak, hogyha a művészt többé-kevésbé szelíd nyomással e feladatok vállalására s a pártvonal betartására kényszerítik. Meggyőződésem, hogy a művész azokat a feladatokat oldja meg a legtökéletesebben, amelyeket saját maga állít magának. Ezenkívül is a Szovjetszövetség polgárai annyira el vannak politizálva, hogy ez a politikai beállítottság akkor is megnyilvánulna a művészek műveiben, ha nem kényszerítenék őket közvetlenül politikai témák választására.

DEMOKRÁCIA ÉS DIKTATÚRA.

És ezzel elértünk ahhoz a kérdéshez, ami körül rendszerint a leghevesebben folyik a vita, ha a mai Moszkváról esik szó: Hogyan állunk a Szovjetszövetségben a 'szabadsággal'?

Ha szovjetemberekkel beszélünk erről a kérdésről, azok azt állítják, hogy egyedül ők vannak a tényleges demokrácia birtokában s hogy az úgynevezett demokratikus államok demokráciája csupán látszólagos. A demokrácia a nép uralmát jelenti: de hogyan gyakorolja a nép az uralmat, kérdezik, ha a termelőeszközök fölött nem ő rendelkezik? Az úgynevezett demokratikus országokban, állítják, a nép olyan uralkodó, akinek csupán a címe van meg, de nincsen hozzá hatalma. A hatalom azoké, akiknek birtokában a termelőeszközök vannak. Mivé sorvad az úgynevezett demokratikus szabadság, ha alaposabban szemügyre vesszük a dolgot? Kiderül, hogy ez a szabadság csupán arra szorítkozik, hogy büntetlenül szidhatják a kormányt és az ellenséges politikai pártokat s minden három-négy évben cédulát dobhatnak a választási urnába. De ezek a szabadságok sehol sem nyújtanak kezességet vagy lehetőséget arra, hogy valóban a többség akarata érvényesüljön. Mit kezhetnek a vélemény-, sajtó- és gyülekezési szabadsággal, ha a tömegek nem rendelkeznek a sajtóval, a nyomdákkal, a gyűléstermekkel? És hol rendelkezik a nép ezzel? Hol nyilváníthatja a nép hathatósan a véleményét, hol képviseltetheti h a t h a t ó s a n magát? A weimari al-

kormányt tartották a világ leghatalmasabb, legdemokratikusabb alkotmányának. De vajjon a parlament, amit ez alkotmány választójogának alapján választottak, képes volt-e arra, hogy a nép nyilvánvaló akaratát megvalósítsa? Képes volt-e a parlament megakadályozni a fasiszta kisebbség diktatúráját? Mindebből a szovjetemberek azt következtetik; az összes úgynevezett demokratikus szabadságok mindaddig csak látszatszabadságok maradnak, amíg meg nem alapozzák őket az igazi népszabadsággal, vagyis amíg a termelési eszközöket a közösség tulajdonába nem juttatják.

„Nézze csak”, magyarázta nekem a Szovjetszövetség egyik vezető politikusa, „a polgári demokráciák mértékadó államférfiai épúgy idejében felismerték, mint mi, hogy a fasiszta államok háborús fenyegetésével csak egyetlen politika lehet eredményes: ha szintúgy fegyverkezni kezdenek. De tekintettel a választásokra, a parlamentre, a mesterségesen irányított közvéleményre, titokban kellett tartaniok felismerésüket. Vagy pedig a legjobb esetben is csak burkoltan, elővigyázatosan mondhatták meg véleményüket. Közvéleményüktől s parlamentjeiktől csak nagy kerülőkkel csikarhatták ki a legszükségesebbeket. Ha mi nem lettünk volna, ha mi nem fegyverkezünk idejében, a fasiszta háború rég kitört volna. A demokratikus parlamentek tevékenysége lényegileg abban áll, hogy elkeserítsék a felelős tényezők életét s a legszükségesebbek végrehajtását is meggátolják, vagy legalább is megnehezítsék. Az úgynevezett demokratikus parlamentarizmus és az úgynevezett demokratikus sajtószabadság egész eredménye csupán annyi, hogy mindenkinek, aki részt vesz a közéletben, vagy újból és újból el kell tűrnie a rágalmak szennyes áradatát, vagy pedig egész életét arra kell elpocsékolnia, hogy megcáfolja az alap-

talán vádaskodásokat. Ahelyett, hogy produktív munkát végeznének, egy parlamentáris állam minisztereinek idejük legnagyobb részét arra kell fordítaniok, hogy felesleges kérdésekre felelgetnek és ostoba kifogásokat ad absurdum vezetnek.”

Be kell vallanom, hogy e képben többet látok pusztá karikatúránál. Én magam a demokratikus szabadságokat életem legnagyobb részén át szerfölött sokra becsültem s a vélemény- és sajtószabadság nekem, az írónak, nagyon is szívemen fekdűt. Anatole France híres mondását: a demokrácia abból áll, hogy gazdagnak és szegénynek egyformán joga van a Szajna hidjai alatt háltni, époly szellemes, mint neveléségesen túlzó aforizmának tartottam. Demokratikus meggyőződésemet a háború alatt érte az első komolyabb megrázkódtatás, midőn látnom kellett, hogy minden demokrácia dacára, a háborút a lakosság nagy többségének akarata ellenére is folytatják. A háborút követő esztendőkbén egyre nyilvánvalóbbakká lettek előttem a szokásos demokratikus alkotmányok hiányosságai s ma erősen hajlok arra a véleményre, mely szerint a polgári szabadság csupán csalafinta attrappe és arra szolgál, hogy segítségével egy maroknyi kisebbség keresztülvigye akaratát.

Ami pedig a Szovjetszövetséget illeti, meggyőződésem, hogy a szocialista demokrácia felé vezető út nagyrészét már megtette. Tény az, hogy ott a termelőeszközök nem magánosok, hanem a nép birtokában vannak és az is tény, hogy míg a demokratikus államok leszerelési fecsegéseikkel és folytonos engedményeikkel egyre újabb erőszakosságokra biztatják a fasiszta államokat, addig a Szovjetszövetség volt az egyetlen állam, mely tervszerű fegyverkezésével megakadályozta, hogy a fasizmus háborút indítson a rosszul felfegyverzett világ ellen. Így

tehát a Szovjetszövetség vezetőinek nemcsak akkor van igazuk, ha bizonyos iróniával megállapítják, hogy egyedül a szovjetek 'antidemokratikus intézkedései' tették lehetővé a nyugateurópai demokráciák további fönmaradását, hanem valóban 'demokráciát' teremtettek akkor, amidőn a termelési eszközöket a közösség tulajdonába vették s ennek a birtokállapotnak védelmére hatásos fegyvereket köváltak.

A Szovjetszövetség ellenségei szívesen előhozakodnak azzal a Lenin idézettel: 'A szabadság csak polgári előítélet'. De ezek az urak hamisan idéznek! Lenin mondata ugyanis ép az ellenkezőjét állítja annak, amit ők bele szeretnének magyarázni. Ez a mondat ugyanis Leninnek a 'Hamis beszédek a szabadságról' című cikkében áll s ő ott 'a szabadság és egyenlőség fogalmáról terjesztett kispolgári demokratikus előítéletek könyörtelen leleplezéséről' beszél. 'Amíg meg nem szüntettük az osztályokat', írja, 'addig szabadságról és egyenlőségről papolni csupán önámítás. Amíg a termelőeszközök tulajdonának kérdését meg nem oldottuk, addig az emberi személyiség valódi szabadságáról s az emberek valódi egyenlőségéről szó sem lehet, legfeljebb a tulajdonosok osztályszabadságairól s a birtokosok és nincstelenek, jóllakottak és éhesek, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak hazug egyenlőségéről beszélhetünk.'

A szovjetpolgárok a szabadságnak ezt az értelmezését axiómaként magukévá tették. Talán nem rossz szabadság az sem, ha nyíltan szidhatják a kormányt, de kétségtelenül jobb szabadság szabadnak lenni a munkanélküliség és a nincstelen öregkor fenyegetésétől, szabadnak lenni a gyermekek jövőjét féltő aggodalmaktól.

Sztálin igen népszerű formában fejtette ki ezt a gondolatmenetet a sztachanovisták előtt tartott beszédében: „Sajnos”, mondotta, „a szabadság még messziről sem minden. Ha kevés a kenyér, ha kevés a szalonna és a vaj, ha hiány van ruhaanyagokban, ha rosszak a lakásviszonyok, úgy a szabadság egyedül még nem sokat segít. Mert elvtársak, a pusztá szabadságból nehezen lehet megélni. Hogy jól és boldogan élhessünk, a politikai szabadság javait anyagiakkal kell kiegészítenünk.”

Nem mellőzhetem el, hogy ne idézzem itt azokat a szkeptikus mondatokat, amiket egy kevésbé ismert filozófus, Fritz Mauthner mondott a demokratikus szabadság fogalmáról. „A demokratikus állam olyan állam”, állapítja meg, „melynek polgárai politikailag szabadok. Csupán azt határozzák meg a régi szokás vagy pedig valami új babona szerint, hogy mikép jöjjenek létre a törvények: a leggazdagabbak, a legöregebbek, a legrégebb lakosok vagy pedig ép a többség határozatából. De sehol sem találhatjuk őszinte nyíltsággal kijelentve: a politikai szabadság abban áll, hogy az ostobák hozzák azokat a törvényeket, amelyeknek mindenki engedelmeskedni tartozik. A politikai szabadságot rendesen forradalommal, azaz a törvényes korlátok tagadásával érik el. Mivel azonban ez a tagadás utópia — hiszen törvényes korlátok nélkül elképzelhetetlen a társadalmi rend —, így hát az új társadalmi rend első tevékenysége, hogy tagadja a tagadást és újabb korlátokat állít fel, melyeket aztán megint szabadságnak neveznek.”

De térjünk vissza a Szovjetszövetséghez. A szovjet alkotmány 125-ik szakasza a következőt mondja ki: „A dolgozók érdekeivel egyetértésben s a szocialista rendszer megszilárdításának céljából a törvény a következő jogokat biztosítja a Szovjetszövetség pol-

gárainak: a) a beszéd szabadságát, b) a sajtószabadságot, e) a gyülekezési szabadságot, d) az uccai felvonulások és demonstrációk szabadságát. A polgárok ezen jogai azáltal válnak lehetővé, hogy a dolgozónak és szervezeteiknek a nyomdák, a papírtartálok, a középületek, az uccák, a posta s a távbeszélőhálózat s minden egyéb, e jogok gyakorlásához szükséges anyagi feltétel rendelkezésére áll.' Ez a szakasz végtelenül megnyugtatóan hangzik; mert nem elégzik meg azzal, mint más alkotmányok megfelelő szakaszai, hogy biztosítja a sajtó és a szólásszabadságot, hanem megadja az ehhez szükséges eszközöket is. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy e kezeségek ellenére is a Szovjetszövetségben a vélemény-éé sajtószabadság kérdése még mindig nincs ideálisan elintézve. Mint ahogy föntebb bemutattam, számos írónak még mindig sok panaszolni valója akad a politikai hatóságok atyáskodása miatt s hogy Plátó a költőket teljesen ki akarta űzni államából, ez az illetők számára vajmi gyöngve vigasz.

De bármennyire is sajnálom, hogy a szovjetalkotmány 125-ik szakasza egyelőre még nem valósult meg teljesen, másrészt azt is megértem, hogy a Szovjetszövetség azt a kis utat, ami még a szocialista állam megvalósulásától elválasztja, nem akarja elsietve megtenni. A Szovjetszövetség sohasem érhetne volna el azt, amit elért, ha nyugateurópai értelemben vett parlamenti demokráciát vezetett volna be. A teljes szitkozódási szabadság mellett a szocializmus felépítése lehetetlen lett volna. A kormány, melyet a parlament és a sajtó folyton támadhatott volna s amely választási eredményektől függött volna, soha rá nem kényszeríthette volna a lakosságra azokat a hatalmas erőfeszítéseket és nélkülözéseket, amelyek ezt a fölépítést lehetővé tették. S midőn azelőtt a választás előtt álltak, hogy erejük igen nagy ré-

szét ostoba és rosszindulatú támadások kivédésére fecséreljék, vagy pedig teljes erejüket a szocialista építés szolgálatába állítsák, az SSSR vezetői inkább a szidalomszabadság korlátozása mellett döntöttek.

A gáncsoskodás, ócsárlás, akadékoskodás azonban egyes embereknek annyira szívügyévé vált, hogy azt hiszik, enélkül képtelenek lennének élni. Ezek a szidalmazási szabadság korlátozását természetesen a legvadabb zsarnokságnak érzik s ezért igen sokan a Szovjetszövetséget a demokrácia szöges ellentétének nevezik, sőt arra az állításra vetemednek, hogy a Szovjetszövetség és a fasiszta diktatúrák között sem* mi különbség sincs. Szegény elvakultak! Ugyanis a szovjetek diktatúrája tulajdonképp arra korlátozódik, hogy megtiltják két véleménynek szóban, írásban vagy tettel való terjesztését: először is, hogy a szocializmus felépítése a Szovjetszövetségben világforradalom nélkül lehetetlen, másodsor pedig, hogy a Szovjetszövetségnek a küszöbön lévő háborút el kell veszítenie. Aki pedig ebből a két tilalomból a Szovjetszövetségnek a fasiszta országokkal való teljes azonosságára következtet, az véleményem szerint figyelmen kívül hagy egy lényeges különbséget, még pedig azt, hogy a Szovjetszövetségben annak a tételnek a hirdetését tiltották be, hogy kétszer kettő öt, míg a fasiszta diktatúrák annak az alapelvnek hangsúlyozását tiltják, hogy kétszer kettő négy.

Valóban így áll a dolog. A szovjetemberek természetesen szívesen kiküszöbölnék azokat a szépséghibákat, melyek nyilvános életüket mindmáig elcsúfítják. Hogy valóban ezt akarják, ezt bebizonyították akkor, midőn hatalmas újjongással elfogadták az új alkotmányt. Az SSSR polgárai azonban elővigyázatos, tapasztalt, módszeres emberek s mint ahogy a fogyasztási cikkek is csak akkor kezdték nagyobb mennyiségben gyártani, midőn nyersanyag- és gép-

szükségeit már biztosították, ugyanígy az egyes embereket is csak akkor akarják a szocialista demokrácia összes jogaiban részesíteni, ha már ennek a demokráciának fennmaradását győzelmükkel, vagy a háborús veszély kiküszöbölésével biztosították. „Oda se neki, elvtárs”, mondotta nekem az SSSR egyik vezetője, midőn a szocialista demokráciát még elrúgó szépséghibákról beszélgettünk. , Mi harcba vonuló csapat vagyunk. Előbb győznünk kell. Azután majd megfontolhatjuk, hogy vajjon egyenruhánk gombjait kissé följebb vagy lejjebb varrjuk-e.”

„De hát, mit akar ön tulajdonképp?” mondotta nekém ugyané témáról tréfálkozva egy szovjetfilológus. „A demokrácia a nép uralma, a diktatúra egyetlen ember uralma. De ha ez az egyetlen ember oly ideálisan képviseli a népet, mint ahogy az nálunk történik, vajjon akkor diktatúra és demokrácia nem ugyanaz lesz-e?”

Ennek a tréfának nagyon komoly háttere van. Sztálin istenítése, az a mértéktelen kultusz, amiben a nép őt részesíti, azonnal szemet szűr a Szovjetszövetségben utazgató idegennek. Minden falon és sarkon, minden megfelelő s nem megfelelő helyen gigászi Sztálin-szobrokat és képeket láthatunk. A szónoklatok, és pedig nemcsak a politikai beszédek, hanem bármely művészi vagy tudományos témáról szóló előadások is, telve vannak Sztálin dicsőítésével s istenítése olykor ízléstelen formákat ölt.

Soroljunk fel néhány példát. Ha a fentebb említett építészeti kiállításon a különböző termekben ott láthatjuk Sztálin szobrait, ennek van értelme, mert Sztálin volt Moszkva újjáépítési tervének egyik szívi löatyja. De nehezen lehetne belátni, hogy mit keres az az óriási, rút Sztálin-szobor az egyébként kiváló ízléssel megrendezett moszkvai Rembrandt-kiállításon. S az is nagyon meglepett, midőn „a szovjetdrá-

ma technikájáról tartott előadása közben az egyébként nagyon mértéktartó szónok minden különösebb indok nélkül hirtelen fellengzős dicshimnusz zengett Sztálin érdemeiről.

Kétség sem főr hozzá, hogy ez a fellengzős tisztelet a legtöbb esetben őszinte. Az emberek szükségét érzik annak, hogy hálájukat és határtalan csodálatukat valahogy kifejezzék. Valóban azt hiszik, hogy mindazt, amijük van, Sztálinnak köszönhetik. És bármily idegenszerűnek, sőt olykor visszataszítónak is tűnhetik fel előttünk, nyugateurópai emberek előtt Sztálin istenítése, soha sehol nyomát nem találtam, hogy ezt mesterségesen, szántszándékkal élesztgették volna. Ellenkezőleg: ez a nagy szeretet szervesen együtt nőtt a gazdasági építőmunka eredményeivel. A nép hálás Sztálinnak a kenyérért, húsért, rendért, kultúráért e az új jólétet védő vörös hadsereg megteremtéséért. A népnek szüksége van valakire, akinek hálát adhasson életfeltételeinek szemmel látható javulásáért s erre a célra nem használhat semmi elvont dolgot, a nép nem az elvont 'kommunizmus'-nak, hanem Sztálinnak, a látható, élő embernek hálás. Az oroszok hajlamosak a túlzásra, beszédükben, gesztusaikban szeretik a szuperlatívuszokat s örömmük telik benne, ha szabadon kiönthetik szívüket. A mértéktelen hódolat tehát nem annyira Sztálinnak az embernek, mint Sztálinnak, a sikerült gazdasági építőmunka reprezentánsának szól. A nép azt mondja: Sztálin s a fokozódó jólétre, az emelkedő kultúrára gondol. A nép azt mondja: szeretjük Sztálint s ez a gazdasági viszonyokkal, a szocializmussal, a rendszerrel való egyetértésének legnaivabb, legtermészetesebb kifejeződése.

És ehhez járul az is, hogy Sztálin valóban hús a nép húsából, vér a nép véréből. Sztálin paraszti származású cipész fia s a parasztokkal és munkásokkal

való szoros kapcsolatát mindvégig megőrizte. Nem ismerek oly államférfit, aki annyira a nép nyelvén beszélne, mint ő. Sztálin kétségtelenül nem az, amit nagy szónoknak nevezhetnénk. Vontatottan, semmikép sem ragyogóan, kissé tompa hangon, nehézkesen beszél. Érvei lassan sorakoznak s oly emberek józan eszére appellálnak, akik alaposan, de lassan gondolkoznak. De Sztálinban mindenképp van humor, kissé körülményes, agyafűrt, terjengős, olykor kegyetlen paraszti humor. Beszédeiben szívesen idéz anekdotákat a népszerű orosz írók műveiből, alaposan kiélvezi ezeket a históriákat, megadja hozzájuk a használati utasítást is. Beszédei olykor úgy hangzanak, mint öreg kalendáriumi példázatok. Ha Sztálin ravaszul, nyugodtan mosolyogva, mutatójával oktatóan magyarázgatva beszélni kezd, nem utánozza a többi szónokot s nem támaszt szakadékot maga és hallgatósága között, ő nem áll ki hatásosan a színpadra s a többiek nem ülnek alatta, hanem csakhamar bizalmas, szoros kapcsolatok, meghittség keletkezik közte és hallgatói között. Hiszen azok is ugyanabból az anyagból vannak, ugyanazokkal az érvekkel gondolkoznak s vidáman nevetnek az egyforma, derűs históriákon. Nem állhatom meg, hogy ne mutassam be egy példán Sztálin beszédmodorának népiességét. Az alkotmányról beszélve, gúnyosan megemlítette a félhivatalos német távirati irodát, mely kijelentette, hogy a Szovjetszövetség alkotmányát nem lehet valódi alkotmánynak elismerni, mivel a Szovjetszövetség csupán földrajzi fogalom, de semmi más.

„Hát hogyan vitázzon az ember ilyen .kritikusokka“ kérdezi Sztálin s aztán a vidám hangulatban lévő gyűlésnek egy hasonlatot mond el: „Scsedrin, a nagy orosz író, egyik elbeszélésében egy bornírt, együgyű, de ép oly önhitt és önféjű, magasabbrangú

közigazgatási hivatalnok képét rajzolja meg. Ez a derék hivatalnok egy szép napon a távoli horizonton megpillantja Amerikát, egy nem különösebben jelentős országocskát, melyet különös módon kormányoznak s ahol oly szabadságok vannak, amik felláztatják a népet. Hivatalnokunk tehát tudomást szerez Amerikáról s szerfölött bosszankodik miatta. Miféle ország is ez, honnan jött elő, mely jogon létezik egyáltalán? Szép, szóval néhány évszázaddal előbb véletlenül fölfedezték. Hát nem lehetne megint eltüntetni, hogy ne létezzen többé? Így okoskodik a mi derék hivatalnokunk s aztán kiadja a rendeletet: „Amerikát ismét el kell tüntetni.”

„Valahogy úgy vélem”, magyarázza Sztálin a hallgatóságnak, „hogy a félhivatalos német távirati iroda .kritikusa’ szerfölött hasonlít ehhez a derék hivatalnokhoz. A Szovjetszövetség már régóta szálka a szemében. Tizenkilenc év óta úgy áll ott, mint a világítótorony, az egész világ munkásságát a szabadság szellemével fertőzi meg s éktelen dühre gerjeszti a munkásosztály ellenségeit. Sőt kiderül, hogy ez a Szovjetszövetség nemcsak hogy létezik, hanem növekedik és virul, sőt nemcsak gyarapodik, hanem új alkotmányt is ad magának, mely izgalomba hozza az agyakat és új reményeket önt az elnyomott osztályokba. Hát hogy is ne háborodna fel ezen a félhivatalos német távirati iroda kritikusa? Miféle ország ez, dörmögi méltatlankodva, mi jogon létezik s ha 1917 októberében fölfedezték, nem lehetne megint eltüntetni, hogy semmi se maradjon belőle? Így okoskodik a mi kritikusunk s elrendeli: ‚A Szovjetszövetséget megint el kell tüntetni, ezennel ünnepelesen kijelentem, hogy Szovjetszövetség nevű állam nem létezik, hogy a Szovjetszövetség csupán földrajzi fogalom és semmi más.’

„Scsedrin hivatalnokában minden együgyűsége mellett mégis van annyi valóságérzék, hogy miután elrendelte Amerika eltüntetését, önmagában, csöndesen megjegyzi: .Azonban azt hiszem, hogy ezen ügy nem tőlem függ’. Sajnos nem tudom, vajjon a német távirati iroda kritikusában is van-e annyi intelligencia, hogy a maga részéről is rájöjjön arra: a papíron ugyan tetszés szerint .eltüntethet’ bármelyik államot, de ha komolyra fordul a dolog, .ezen ügy mégsem tőle függ’.”

Így beszél Sztálin népéhez. Láthatjuk, beszédei kissé körülményesek és primitívek; azonban Moszkvában nagyon hangosan és világosan kell beszélnie, ha azt akarja, hogy Vladivosztkban is meghallják a szavát. Sztálin tehát hangosan és világosan beszél és szavait mindenki megérti, mindenki örül nekik s beszédei az együvértartozás érzését keltezik úgy a népben, mely hallgatja, mint a férfiban, ki tartja őket.

Egyébként Sztálin, ellentétben a többi hatalmassokkal, nagyon tartózkodó. Semmiféle nagy címet nem vett magára s egyszerűen a .központi bizottság' titkárá'-nak nevezi magát. A nagyközönség előtt csak akkor mutatkozik, ha ez föltétlenül szükséges; így például nem vett részt azon a nagy ünnepségen sem a Vörös téren, mellyel Moszkva népe a róla elnevezett új alkotmány elfogadását ünnepelte. Magánéletéből szinte semmi sem kerül a nyilvánosság elé. Száz meg száz anekdotát beszélnek róla, melyek azt bizonyítják, mennyire szíven viseli minden egyes ember sorsát, hogy például csak azért küldött egy repülőgépet orvosszerekkel Középázsiába, hogy megmentsen egy gyermeket, akit másképp nem lehetett volna megmenteni, vagy hogy egy túlságosan szerény íróra, aki magától meg sem mozdult volna,

hogyan kényszerített szinte erőszakkal egy tisztességes, tágas lakást. De ezek az anekdoták csak szájról szájra terjednek s az újságok csak kivételes esetben hozhatják nyilvánosságra. Születésnapjának nyilvános ünneplését megtiltotta. Ha a nagy nyilvánosság előtt ünnepük, mindig hangsúlyozza, hogy az ünneplés kizárólag politikájának, nem pedig személyének szól. Így midőn a kongresszus elhatározta az általa javasolt és végérvényesen megfogalmazott alkotmány elfogadását s ez alkalommal viharos ünneplésben részesítette, Sztálin maga is tapsolni kezdett annak jeléül, hogy ebben az ünneplésben nem személyének, hanem csupán politikájának elismerését akarja látni.

Sztálinnak nyilván terhes az a nagy istenítés, amit vele művelnek s helyel-közzel gúnyt is űz belőle, így például újévkor egy kisebb baráti körben adott lakomán poharát emelve kijelentette: „A népek páratlan vezérének, a nagy és zseniális Sztálin elvtársnak egészségére ürítem poharam. Így ni, kedveseim, ez volt az utolsó felköszöntő, amit itt ebben az évben rám mondanak”.

Mindazon hatalmasságok közül, akiket ismerek, Sztálint találtam a legegyszerűbbnek, legközvetlenebbnek. őszinte hangon beszéltem vele arról az ízléstelen és mértéktelen kultuszról, amit vele űznek s ő ép oly őszintén válaszolt. Mindig sajnálja azt az időt, mondotta, amit reprezentációra kell fordítania. Ez teljesen hihető; mert mint azt számos példán bemutatták és dokumentárisan igazolták, Sztálin halatlanul dolgozó ember s minden kis részlettel törődik, úgyhogy valóban semmi ideje sincs felesleges udvariassági és tisztelet-ceremóniákra. Száz beérkező üdvözlőtávirat közül legfeljebb egyre küldet választ. A személye® érintkezésben szerfölött, majdnem az

udvariatlanságig tárgyilagos és ugyanezt a tárgyi-lagosságot várja el másoktól is.

A túlságba vitt személyi tisztelet ízléstelensége fölött csak a vállát rándította. Mentegeti parasztjait és munkásait, akiknek túlsók tennivalójuk volt ahhoz, hogy még ízlésre is szert tehettek volna s eltréfálkozik afölött a százezer óriásira nagyított, bajuszos férfikép fölött, amit a tüntetések alkalmával sorra elvisznek előtte. Figyelmeztettem arra, hogy kétségtelenül fejlett ízléssel rendelkező emberek is Sztalin-képeket és szobrokat s hozzá milyeneket! állítanak ki oly helyekre, ahol azoknak semmi keresnivalójuk, így például a Rembrandt-kiállításra. Sztálin erre elkomorodik. Űgy sejtji, hogy ezek mögött a túlzások mögött oly emberek serénykedése rejlik, akik csak későn csatlakoztak a rendszerhez s akik most kétszeres erővel igyekeznek bebizonyítani hűségüket. Sőt, azt sem tartja kizártnak, hogy kártevő szándék van mögötte s ily módszerekkel akarják őt diszkreditálni. „Egy szervilis bolond többet árt, mint száz ellenség”, mondja dühösen. Ha az egész csinadrattát túri, csak azért teszi, mert tudja, milyen naiv örömet okoz az ünnepi lárma azoknak, akik ezt rendezik s mert ez nem az ő személyének, hanem azon elv reprezentánsainak szól, amely szerint a Szovjetszövetség szocialista gazdaságának felépítése fontosabb, mint a permanens forradalom.

Egyébként időközben a moszkvai és leningrádi pártbizottságok határozatilag kimondották, hogy „a pártvezérek felesleges és indokolatlan üdvözlésének hamis gyakorlata’ élesen elítélendő s az újságokból is eltűntek a fellengzős hódoló-táviratok.

Mindent összevéve, az új, demokratikus alkotmányt, amivel Sztálin megajándékozta a Szovjetszövetséget, nem lehet lenező vállrándítással mint

üres kulisszát elintézni. Lettek legyen bár azok aZ általa és munkatársai által alkalmazott eszközök gyakran kétélűek, — óriási harcukban a csel époly nélkülözhetetlen volt, mint a bátorság —: Sztálin valóban őszinte akkor, ha végső céljaként a szocialista demokrácia megvalósítását jelöli meg.

IV.

NACIONALIZMUS ÉS INTERNACIONALIZMUS.

„A polgárok jogainak faji alapon történő bármily közvetlen vagy közvetett korlátozása, illetve fordítva, bármily faji alapokon juttatott közvetlen vagy közvetett előjogok, továbbá a faji és nemzeti elzárkózásnak, a faji és nemzetiségi gyűlöletnek mindenemű propagálása, törvényileg büntettetik”, mondja ki a szovjetalkotmány 123. szakasza.

Az alkotmány II. fejezete, az „Államszervezet” című rész, elképesztő számú nemzetiséget sorol fel, melyek mind az SSSR kötelékébe tartoznak s aztán, ha egy moszkvai kongresszuson valóban magunk előtt látjuk a különböző fejek nagy tömegét, georgiai, turkmén, üzbék, kirgiz, tadzsik, kalmük, jakut kiküldötteket, csak akkor kezd derengeni előttünk, mily óriási feladat lehet mindezeket a fejeket a sarló és kalapács jegyében egyesíteni. Elég tekintélyes ideig tartott, míg az SSSR valóban elkészült a nemzetiségi kérdéssel. De most ez már végkép rendezve van; a Szovjetszövetség bebizonyította, hogy a nacionalizmus és az internacionalizmus összeegyeztethetők.

Midőn Sztálin 1924-ben felismerte és hirdetni kezdte, hogy az orosz paraszt magában hordja a szocializmus lehetőségét, azaz más szavakkal, hogy az orosz paraszt képes egyezzerre nemzetivé és nemzetközivé lenni, ellenségei kinevették és utópistának bélyegezték. Ma azonban a gyakorlat Sztálin elméletét igazolta s a parasztságot Fehéroroszországtól egész a Távolkeletig szocializálták. A szovjetpolgá-

rok hazaszeretete nem marad a fasisztáké mögött, csak éppen hogy ők szovjethazájukat szeretik, azaz ez a szeretet nem csupán misztikus, tudatalatti érzéseken alapul, hanem az értelem szilárd cementjével van megerősítve. Sztálin, a nagy gyakorlati pszichológus, létrehozta a csodát és sok-sok kisebb-nagyobb nép patriotizmusát a nemzetközi szocializmus érdekében tudta mozgósítani. Ma valóban az a helyzet, hogy távoli szibériai telepek lakosai ugyanolyan felháborodással fogadják Németország és Olaszország támadását a spanyol köztársaság ellen, mintha a támadás őket magukat fenyegetné. Az SSSR minden házában lóg egy spanyol térkép s Moszkva környékén magam láttam, hogy a parasztok otthagyták munkájukat vagy ételüket csak azért, hogy elmehessenek a gyűlésházba, ahol rádiójelentéseket hallgathattak a spanyol eseményekről. Az SSSR-ben sikerül elérni, hogy a falusi lakosságban minden nacionalizmusuk mellett nemzetközi közösségérzést ébresszenek.

O' Sztálin formuláját: 'nemzeti formában nemzetközi tartalmat' ma tényleg valóra váltották. Az SSSR számtalan nyelvén számtalan formában ugyanazt a szocializmust hirdetik, a nemzeti kifejezésben nemzetközi a lényeg. Az autonóm köztársaságok nemzeti sajátosságait, a nyelvet, művészetet, mindennemű folklórét nagy szeretettel ápolják. Azoknak a népeknek, melyek eddig csak az élőszt ismerték, most ábécét teremtettek. Mindenfelé nemzetiségi múzeumokat, a nemzeti hagyományok tanulmányozására létesített intézeteket, magas színvonalú nemzeti operákat és színházakat alapítottak. Magam is tanúja voltam annak a nagy lelkesedésnek, amivel a színházi kérdésekben nagyon is elkényeztetett moszkvaiak a georgiai operát fogadták, midőn az a moszkvai Nagy-Színházban vendégszerepelt.

Hogy mennyire egészséges és hatékony az SSSR nemzetiségi politikája, azt leginkább azon láthattam, hogy mikép oldották meg az ősrégi, fájdalmas és látzólag megoldhatatlan zsidókérdést. Plehwe cári miniszter, saját bevallása szerint, nem tudott rá más módot, mint a zsidók egy harmadát kikeresztelkedésre, egyharmadát kivándorlásra s megint egyharmadát kihálásra kényszeríteni. A Szovjetszövetség más utat is tudott, ötmillió zsidójának nagyobb részét asszimilálta, a másik rész számára pedig egy hatalmas, autonóm területet s a gyarmatosításhoz szükséges eszközöket bocsátott rendelkezésére és így több milliónyi serény, intelligens, a rendszerhez fanatikusan ragaszkodó polgárt teremtett.

Sok és különféle zsidóval találkoztam a Szovjetszövetségben s mivel a zsidó kérdések nagyon érdekeltek, beható beszélgetéseket folytattam velük. A termelési folyamat rendkívüli tempója embereket, kezeket, agyakat igényel s a zsidók szívesen beálltak ebbe a folyamatba; ez aztán nagyon elősegítette az asszimilációt, ami ott sokkal előrehaladottabb, mint bárhol másutt. Nem egyszer megtörtént, hogy zsidók kijelentették nekem: „Évék óta eszembe sem jutott, hogy zsidó vagyok; csak az ön kérdése emlékeztetett megint rá”. Megható volt az a nagy buzgóság, amivel mindazok a zsidók, akikkel csak találkoztam, hangsúlyozták, mennyire egyetértének az új állami rendszerrel. Azelőtt megbélyegzett, üldözött, hivatás nélküli emberek voltak, életüknek semmi értelmét sem lették, gyökértelenek voltak; most parasztokká, munkásokká, intellektuelekké, katonákká lettek s telve voltak hálával az új rendszer iránt.

Különösen érdekes, hogy a zsidók, akiket oly sokáig távortartottak a mezőgazdaságtól, mily mohósággal vetették rá magukat erre a nekik új foglalkozásra. Zsidó kollektív gazdaságok kiküldöttei több-

ízben is fölkerestek, hogy meghívjanak telepeik megtekintésére. De engem jobban érdekelt az, hogy mit mondanak a nemzsidó szovjetparasztok ezekről a kolchozokról; feltételeztem ugyanis, hogy ha valahol, úgy itt kell antiszemitizmusnak mutatkoznia. Valóban kiderült, hogy ezek a nemzsidó szovjetparasztok kezdetben igazán telve voltak a zsidók lényéről táplált babonás elképzelésekkel s különösen ép a mezőgazdálkodásra teljesen alkalmatlanoknak tartották őket. Most azonban csak enyhe mosollyal tudnak visszagondolni hajdani előítéleteikre. Elmondták, hogy Ukrajnában, Krímben, a Don-vidéken a zsidó és nemzsidó telepek nagyszabású, békés versenyre kelnek egymással. Donkozások mondták nekem: nem az győzte le régi bizalmatlanságukat, hogy egy mezőgazdasági versenynél a zsidók felülmúlták őket, hanem az, hogy a zsidók még náluk is jobb lovasoknak bizonyultak.

De nem kisebb az a szenvedélyesség sem, amivel a tudástól és tudománytól évszázadokon át elzárt zsidók most ezekre az új területekre rávetik magukat. Elmondották, hogy a zsidó falvakban feltűnően nagy hiányt tapasztalható tizenöt-, harmincéves férfiakban és nőkben. Ugyanis az egész zsidó fiatalság a városokba özönlik, tanulni.

Ha a gazdasági fejlődés nagymértékben elősegíti a szovjetzsidók asszimilálódását, másfelől az SSSR is véglegesen elvetette „a zsidó népiség káros illúziójá”-nak elméletét s a zsidóknak megadta a lehetőséget arra, hogy megőrizték nemzetiségüket.

A szovjetzsidók nacionalizmusát bizonyos józan lelkesedés jellemzi. Hogy mennyire romantikamentes, gyakorlati és merész ez a nacionalizmus, azt leginkább két tény világítja meg. Először is nemzeti nyelvként nem a nemes, hagyományokban gazdag, de nem különösebben célszerű hébert, hanem a min-

dennapi életből nőtt, heterogén elemekkel keveredett jiddist ismeri el, mely legalább ötmillió embernek gyakorlatilag kipróbált érintkezési nyelve. Másodszor pedig az a föld, amit a zsidóknak nemzeti államuk megteremtésére felajánlottak s ahová tényleg letelepedtek, nagyon messzeeső és nehéz terrain, ám telve határtalan lehetőségekkel.

A Szovjetszövetségben a jiddist ugyanolyan szeretettel ápolják, mint bármely másik nemzeti nyelvet. Vannak jiddis iskolák és jiddis újságok, van magas színvonalú jiddis költészet, a jiddis nyelv ápolására kongresszusokat hívnak egybe s a jiddis színházak igen jó hírnévnek örvendenek. A moszkvai állami jiddis színházban rendkívül színvonalas előadásban láttam a „Lear király”-t, a címszerepben Michoelszel, a nagy jiddis színésszel; a bolondot Suskin, egy másik nagyszerű színész játszotta, a díszletek s a rendezés is kitűnő volt.

A birobidsáni zsidó nemzeti állam megteremtése eleinte óriási nehézségekbe ütközött s a tervet az SSSR ellenfelei, sőt nemcsak azok, ugyanolyan kilátástalan és dőre vállalkozásnak ítélték, mint a szocialista gazdasági rendszer felépítését egy országban. A pénzügyi eszközök elégtelensége méginkább megnehezítette a terv végrehajtását, sok bevándorló ismét visszavándorolt s Birobidzsán ellenfelei már diadalmasan jelentették, hogy az utópista terv a kijelölt földdarab hallatlan messzesége, talajának rossz minősége, a szúnyogok és a malária miatt, no meg amiatt, hogy az orosz kisvárosok degenerált zsidói nem alkalmasak a pionírmunkára, pontosan úgy megbukott, mint ahogy azt ők előre megjósolták.

Ma azonban Birobidzsán területén igazi város áll iskolákkal, kórházakkal, kormányépületekkel, színházzal s Moszkvából expressz-vonaton, közvetlen kocsival lehet odautazni. Noha a terv a következő há-

rom évre több mint százezer zsidó bevándorlásával számolt, a hatóságoknak már most erőteljes válogatást kell végrehajtaniok, annyi sok a jelentkező. Sok levelet kaptam Birobidzsánból és meglehetősen sok emberrel beszéltem, akik közvetlenül onnan jöttek. Senki sem tagadja, hogy ma ott még nehéz az élet. De azt som tagadja senki, hogy a legnehezebbjén már túl vannak és az állítólagos utópiából valóság lett. Birobidzsán zsidó szocialista köztársaság él és virul, noha talajának geológiai rétegződése ezt ép oly kevésbé engedi meg, mint a közgazdaságtan örök törvényei a szocialista gazdaság fölépítését egy országban.

V.

HÁBORÚ ÉS BÉKE.

Széles e világon mindenütt sok szó esik a jövő háborúról s a kérdés: „Mit gondol, mikor tör ki a legújabb háború?” mindenütt kedvelt beszédtema. De jóllehet gondolatban mindenki a jövő háborúval játszik, nyugaton, kivéve a fasiszta államok lakosait, mégsem veszi senki egész komolyan a háborút, ép-úgy, mint ahogy élünk, tervezgetünk anélkül, hogy komolyan számításba vennők halálunkat, pedig biztosan tudjuk, előbb-utóbb meghalunk. A Szovjet-szövetségben azonban mindenki úgy számol a közvetlenül küszöbön álló háborúval, mint száz százaléig bizonyos dologgal. Napról napra virágzóbb jólétünk, mondják a szovjetpolgárok, oly szembe-ötölő cáfolata minden fasiszta elméletnek, hogy a fasiszta államoknak, ha élni akarnak, meg kell semmisíteniök bennünket. Mint ahogy azok, akik iparukat primitív eszközökkel folytatták, a gépek által fenyegettetve érezték magukat s végül összecsendülve értelmetlenül rohamot intéztek a gépek ellen, ugyanígy fognak végül ránk törni a fasiszta államok. Pedig vezetőik pontosan tudják, hogy az ellenünk indított háborúnak saját pusztulásuk lesz elkerülhetetlen következménye, mégis kénytelenek lesznek megindítani ezt a háborút. A sajátmaguk által felidézett gazdasági nehézségek fogják őket belekergetni a háborúba. Egy kormány nem teheti örökké azt, amit például a némert kormány tesz, hogy a néptől egyre több vajat, zsírt, egyre több élelmiszert és mindennapi szükségleti cikket vonjon el

azzal az ígérettel, hogy helyettük ágyúkat gyártanak, melyekkel majd mindent kamatostul visszaszereznek — s aztán ezeket az ágyúkat örökké paragon hevertesse.

Nem könnyű dolog felvázolni, hogy mikép képzei el az átlagos szovjetpolgár a fasisztákat. Az orosz munkás vagy paraszt Hitler, Mussolini, Franco legényeit primitív vadaknak képzei, akik ugyan a legmodernebb technikai fegyverekkel vannak felszerelve, de halvány sejtelmük sincs a civilizáció elemeiről. A fasiszták legnagyobb ellenségüket a civilizációban látják, véli a szovjetpolgár s ezért neki, a szovjetpolgárnak, mint az ellenséges civilizáció exponensének életére törnek. A német fasiszták aranymondásai közül a szovjetemberek mindenekelőtt egyet jegyeztek meg: egy hivatalos német naptárból kelt szárnyra ez a mondás és nemcsak a német birodalmat, hanem az egész keletet is bejárta. Hangzik pedig eképpen: „Nie kann ein Mann von deutschem Wesen, ein Intellektueller sein.”*) Mivel pedig a szovjetemberek között mindenki, paraszt, munkás, katona egyaránt arra törekszik, hogy intellektuallé váljon, a német fasisztákban szükségkép az ellenséges elv megtestesítőit látják. A fasisztákkal szemben talán nem is annyira a gyűlöletet, hanem inkább utálatot éreznek, mintha azok kellemetlen, mérges férgek lennének.

Az SSSR összjövendelméből minden hatodik rubelt a fasiszták elleni védelmi intézkedésekre fordítanak. Ez bizony súlyos áldozat. A szovjetpolgárok jól tudják, hogy mindazoknak a kellemetlenségeknek, melyek ma a Szovjetszövetségben még nehezebbé teszik az életet, mint a nyugati államokban, rég nyomuk sem lenne, ha ezt a hatodik rubelt is felhasználhat-

*) „Az igazi német ember eohaem lehet intellektuel.”

nák. Minden egyes ember jobban ruházódhatna, kényelmesebben lakhatna. De a szovjetpolgárok azt is jól tudják, hogy határaikon eszeveszett gonoszok ólálkodnak, akik ellen országukat hathatósan meg kell védeniük. Ezért szocialista gazdaságuk felépítésén úgy munkálkodnak, mint ahogy a zsidók építették második templomukat: egyik kezükben vakolólappal, másik kezükben karddal. A háborúról nem mint a távoli jövő bizonytalan eseményéről, hanem mint közvetlen bekövetkezendő ténnyről beszélnek. Komoran, de magabiztosan néznek szembe a háború elkerülhetetlen veszedelmével, mintha fájdalmas operáció lenne, melynek ha tetszik, ha nem, alá kell vetniük magukat, de amelynek szerencsés kimenetele biztosítva van.

Ennek ellenére is természetesen mindent megtesznek, hogy a háború kitörését amennyire lehet kitolják, vagy pedig végül, minden valószínűség ellenére, mégis elkerüljék. Az SSSR-nek szerfölött nagy érdeke fűződik a béke minél huzamosabb fenntartásához. A szovjetek ép azon vannak, hogy házukat berendezzék, otthonuk napról napra lakályosabb, ők maguk napról napra gazdagabbak, erősebbek lesznek. Tehát nemcsak azt szeretnék, hogy új otthonukat, ha végre teljesen elkészül, békén élvezhessék s ne kelljen verekedniök gonosz szomszédaikkal, hanem azt is tudják: minél tovább kitolhatják a háború kitörésének időpontját, annál erősebbek lesznek s annál kisebb áldozatba fog kerülni a végső győzelem.

De mivel folyton azzal számolnak, hogy ez a háború mindennek ellenére mégis be fog következni, sőt hogy már holnap be fog következni, előre felkészülnek rá. És mint mondtam, ebből a háborús mentalitásból sok mindent meg lehet magyarázni, ami különben érthetetlen lenne. Már beszéltem a

repertoárokat uraló háborús darabokról és filmekről, már említettem azt a számtalan könyvet és költeményt, melyek mind a polgárháború s az intervenciós harcok partizánjainak heroizmusát dicsőítik. A világháború négy éve alatt a frontokon sem lehetett annyi halottat, harcot, csatát látni, mint tízhetes moszkvai tartózkodásom alatt a színpadokon és filmlepedőkön.

De ez a háborús mentalitás legjellemzőbben a vöröshadsereg helyzetén mutatkozik. A vöröshadsereg a szó mélyebb értelmében vett néphadsereg; ha a világ bármilyen serege „a mi seregünk”, úgy a vöröshadsereg valóban az. Saját füleinkkel kell hallanunk, mily szeretettel beszélnek a szovjetemberek erről a „mi hedseregünk”-ről. A hadsereg és a lakosság között belsőleges kapcsolat áll fenn. Nemcsak azért, mivel a tisztek legnagyobb része paraszti és proletársorból ered, úgyhogy a tisztek, katonák s a lakosság mentalitása egy és ugyanaz, hanem a polgárság és a hadsereg minden tekintetben szoros érintkezést tart fenn. A katonák otthon vannak a munkásklubokban, az egyes csapattek patronátust vállalnak kulturális és sportintézmények felett s a hadsereg minden formációját különösen barátságos kapcsolatok kötik egyetlen egy területhez, városrészhez, egyetlen munkás- vagy parasztszervezethez. A nagy tüntetéseken a hadsereg nem külön vonul fel, hanem a csapatok elvegyülnek a civillakosság tömegeivel.

Mint annak idején a római légiók, ugyanígy a vöröshadsereg is egyik legfontosabb funkcióját a kolonizációs tevékenységben, a lakosság további nevelésében látja. A vöröshadsereg szép színházakat, hatalmas könyvtárakat épített s bőkezűen támogatja a filmet. Egész sor általános kulturális jellegű újságot és folyóiratot ad ki. Azon a téán, amit tiszteletemre Moszkva legtekintélyesebb irodalmi folyóirata,

a ‚Znamja‘ rendezett, meglepetésemre rendkívül sok katonatiszttel találkoztam. Megtudtam, hogy a folyóirat fölött a hadsereg vállalta a védnökséget s a hadsereg is adja ki.

Sok katonának sokoldalú, de különösen erős irodalmi érdeklődése nagyon feltűnő. A vöröshadsereg egyik szervezője is egy író, Trockij Leó volt s a hadseregben az írók ma is nagy szerepet játszanak. Ismerek több tábornokot, akik úgy a publicisztikában, mint a hadseregben fontos szerepet töltenek be. Sok író végigharcolta mind a világháborút, mind a polgárháborút, néhányan mindmáig megőrizték tiszti rangjukat a vöröshadseregben s a szovjet-írók szinte kivétel nélkül nagy érdeklődéssel viselkednek katonai dolgok iránt. A hadsereg egyik vezetője, aki egyébként a régi jó porosz iskola tisztjeire emlékeztet, mint lírai költő szerzett nevet magának; versei az általa szerkesztett német kiadásban is igen jól csengenek. Másrészt a spanyol harcok sikeres lefolyásában nem kis része van egy orosz írónak. Nem ismerek még egy országot, ahol jelentős írói talentum oly gyakran párosulna katonai tehetséggel; számos szerző és szerkesztő azzal számol, hogy holnap már nem kéziratát fogja továbbdiktálni, hanem csapatokat fog vezényelni.

Szakmai korlátoltságot nem igen lehet találni a vöröshadseregben, sem a tisztelnél, sem a közkatonaánál. Mindennek talán az az oka, hogy ezek az emberek tudják, olyan háborún fognak keresztül-menni, mely minden egyes embertől többet követel, mint pusztán katonai ismereteket.

Háború esetén a vöröshadseregnek nagy pszichológiai előnye lesz ellenfeleivel szemben, hogy katonái oly ügyért fognak harcolni, melyet nemcsak bizonytalan hazafias érzés, hanem értelmük is saját, mindennél drágább ügyüknek mutat.

VI.

SZTÁLIN ÉS TROCKIJ.

Vannak tehát, mint ép az előbb láthattuk, oly emberek, akik kitűnő harcosoknak és egyúttal az ipari és paraszti munka kiváló szervezőinek bizonyultak. Úgy hiszem, Josszif Sztálin is ilyen ember. Sztálinnak ragyogó forradalmi és harcos múltja van; Zarizyn sikeres védelme, mely város most az ő nevét viseli, az ő katonai tudását dicséri s 1918 őszén Leninnek küldött jelentése, egy hetven soros kis irat, okozta az egész haditerv eredményes megváltoztatását. De Sztálinnak a szervezőnek műve: a szocialista gazdasági rendszer megteremtése még a harcos teljesítményeit is felülmúlja.

Az az önarckép, melyet Leó Trockij önmagáról festett; kitűnően megírt önéletrajza azt igyekszik bizonyítani, hogy ő, Trockij, ugyanilyen tehetséges ember: nagy harcos és az építőmunka lángeszű vezetője. De ép ez a kísérlete, melyet Trockij legjobb ügyvédje — ő maga — végzett, bizonyítja be nekem, hogy Trockij érdemei a legjobb esetben is csupán a háború idejére korlátozódnak.

Trockij önéletrajza kétségtelenül kiváló író s talán tragikus ember műve. De ez az önarckép minden mást, csak nem nagy államférfit tükröz vissza. Ehhez úgy vélem, nincs benne elég mérték, fölényesség, valóságérzék. Példátlan önhittsége mindig elfeledteti vele a lehetőség határait s bármily szeretetreméltó is az az író, aki lehetetlenre vágyik, ily mértéktelenségnek nagyon veszélyeztetnie kell az államférfi elképzeléseit. Trockij logikája, úgy vélem, a levegő-

ben lebeg 3 hiányzik belőle az emberi léleknek és emberi adottságoknak az az alapos ismerete, mely egyedül nyújthat tartós politikai eredményeket. Trockij könyve gyűlölködő, az első sortól az utolsóig szubjektív, szenvedélyesen igazságtalan; írásában a valóság s a költészet folyton elegyedik. Ez sok bájt kölcsönöz a könyvnek, de a politikus ítélőképességére ez a mentalitás kevésbé előnyös.

Nézetem szerint egyetlen kis részlet villámszerűen megvilágítja Sztálin fennsőbbiségét Trockij fölött. És pedig az: Sztálin utasítást adott rá, hogy a Gorkij által szerkesztett nagy, hivatalos 'Polgárháború történeté'-be Trockij arcképét is vegyék föl; ezzel szemben Trockij könyvében Sztálin számára csak gúny és gyűlölet található s minden érdemét irigyen ellenkezőjére változtatja.

Hiszen igaz, a legyőzött számára sokkal nehezebb tárgyilagosnak maradni. Ezt természetesen Trockij is tudja, sőt szép mondatokban ki is fejezi. 'Nem szokásom', fejezi be könyvének előszavát, 'a történelmi távlatokat az egyéni sors szemszögéből tekinteni. A forradalmár első kötelessége fölismerni az események törvényszerűségét s e törvényszerűségben megtalálni saját helyét. Ez egyszermind a legnagyobb személyes elégtétel olyan ember számára, aki munkáját nem a pillanatnak végzi.'

Azt hiszem, senki sem jelölheti meg élesebben azt a veszélyt, minden legyőzött ember veszedelmét, ami Trockijt bukása után fenyegette. Azt a veszélyt, hogy 'a történelmi távlatokat az egyéni sors szemszögéből nézi'. Trockij látta ezt a veszedelmet, felismerte a hibát, mely oly közel esett hozzá s melynek okvetlenül csábítania kellett őt. Felismerte, elhatározta, hogy kikerüli s aztán mégis elkövette. Látta a jobbat s a rosszabbat tette.

Trockijban én a tipikus csak-forradalmárt látom; igen használható ember a szenvedélyes harc idején, de többé semmire sem használható, mihelyt nyugodt, állandó, tervszerű munkáról, nem pedig szenvedélyes túlzásokról van szó. Mihelyt elmúlt a forradalom heroikus korszaka, Trockij eltorzította a világot, az embereket és minden dolgot hamisan kezdett el megítélni. Mialatt Lenin nézeteit már rég a tényekhez idomította. Trockij makacsul kitartott azon elvek mellett, melyek ugyan a heroikus-patétikus időkben jól beváltak, de amelyeknek azonnal hamisakká kellett válniuk, mihelyt a hétköznapi feladataira kellett volna alkalmazni őket. Trockij képes arra, ezt könyve is mutatja, hogy a nagy izgalom pillanatában magával ragadja a tömegeket Patétikus órákban bizonyára képes volt felszabadítani a lelkesedés áradatát De amire nem volt képes: ezt az árt .csatornázni', az államépítés nagy munkájában értékesíteni.

De ehhez értett Sztálin.

Trockij született író. Irodalmi tevékenységéről szeretettel, élvezetes formában emlékezik meg s teljesen elhiszem neki, midőn azt mondja: 'Egy jól megírt könyv, melyben új gondolatokat találhatok s egy jó toll, amivel saját gondolataimat másokkal közölhetem, számomra mindig a legértékesebb és legmeghittebb kultúrtermékek voltak és maradtak.' Trockij tragikuma éppen abban rejlik, hogy nem elégedett meg azzal, hogy nagy író legyen. Ez a többrevágás izgága doktrinért formált belőle, akinek szörnyű bajkeverései számos emberrel elfeledtették hajdan szerzett érdemeit.

Jól ismerem ezt az író- és forradalmár-típust, noha csak kisebb formátumban. A német forradalom egyes vezéreiben, Kurt Eisnerben és Gustav Landauerben sok közös vonást találhatunk Trockijval,

igaz, csak miniatűr kiadásban. Mervé ragaszkodásuk egy dogmához, képtelenségük, hogy a változott viszonyokhoz alkalmazkodjanak, egyszóval a praktikus politikai pszichológia teljes hiánya ezeknek a teoretikusoknak és doktrinereknek csupán rövid időre tette lehetővé, hogy beleavatkozzanak a politikai életbe. Nem találták meg az utat a néphez. Túl keveset értettek a tömeg- és a népszociológiához, ők egynek érezték magukat a néppel, de a tömegek nem érezték egynek magukat velők.

Kétségtelen, hogy Trockij és Sztálin nagy konfliktusát a döntő kérdésekben vallott nézeteik különbözősége okozta, azonban ezek a nézeteltérések mélyebb ellentétből fakadtak. E két ember különböző egyénisége juttatta őket ellentétes nézetekre az orosz forradalom legfontosabb kérdéseiben, a nemzetiségi kérdésben, a parasztkérdésben s abban a kérdésben, hogy fel lehet-e építeni egy országban a szocializmust. Sztálin azon a nézeten volt, hogy a teljes, valószínű szocializmust világforradalom nélkül, sőt az egyes szovjetnépek nemzeti érdekeinek tiszteletben tartása mellett, egyetlen országban is meg lehet valósítani; ő úgy vélte, hogy az orosz paraszt magában hordozza a szocializmus lehetőségét Trockij tagadta ezt Kijelentette, hogy a szocializmus nélkülözhetetlen előfeltétele a világforradalom, mereven kitartott az abszolút internacionalizmus marxista tana mellett a permanens forradalom taktikája mellett szállt síkra és hatalmas logikai felkészültséggel bizonygatta annak a marxi tételnek az igazát hogy a szocializmus felépítése egy országban lehetetlen.

Legkésőbb 1935-ben már az egész világ látta, hogy a szocializmust egy országban fölépítették, sőt azonfelül még a szükséges katonai eszközöket is meg-

teremtették ahhoz, hogy ezt a szocialista rendet minden lehető ellenféllel szemben megvédelmezzék.

Mit csinálhatott Trockij? Hallgathatott. Beismerhette vereségét és kijelenthette, hogy tévedett. Kibékülhetett volna Sztálinnál. De nem tudta megtenni. Nem tudta felülmúlni önmagát. Aki valaha annyi sok mindent látott, amit a többiek nem láttak, most nem látta meg azt, amit minden gyermek látott. Az élelmezés biztosítva volt, a gépek működtek, annyi nyersanyagot termeltek, mint még soha, az országot elektrifikálták, motorizálták. Trockij mindezt nem akarta meglátni. Kijelentette, hogy a gyors eredmények, az építés lázas tempója magával hozza az épület ingatagságát. A Szovjetszövetségnek, a 'Sztalin-állam'-nak, mint ahogy ő nevezte, előbb-utóbb magától is össze kell dőlnie, de okvetlenül össze fog dőlni abban a pillanatban, midőn a fasiszta országok megtámadják. És Trockij a gyűlölet mértéktelen áradatát zúdította arra az emberre, akinek nevében az építőmunka folyt.

Próbáljuk meg most beleélni magunkat Sztálin helyzetébe.'

Sztálin már korán elkezdett foglalkozni azokkal az eszmékkel, melyeknek megvalósítása nem a háború alatt, de közvetlenül azután égetővé vált. Lenin már 1913-ban így írt róla Gorkijnak: 'Van itt egy csodálatos gruzinunk, aki nagy cikket készül írni a nemzetiségi kérdésről. Ezzel a kérdéssel komolyabban kellene foglalkoznunk.'

Sztálin komolyan foglalkozott vele. Jó gondolatai voltak. Jó szervezőnek bizonyult. De Sztálin nem vakító egyéniség, a káprázatos, mozgékony Trockij mellett a háttérben maradt. Trockij kitűnő szónok, talán a legjobb az élők között. Trockij elbűvöl, ezzel szemben Sztálin, mint már fentebb említettem, nem

minden humor nélkül, de mégis körülményesen, szárazon beszél. Azt a népszerűséget, mely a másíknak ölébe hullott, neki nehéz munkával kellett megszereznie. Sztálint kizárólag teljesítményei emelték a magasba.

Így hát Trockij nem mindig igaz tündöklése éveken át kevésbé szembeötlővé tette Sztálin komolyabb érdemeit. De midőn eljött az az idő, mikor a csakharcos Trockij eszméi hamisakká, romlottakká kezdtek válni, Sztálin volt az első, aki ezt észrevette és kimondta. Már 1924 decemberében arra a világos felismerésre jutott, hogy ellentétben az eddigi elméletekkel, egyetlen országban is fel lehet építeni a teljes szocialista társadalmat és konzekvensen, még Leninnél is világosabban és élesebb fogalmazásban, már ekkor megmutatta az utat ennek a társadalomnak a felépítéséhez: az ország fokozottabb iparosítása s egyszersmind a parasztnok szövetkezeti alapon való összefogása. Félreérthetetlenül hirdette, amit eddig tagadtak, hogy helyes pártpolitikával az orosz parasztság túlnyomó tömegeit is be lehet vonni a szocialista társadalomba s ezt a tételét egyszerűen, józanul, cáfolhatatlanul indokolta. Trockij azonban káprázatos retorikájával époly cáfolhatatlanul megcáfolta Sztálin cáfolhatatlan érveit. Sztálin azonban tudta, hogy érvei valóban cáfolhatatlanok s mégis azt kellett látnia, hogy sokan Trockij ragyogóan előadott, de hamis ellenérveiben hisznek.

Sztálin nem elégedett meg azzal, hogy lássa és hirdesse az igazat. Hanem cselekedett is és megindult a helyes úton. Szövetkezetekbe tömörítette a parasztnokat, iparosította az országot, megkezdte a szocializmus építését a Szovjetszövetségben és valóban fel is építette. Sztálin valósága megcáfolta Trockij cáfolhatatlan elméleteit.

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni*). Trockij nem akarta belátni, hogy megcáfolták. Elragadó beszédeket tartott, ragyogó cikkeket, röpiratokat, könyveket írt és mivel a valóság nem illeszkedett elméleteihez, bebizonyította, hogy Sztálin valósága csupán látszat. Trockij zavarta a munkát. A pártkongresszus ellene foglalt állást s végül száműzetésbe küldték, kiutasították az országból.

Sztálin alkotása virágozni kezdett. Szenet termeltek, vasat és ércet bányásztak, elektromos eentrálék épültek, a nehézipar semmivel sem maradt más országoké mögött, a puszta földön városok nőttek, a reálbérek emelkedtek, a parasztok kispolgári ellenállása összeomlott, a kollektív gazdaságok jövedelmező vállalatoknak bizonyultak s egyre nagyobb tömegek tódultak a kollektívákba. Ha Lenin volt a Szovjetszövetség Caesarja, úgy Sztálinból a szovjetek Augustusa, az ország 'növelője' lett minden tekintetben. Sztálin épülete nőtt, növekedett. De Sztálinnak látnia kellett, hogy még mindig akadnak emberek, akik ebben a látható, kézzelfogható műben mégsem akarnak hinni, akik inkább hisznek Trockij elméleteinek, mint annak, amit saját szemükkel látnak.

Igen, ép ezek között az emberek között, akikkel Sztálin jó barátságban állt s akiket magas hivatalokba hívott, akadtak néhányan, akik még mindig inkább hittek Trockij szavainak, mint Sztálin művének. Ezek akadályozták a munkát, ellenállást fejtettek ki, szabotáltak. Felelősségre vonták, bűnösnek találták őket Sztálin megkegyelmezett nekik s újból fontos pozíciókba ültette őket.

Mit kellett Sztálinnak éreznie, gondolnia, midőn újból tapasztalhatta, hogy ezek a kollégái és barátai még mindig, művének szemmelátható sikere el-

*) Az istenek a győztes Űgynek, Cato a vesztesnek fogta pártját

lenére is, ellenségével, Trockijjal szűrték össze a levet, titkon vele cimboráltak és saját művét, a „Sztálin-államot” szabotálni igyekeztek, csak azért, hogy régi vezérüket visszahozhassák az országba?

Midőn Sztálinnál találkoztam, az első trockista-csoport, Szinovjev és Kamenszov ellen már véget ért a pör, a vádlottakat elítélték, főbelőtték s már folyamatban volt az eljárás a trockisták második csoportja, Pjatakov, Radek, Bueharin és Rykov ellen; de még csak sejthettük, hogy mivel vádolják ez utóbbiakat s még nem lehetett tudni, mikor és kik ellen fogják lefolytatni az újabb tárgyalást.

Ebben a közbeeső időben, a két pör között, találkoztam Sztálinnál.

A képeken Sztálin nagynak, vállasnak, nagy darab óriásnak látszik. Valójában azonban szikár kis ember; a Kreml tágas termében, ahol találkoztunk, alakja egyenesen elveszett.

Sztálin lassan, halkán, kissé tompa hangon beszél. Nem szereti az élénk, hirtelen kérdésekkel, gyors feleletekkel, közbeszólásokkal tarkított párbeszédet, hanem szívesebben fűz egymáshoz lassú, meggondolt mondatokat. Nyomdakész stílusban beszél, majdnem mintha diktálna. Míg beszél, szeret fel-alá sétálni, aztán hirtelen odaáll az ember elé s szép kezének ujját kinyújtva, oktat, magyarázgat. Vagy míg megfontolt mondatait formulázza, kék és vörös ceruzákkal kaeskarings arabeszkeket és figurákat mázol az előtte fekvő papírra.

Nem állapotunk meg előre, hogy milyen kérdésekről fogok Sztálinnál beszélni. Nem választottam ki magamnak semmiféle beszédtemát, teljesen a róla kapott benyomásomtól tettem függővé, hogy miről fogok beszélni. Kissé féltem, nehogy olyan többékevésbé hivatalos, jólfésült beszélgetés kerekedjen ki találkozásunkból, amilyeneket Sztálin két-három-

szőr nyugati írókkal folytatott. Először valóban ilyenek indult a beszélgetésünk. Az írónak a szocialista társadalomban betöltött funkciójáról esett szó, arról a forradalmi hatásról, amit néha reakciós írók — például Gogoly — gyakorolnak, az intellektuelek osztálynéküliségéről vagy osztálykötöttségéről s az írásnak és beszédnek a Szovjetszövetségben élvezett szabadságáról beszélgettünk. Sztálin először óvatosan és általános fordulatokban beszélt. De egyre inkább belemelegedett s nemsokára észrevettem, hogy ezzel az emberrel egész bátran beszélhetek. Nyíltan szólottam hozzá s ő nyíltan válaszolt.

Sztálin minden cicoma nélkül beszél s a legkomplicáltabb gondolatokat is egyszerűen tudja kifejezni. Néha túl egyszerűen szól, mint az olyan ember, aki megszokta gondolatait úgy formulázni, hogy azokat Moszkvától Vladivosztokig mindenki megértse. Talán nincs benne szellemesség, de minden esetre van humora; néha humora veszedelmessé válik. Olykor halkán, tompán, ravaszkásan fölnevet. Sok területen teljesen otthon van s készületlenül is fejből idézi a neveket, dátumokat, tényeket.

Az írás szabadságáról, demokráciáról s mint már említettem, személyének istenítéséről esett szó. Sztálin csak a beszélgetés elején fejezte ki magát általánosságban s használta a pártszótár sablonos fordulatait. Később a pártvezérből egyéniség lett, nem mindig ellentmondás nélküli, de mindig okos, mélyenjáró, fölényes szellem.

Midőn a trockista pörökről beszélgettünk, izgalomba jött. Részletesen ismertette a Pjatakov és Radek elleni vádakát, melyeknek anyagát akkoriban még nem tették közzé. Arról beszélt, hogy a fasiszta veszély milyen pánikot kelt azokban az emberekben, akik nem tudják végiggondolni gondolataikat. Rámutattam még egyszer arra a rossz hatásra, amit a

Szinovjev pör túlságosan egyszerű eljárása a külföldön még a jóindulatú emberekből is kiváltott. Sztálin enyhén gúnyolódni kezdett azok fölött, akik írásbeli bizonyítékokat követelnek, mielőtt hajlandók lennének hinni az összeesküvésekben; a gyakorlott összeesküvőknek nem szokásuk, jegyezte meg, hogy irataikat nyíltan szerte hagyják. Végül elkeseredetten és megindultan Badekről, az íróról, a második troekista pör legnépszerűbb alakjáról beszélt. Megemlékezett azokról a baráti kapcsolatokról, melyek ehhez az emberhez fűzték. „Ti zsidók örökké igaz legendát teremtettetek”, mondotta, „Júdás legendáját”, s különös érzés volt ettől az egyébként annyira józan, logikus embertől ily patétikus szavakat hallani. Elmondotta, hogy Radek egy hosszú levelet írt neki s benne sok hitvány érveléssel ártatlanságát hangoztatta. Másnap a tanúk és bizonyítékok hatása alatt bevallotta bűnösségét.

Vájjon Josszif Sztálin gyűlöli-e Leó Trockij? Minden bizonnyal gyűlölnie kell őt. Már utaltam arra, hogy lényük ellentétessége legalább annyira elválasztja őket, mint nézeteik különbözősége. Nehezen lehetne élesebb ellentétet kigondolni, mint a gyors, ötletekben gazdag, szónokias Trockij és az egyszerű, óvatos, sötét Sztálint, aki lassan, szívósan építi ki gondolatait. „Az ötlet még nem gondolat”, mondja Grillparzer osztrák költő. „A gondolat ismeri a korlátokat — az ötlet túleszi magát rajtuk. De a megvalósításnál egy tapodtat sem jut előbbre.” Leó Troekij, az író, csak úgy ontja a villámszerű, de gyakran hamis ötleteket, Josszif Sztálin lassan, fáradsággal faragja ki alapos, helyes gondolatait Troekij káprázatos egyéni jelenség, Sztálin viszont az orosz parasztnak és munkásnak a zsenialitásig fokozott típusa, akit győzelemre predesztinál az a körülmény, hogy benne mindkét osztály erői egye-

sítve vannak. Troekij a gyorsan kialvó rakéta, Sztálin a melegítő, tartós tűz.

Ha egy drámaíró két ennyire ellentétes jellemű szereplőt állítana a színpadra, bizonyára szándékos-sággal és hatásvadászattal vádolnák. Troekij szóban, mozdulatban hajlékony, minden nehézség nélkül tudja magát több nyelven kifejezni, Troekij fenhéjázó, csillogó, szellemes. Sztálin inkább nehézkes, aki műveltségét egy papi szemináriumban szívós és alapos munkával szerezte. Hajlékonynak éppen nem nevezhető. De pontosan ismeri munkásainak és parasztjainak igényeit, hozzájuk tartozik és sohasem volt szüksége rá, mint Trockijnak, hogy távoli vidékekről törjön utat hozzájuk. Vájjon Sztálinnak nem kell-e épúgy utálnia Troekij mozgékony-ságát, csillogását, kétértelműségét, fellengzősségét, mint ahogy Trockijnak Sztálin keménységét, szögletességét?

Sztálin óriási munkát lát maga előtt, mely még egy fölöttébb erős embernek is minden erejét igénybe venné s közben energiájának nagy részét arra kell fordítania, hogy Troekij ragyogó, de veszélyes ötleteinek káros következményeit tegye jóvá. 'Trockij nem-bolsevista múltja nem véletlen', írta végrendeletében Lenin. Bizonyos, hogy ez az idézet mindig ott jár Sztálin eszében. Trockijban olyan embert lát, akinek nagy hajlékonysága lehetővé teszi, hogy adott esetben belső meggyőződéssel mindúntalan visszatérjen nem-bolsevista múltjához. Igen, Sztálinnak gyűlölnie kell Trockijt, először is mivel egész lénye állandó ellentétben van vele s másodsor, mivel Troekij mindazzal, amit mond, ír, tesz, egyszerűen azzal, hogy él és van, veszélyezteti Sztálin művét.

Ám Sztálinnak Trockijhoz való viszonylatát még nem merítettük ki azzal, ha csupán rivalizálásukra, lényük és véleményeik különbözőségére és gyűlöle-

tükre gondolunk. Sztálin, a nagy szervező, aki felismerte, hogy még az orosz parasztot is meg lehet nyerni a szocializmus számára, Sztálin, ez a nagy számító és pszichológus, megkísérli ellenfelének éppenséggel nem lebecsült tulajdonságait saját céljai érdekében kihasználni. Tudatosan sok olyan emberrel vette körül magát, akikben Trockij szelleme él. Sztálint kíméletlennek tartják; mégis évek óta harcol azért, hogy megnyerje magának a tehetséges trockistákat, ahelyett hogy megsemmisítené őket. S abban a fáradhatatlan szívósságban, amivel műve számára hasznossá igyekszik tenni őket, van valami megindító.

VII.

A TROCKISTA PÖRÖK REJTÉLYE.

Másfelől Sztálin végül úgy döntött, hogy ellenfeleit, a trockistákat, még egyszer bíróság elé állítja, hazaárulással, kémkedéssel, kártevő tevékenységgel és más destruktív tettekkel, továbbá terrorista cselekmények előkészítésével vádoltatta őket. Ezen pörök folyamán, melyek 'vadságukkal és önkényességükkel' az egész világot a Szovjetszövetség ellen ingerelték, Sztálin trockista ellenfeleit a végletekig megalázták. Elítélték és agyonlőtték őket.

Ostobaság ezeket a pöröket, a Szinovjev- és a Radek-pört, egyszerűen Sztálin zsarnökösködésével és bosszúvágyával magyarázni. Josszif Sztálin, aki az egész világ ellenállása dacára is végbevitte a Szovjetszövetség gazdasági fölépítésének hatalmas munkáját, Sztálin a marxista nem fogja országának külpolitikáját s ezzel együtt saját művének egyik fontos részét oly személyi motívumoktól indítva veszélyeztetni, amilyenekkel csak történelmi drámákat fabrikáló gimnazisták ruházzák fel hőseiket.

A Kamenyev és Szinovjev elleni pöröket sajtójelentésekből és szemtanuk elbeszéléséből ismerem, a Pjatakov és Radek elleni pör tárgyalásán magam is jelen voltam. Így hát az első pört Nyugateurópa légkörében, a másikat moszkvai légkörben éltem át. A nyugat és a Szovjetszövetség közötti óriási különbség azonnal érezhető, ha e pörök egyikét Európa, a másikat Moszkva atmoszférájában éljük át.

Számos barátom, egyébként éppen nem ostoba emberek, elejétől végéig, tartalmukban és formájukban

egyaránt, tragikomikusnak, barbárnak, hihetetlennek, borzalmasnak találták e pöröket. E pörök igen sok embert, akik azelőtt a Szovjetszövetség barátai voltak, a szovjetek ellenségeivé változtattak. Egyesek, akik az SSSR társadalmi rendjében a szocialista humanizmus eszményét látták, ezektől a poroktól egész megszádltek; szemükben azok a golyók, melyek Szinovjevet és Kamenyevet megölték, nemcsak ezeket, hanem az egész új világot is szíven találták. Amíg Nyugateurópában voltam, a Szinovjev-pör vádjait én is hihetetlennek, a vádlottak hisztérikus vallomásait titokzatos módon kicsikartaknak találtam s az egész tárgyalás úgy tűnt föl nekem, mint tökéletes, idegenszerű s borzalmas művészetel megrendezett színelőadás.

De midőn Moszkvában végighallgattam a második port, midőn láttam és hallottam Pjatakovot, Radeket és barátaikat, mindannak, amit s ahogy e vádlottak mondtak, érzékletes hatása alatt úgy eloszlott minden aggályom, mint a vízben feloldott só. Ha ez hazugság és színlelés volt, úgy nem tudom, mi az igazság.

Elővettem tehát a pöriratokat, átgondoltam mindazt, amit saját szememmel láttam és saját fülemmel hallottam s mégegyszer mérlegelés tárgyává tettem, ami a vád hihetősége mellett és ellene szólt.

Alapjában véve e pörök mindenek előtt a jelen nem lévő nagy vádlott, Trockij ellen irányultak s a fő ellenvetést ép a Trockij ellen emelt vádak állítólagos hihetlensége képezi. 'Trockij', háborodnak fel a gáncsokodók, 'a szovjetállam egyik megteremtője, Lenin barátja, adott volna utasításokat arra, hogy a részben általa alapított állam felépítését szabotálják, háborút indítsanak ellene s e háborúban a szovjetek vereségét készítsék elől. Hát elképzelhető, hát hihető ez!'

És mégis. Alaposabb vizsgálódás mellett kiderül, hogy a vád által Trockijnak felrótt magatartás nemcsak hogy nem hihetetlen, hanem az egyetlen lehetséges viselkedés, mely belső helyzetének megfelel.

Képzelnék csak el magunknak Trockijt, amint tételességre kárhóztatva, tehetetlenül kell néznie, hogy az általa és Lenin által megkezdett nagyszabású kísérletről miképp csinálnak gigászi méretű kispolgári törpeket. Mert Trockij szemében, aki az egész földgolyót vörösre akarta festeni, a 'Sztalin-állam' csupán ostoba torzképe annak, ami eredetileg szemé előtt lebegett. Ehhez járul még a mélységes, személyi ellenszenv Sztálin, a kompromisszumok embere ellen, aki neki, a terv megteremtőjének, mindig belekontárkodott a munkájába s aki végül kitúrta, elkergette őt. Trockij nem egyszer kifejezte Sztálin iránt érzett mértéktelen gyűlöletét és megvetését. És amit szóban és írásban megtett, ne tette volna ugyanezt tetteiben is? Valóban oly 'elképzehetetlen', hogy neki, aki saját magát tartotta a forradalom egyedül hivatott vezérének, ne lett volna jó minden eszköz arra, hogy a 'hamis Messiást' elkeresse kis hazugságokkal meghódított pozíciójából?

Én úgy vélem, hogy ez nagyon is hihető.

Úgy vélem, az is teljesen elképzelhető, hogy az az ember, aki gyűlölettől elvakultan vonakodott tudomásul venni azt, amit mindenki más tudomásul vett: az SSSR gazdasági felépítését és hadseregének erejét, úgy vélem, nagyon is elképzelhető, hogy ez az ember eszközeinek alkalmatlanságával szemben is vak maradt s oly utakat választott, melyek nyilván hamisak voltak. Trockij merész, meggondolatlan, hatalmas játékos, egész élete vakmerő kalandok sorozata s nem egy eszeveszett vállalkozása igen jó véget ért. Trockij, az optimista, egész életén át elég erősnek hitte magát ahhoz, hogy tervei számára a

rosszat is kihasználja s aztán végül, midőn erre került a sor, kikapcsolja és ártalmatlanná tegye. Ha Alkibiades a perzsákhoz pártolt, miért ne mehetett volna Trockij a fasisztákhoz?

Trockij sohasem volt orosz hazafi, a 'Sztalin-állam'-ot mindig utálta, neki csak a világforradalom tetszett. Ha összeállítanék azokat a kijelentéseket, melyekkel a számúzott Trockij illetve Sztalint és államát, úgy gyűlölettel, dühvei, iróniával, megvetéssel teli lexikon-kötet kerekednék ki belőle. Mi volt tehát Trockij célja a számúzetés hosszú évein át, mi még ma is a célja? Visszatérni az országba és mindenáron újból hatalomra kerülni.

Shakespeare Coriolanusa, midőn Róma ellenfeleihez, a volscusokhoz pártol, keserűen felpanaszolja hamis barátait, akik mind cserbenhagyták. 'ők el-tűrték', mondja Róma halálos ellenségének, 'hogy a rabszolgák szavazataival kikergessenek Rómából. Ez az elvetemültség hozott ide, tűzhelyedhez. Gyűlöletem, mely mindenért meg akar fizetni irigyeimnek, vezetett el hozzád.'

Így ítélte Shakespeare arról a lehetőségről, hogy Trockij valóban lepaktált-e a fasisztákkal.

'Trockij nem-bolsevista múltja nem véletlen.' Így ítélte Lenin végrendeletében arról, hogy Trockij lepaktált-e a fasisztákkal.

Emil Ludwig pedig egy érdekes beszélgetést ír le, melyet nemsokára Trockij számúzetése után Prinkipo szigetén, Sztambul mellett folytatott vele. Ezt a beszélgetést Emil Ludwig 1931-ben 'Az élet ajándékai' című könyvében tette közzé és akik a Trockij ellen emelt vádakát értelmetlennek és hihetetlennek találják, gondolkozzanak el kissé azon, hogy mit mondott Trockij már 1931-ben. 'Saját pártjáról Trockij úgy nyilatkozott,' mondja Emil Ludwig, akit szó szerint idézek, 'hogy hívei mindenütt szét vannak

szórva s ezért nehezen lehet számukat megbecsülni.' „És mikor foghatnának össze!?” „Valami új, objektív alkalom adtán, ha új háború törne ki, vagy ha Európa a kormány gyöngeségén felbátorodva, új intervenciót indítana.” „De ez esetben ép önt nem eresztenék ki, még ha azok be is eresztenék az országba.” Megvető hallgatás. „Eh, akkor megtalálnók az útját-módját.” Amire Trockijné is elmosolyodik.' Így ítél Trockij arról a lehetőségről, hogy vájjon Trockij lepaktált-e a fasisztákkal.

Most már ami e második pör vádlottait, Pjatakovot, Szokolnyikovot, Radeket illeti, a kételkedők szerint fölöttébb valószínűtlen, hogy ily magaerangu és befolyásos emberek ép azt az államot akarták volna szabotálni, amelynek állásukat és befolyásukat köszönhatték s hogy valóban oly kalandos terveket kovácsoltak volna, amelyeneket a vád ró terhükre.

Azt hiszem, hamis dolog ezekben az emberekben semmi mást, csupán tekintélyes és befolyásos államférfiakat látni. Pjatakov és Szokolnyikov nemcsak főrangú hivatalnokok, Radek nem csupán az .Izvesztija' főszerkesztője és Sztálin belső tanácsadója volt. A legtöbb vádlott elsősorban összeesküvő, forradalmár; egész életükben szenvedélyes felforgatókként és reformátorokként működtek, hiszen annak születtek! Mindazt, amit elértek, az .értelmesek' jóslatai ellenére, vakmerőségükkel, kalandvágyukkal, optimizmusukkal érték el. Azonkívül szilárdan hittek Trockij ban, akinek szuggesztív erejét nem lehet elég magasra becsülni; mesterükkel együtt a .Sztalin-állam'-ban csupán rút torzképét látták annak, amit el akartak érni s legfőbb céljuknak azt tartották, hogy ezt a torzképet saját felfogásuk szerint korrigálhassák.

De ne felejtsük el azokat a személyes érdekeket sem, amit egy államcsíny hozhatott volna a vádlottnak. Egyikük becsvágya, úrhatnásága sem volt kielégítve; noha magas hivatalokban és méltóságokban ültek, egyikük sem kapott azokból az első helyekből, amelyekről azt hihették, hogy megilletik őket. Például egyikük sem volt a 'politikai iroda' tagja. Noha újból kegyelmet nyertek, mégis, egyszer már mint trockistákat bíróság elé állították őket s többé semmi reményük sem lehetett arra, hogy az első sorokba kerüljenek. Bizonyos mértékig valamennyinket degradáltak már és 'senki sem veszélyesebb a tisztnél, akinek letépték csillagjait', mondotta Radek, aki pedig tudhatja, mit mond.

De nemcsak a vádat, hanem a perrendtartási eljárást is hevesen kritizálták. Ha a szovjetbíróságoknak okmányaik és tanúik voltak, kérdik a kétkedők, miért rejtették véka alá az okiratokat, miért tartották a színpalak mögött a tanukat s miért elégedtek meg a hihetetlenül hangzó vallomásokkal?

Valóban úgy van, válaszolják a szovjetemberek, a főtárgyaláson bizonyos értelemben véve a nyomozásnak csupán a desztillátumát, a preparált eredményt mutattuk meg. A bizonyítóanyagot előbb vizsgáltuk meg s tártuk a vádlottak elé, a főtárgyaláson aztán csupán vallomásaikkal is megelégedtünk. Aki ezen megütközik, gondolja meg, hogy a port katonai bíróság előtt folytattuk le s hogy a pör első sorban politikai pör volt. A belpolitikai atmoszféra megtisztítása volt a célunk. Nekünk az volt a fontos, hogy Minszktől Vladivosztokig mindenki megértse, miről volt szó. Ezért az egész eljárást a lehető legegyszerűbbé, átlátszóbbá tettük. A részletes bizonyítékok, okmányok, tanúvallomások talán érdekelni fogják a jogászokat, kriminalistákat, történészeket, de szovjetpolgárainkat a sok részlet kiterege-

tésével csak összezavartuk volna, ők a világos vallomások között jobban el tudnak igazodni, mint mégannyi körmönfontan összeszedett bizonyíték út vésztojében. Mi ezt a port nem külföldi kriminális ták, hanem saját népünk számára folytattuk.

Mivel pedig a vallomások hatásteljes tényét, hiánytalan pontosságát és szabatoságát nem lehet letagadni, a kételkedők a legkalandosabb feltevésekhez folyamodnak, hogy megmagyarázzák, mily módszerekkel hozták létre a vallomásokat.

A legelső s legolcsóbb magyarázat természetesen az, hogy a vádlottakat kínzásokkal s még súlyosabb kínzások fenyegetésével kényszerítették vallomástételre. De ezt a föltevést a vádlottak nyilvánvaló frissesége és vitalitása, egész lelki és testi megjelenésük teljesen megcáfolta. Így hát a szkeptikusoknak más indokolást kellett kitalálniok, hogy a 'lehetetlen' vallomásokat megmagyarázzák. A vádlottaknak különféle mérgeket adtak be, hirdették, hipnotizálták, kábítószerekkel preparálták őket. Sajnos azonban a világon eddig még senkinek sem sikerült ily erős és tartós hatást gyakorolni másvalakire. Az a tudós, akinek ez sikerült volna, bizonyára nem elégedne meg vele, hogy a rendőri hatóságok titokzatos kiszolgálója legyen, hanem módszereit tudományos tekintélyének öregbítésére használná fel. A moszkvai pörök ellenfelei azonban inkább a legabszurdabb rémregény-elméletekhez folyamodnak, semmint hogy elhigyjék a legkézenfekvőbbet: azt tudniillik, hogy a vádlottakra rábizonyították tetteiket s hogy vallomásaik az igazságot tartalmazzák.

Ha az ember elmondja ezeket a föltevéseket a szovjetpolgároknak, azok csak vállukat vonogatják és mosolyognak. Ha már hamisítani akartunk volna, kérdik, miért választottuk volna a vallomások hamisításának nehézkes és veszedelmes útját! Hát

nem lett volna egyszerűbb okmányokat hamisítani! Azt hiszik önök, hogy ha akarjuk, nem tárhattunk volna a világ elé áruló tartalmú leveleket Trockij-tól, okmányokat, amik a fasisztákkal való kapcsolatait sokkal közvetlenebbül bizonyítják? Nem lett volna könnyebb ezt tenni, mint helyette Trockijjal Pjatakov és Radek torkán át áruló beszédeket tartatni? Ön látta és hallotta a vádlottakat: valóban az volt a benyomása, hogy vallomásaikat erőszakkal csikartuk ki belőlük?

Nem, valóban nem ez volt a benyomásom. A törvény elé idézett vádlottak éppen nem hasonlítottak megkínzott, kétségbeesett, hóhér kezére adott emberekre. Egyáltalán hamis lenne azt képzelni, hogy ebben a törvényszéki tárgyalásban valami mesterkéltséget, csináltságot, vagy csak ünneplést, pathetikus vonás is volt.

A terem, melyben a tárgyalás lezajlott, nem nagy s legfeljebb háromszázötven embert fogad magába. A bírák, államügyész, vádlottak, védők, szakértők mind alacsony emelvényen ültek, melyhez pár lépcső vezetett föl. A törvényszék és a hallgatóság között semmiféle korlát sem állt és semmi olyat nem találhattunk, ami a vádlottak padjára emlékeztetett volna. Az a korlát, amely a vádlottakat a többiek-től elválasztotta, inkább egy páholy keretének tetszett. Maguk a vádlottak jólápoltságú, jólöltözött, hanyagon, természetesen mozgó urak voltak, tárgyalás közben teát ittak, zsebükben újságokat hordtak s általában sokat nézegettek a közönség felé. Az egész nem annyira kényes, keserves porhoz, hanem inkább művelt emberek nyugodt beszélgetés hangján folytatott vitájához hasonlított, melynek egyetlen célja megállapítani, hogy mi volt az igazság s mi volt az oka annak, hogy az történt, ami történt. Igen, határozottan az volt a benyomásom, mintha

a vádlottakat, államügyészt, bírákat ugyanaz a mondhatnám sportszerű szenvedély fűtötte volna, hogy a történeteket minél hiánytalanabban felgöngyölítsék. Ha ezeket a törvényszéki jeleneteket egy rendezőnek kellett volna megrendeznie, évekig tartó próbákra lett volna szüksége ahhoz, hogy a vádlottakat így betanítsa s azok ily szorgosan javítgassák egymást a kis részletekben, hogy izgatottságuk ily fojtottan nyilvánuljon meg. Röviden: a hipnotizőröknek, méregkeverőknek és törvényszéki hívatlanokoknak, akik a vádlottakat preparálták, emez elképesztő tulajdonságaikon kívül még kitűnő pszichológusoknak és rendezőknek is kellett volna lenniök.

Ijesztő, döbbenetes volt az a csupasz tárgyilagosság, amivel ezek az emberek szemben a biztos hallállal cselekedeteiket, bűnösségüket elmondták és fejtegették. Kár, hogy a Szovjetszövetség rendeletéi eltiltják a tárgyalóteremben fényképek és gramofonlemezek készítését. Ha a világgözcselekedetnek nemcsak azt mutatták volna be, amit a vádlottak mondtak, hanem azt is, hogy m i k é p mondták: hanglejtésüket, arcjátékukat, akkor, úgy hiszem, csak igen kevés hitetlenkedő akadna.

Vallottak mindnyájan, de mind másképpen vallott: az egyik cinikus hangon, a másik katonás őszinteséggel, a harmadik belső ellenállásokkal küzködve, a negyedik mint valami csínyjét megbánó kisdíák, az ötödik oktató, magyarázó. De mindegyikük az igazság hangján, arcával, mozdulatával tette meg vallomását.

Sohasem fogom elfelejteni, hogy állt ott a mikrofon előtt Pjatakov, egy középkorú, középtermetű, kissé kopasz, vörös, régimódi, ritkás bajusszal s miképp adta elő mondókáját. Nyugodtan s mégis serény igyekezettel magyarázta, hogy

mikép szabotálta el a vezetése alá helyezett ipart. Ujjával mutogatva úgy oktatott, magyarázott, mint valami egyetemi professzor vagy történelemtudós, aki egy rég elhunyt Pjatakov nevű ember életéről és tetteiről tart előadást s legfőbb igyekezete mindent a legapróbb részletekig megvilágítani, nehogy hallgatói és tanítványai félreértsék,

Radeket, az író is nehezen fogom elfelejteni. Még most is látom, hogy ült ott barna kabátjában, rút, sovány arca körül gesztenyebarna, ódivatú körszakállal, még most is látom, amint rá-rátekintett a nagyrészt ismerős közönségre, vagy a többi vádlottakra, gyakran hanyagul, néha szándékolt iróniával elmosolyodott. Még most is látom, amint bejőve a terembe, egyik-másik vádlottat könnyedén, gyöngéden átölelte. Még most is látom, hogy miként beszélt, kissé pózolván, a többi vádlottat enyhén kigúnyolva, játékos fensőbbségét szemtelenül, szkeptikusan, ügyesen, művésziiesen mutogatva. Olykor megvetően félretolta Pjatakovot a mikrofon előtt s maga állt oda beszélni, olykor újságjával a korlátot csapkodta, vagy fogta teáscsészéjét, egy szelet citromot dobott bele, megkavarta s miközben a legszörnyűbb dolgokról számolt be, apró kortyokban hörpölte a teát. Ám záróbeszédét, amelyben megmagyarázta, hogy miért tett vallomást, minden póztól mentesen mondotta el. S ez a beismerés, bármily könnyedséggel s bármily tökéletesen szép fogalmazásban mondotta légyen is el, nagy veszélyben lévő ember jajkiáltásának hatott s hallatlanul megindító volt. De a legijesztőbbnek s nehezen megfeythetőnek azt a gesztust találtam, amivel Radek a tárgyalás végén a termet elhagyta. Hajnali négy óra volt s bírák, vádlottak, hallgatóság teljesen ki voltak merülve. A tizenhét vádlott közül tizenháromat, köztük Radek közeli barátait, halálra, őt magát s még három tár-

sát csak börtönbüntetésre ítélték. A bíró felolvasta az ítéletet, mi valamennyien, vádlottak és hallgatóság, állva, mozdulatlanul, néma csendben hallgattuk végig, aztán a bírák, közvetlenül ítélethirdetés után, azonnal visszavonultak. Katonák jelentek meg a teremben e először ahhoz a négy emberhez léptek oda, akiket nem ítélték halálra. Az egyik Radek vállára tette a kezét, nyilván felszólítva őt, hogy kövesse. És Radek megindult utána. Majd az ajtóban megfordult, kezét üdvözlésre emelte, vállát kissé meg-rándította, búcsút intett a többieknek, a halálraítélteknek, barátainak s aztán elmosolyodott. Igen, mosolygott.

Nehezen lehetne elfelejteni Sztroilov mérnök körülmenyes, nehézkes elbeszélését, hogy mikép került be a trockista összeesküvésbe, hogy ficánkolt, hogy igyekezett kiszabadulni és hogy tartották pórázon egyszer elkövetett tetteivel. Felejthetetlen volt az a rabbiszakállú, zsidó suszter, Drobnis, aki a polgárháború alatt mindenkinél jobban kitüntette magát, aki hat évet ült a cári börtönökben, a fehér-gárdisták háromszor halálra ítélték s aki szinte csodálatos módon mindháromszor megmenekült az agyonlövés elől. Most a törvényszék előtt dadogott, izgett-mozgott, törte magát, midőn be kellett vallania, hogy szándékosan előidézett robbanásokkal nemcsak jelentős anyagi kárt, hanem munkások halálát is okozta. Megrendítő volt Norkin mérnök is, aki 'utolsó szavá'-val Trockijt átkozta el, a felindultságtól sápadtan, 'égő gyűlöletét és megvetését' rikoltotta felé s aztán rögtön el kellett hagynia a termet, mivel rosszul lett. Egyébként az egész tárgyalás alatt most történt először s utoljára, hogy valaki túlhangosan kiabált; egyébként bírák, állam-ügyész, vádlottak, mind nyugodtan, páthosz nélkül beszéltek és soha egyik sem emelte fel a hangját.

A kétkedők, akik semmi áron sem hajlandók elhinni azt a föltevést, hogy a vád igazságon alapulhat, hitetlenségüket a már említett kifogásokon kívül még azzal is indokolják, hogy a vádlottaknak a törvényszék előtti viselkedése pszichológiailag teljesen megmagyarázhatatlan. Ezek a vádlottak, ahelyett hogy bűnösségüket tagadnák, miért licitálnak egymásra vallomásaikkal? És hozzá milyen vallomásokkal! Sötét, aljas gazembereknek festik magukat. Miért nem védekeznek, mint minden vádlott minden ítélőszék előtt? Es még ha rájuk is bizonyították volna az elkövetett dolgokat, miért nem kísérlik meg enyhítő körülményeket találni? Miért mondanak csak terhelő adatokat magukról? Es ha ezek a forradalmárok hisznek Trockij elméleteiben, miért nem tesznek vallomást vezérük és eszméik mellett? Most, midőn utoljára beszélhetnek a tömegek előtt, miért nem dicsekszenek el tetteikkel, hiszen azokat dicséreteseknek kellett tartaniok? Az talán hihető lenne, hogy tizenhét vádlott között kettő-három tényleg megalázza magát. De mindannyian?

Hogy a vádlottak vallanak, felelik a szovjetemberek, annak egy igen egyszerű oka van. Es pedig az, hogy bűnösségüket az előzetes vizsgálati eljárás alatt tanukkal és okmányokkal annyira bebizonyították, hogy a tagadásnak semmi értelme sem lenne. Es hogy mind vallomást tettek, ez azzal magyarázható, hogy az összeesküvésbe belekeveredett trockistákat nem állították mind törvényszék elé, hanem csupán azokat, akiknek tevékenységét teljesen, a legkisebb részletekig sikerült földéríteni. Hogy ezek a vallomások oly pathétikusan hangzanak, annak nagyrészt a fordítás az oka. Az orosz nyelv hangsúlyát nehéz eltalálni, az orosz, lefordítva, könnyen szuperlatívuszosnak, túlzónak, fellengősnek

hat. (Ez az utóbbi valóban így van. En magam hallottam, amint egy közlekedési rendőr figyelmeztette sofőrömet: „Legyen olyan szeretetreméltó, elvtáre és viseltessen tisztelettel a közlekedési szabályok iránt.” Az ilyen kifejezésmód idegenül hat. De rögtön nem lesz oly idegen, ha nem szóról-szóra, hanem értelem szerint fordítjuk: „Hallja-e, ember, igazodjon a szabályokhoz!” A tárgyalási jegyzőkönyvek fordításai azonban inkább a „viseltessen tisztelettel a szabályok iránt”, mint az „igazodjon a szabályokhoz” stílusában készültek.)

Be kell vallanom, hogy ámbár a pör meggyőzött a vádlottak bűnösségéről, a törvényszék előtti magatartásuk a szovjetemberek érvelései ellenére sem tisztázódott előttem minden részletében. Közvetlenül a pör után a következő nyilatkozatban foglaltam össze véleményemet a szovjetsajtó számára: „A nyugati emberek előtt mindannak, amit a vádlottak tettek s különösen ahogy a törvényszék előtt viselkedtek, végső okai még mindig nem eléggé világosak. Lehet, hogy legtöbbjük cselekedeteivel valóban megérdemelte a halált, szidalmakkal és viharos felháborodással jellemtanilag mégsem lehet elintézni őket. Hogy bűnüket és bűnhődésüket a nyugati emberek megérthessék, ehhez egy nagy szovjet-költőre lenne szükség.’ *Ea* természetesen csöppet sem jelenti azt, hogy a pör vezetése és eredményei ellen kifogásaim lennének. Ha véleményem lényegét kérdenék, Ernst Bloch, a szellemes essayista példájára én is Szokrateszt idézném, aki, midőn Heraklitosz bizonyos ködös kijelentései felől megkérdezték, így válaszolt: „Amit megértettem, az kitűnő. Ebből arra következtetek, hogy a többi, amit nem értettem meg, szintén kitűnő.”

A szovjetpolgárok azonban nem értik ezt a nagy értetlenséget. A pör végeztével, olvasva föntebb idé-

zett nyilatkozatomat, egy gyűlésen az egyik moszkvai író kijelentette: 'Feuchtwanger nem érti azokat a motívumokat, amik a vádlottakat vallomástételre bírták. Az a negyedmillió munkás, aki ma a Vörös téren tüntet, megértette.' Ennek ellenére is azt hiszem, én inkább igyekeztem megérteni ezt a port, mint a legtöbb nyugati kritikus és mivel az a szovjetköltő, akinek a vallomások motívumait meg kellett volna magyaráznia, még nincs itt, megkísérlem vázolni azt, hogy mikép képzelem e vallomások létrejöttét.

A törvényszéket, mely előtt a per lefolyt, nagyjából párttörvényszéknek nevezhetnők. A vádlottak kora ifjúságtól kezdve párttagok voltak, többen közülük meg egyenesen a párt vezetői közé számítottak. Már most kétségtelenül tévedés lenne föltenni, hogy pártbíróság előtt az emberek ugyanúgy viselkednek, mint általában a nyugati törvényszékek előtt. Midőn Radek a bírakat 'bíró elvtársak'-nak nevezte s az elnök kénytelen volt figyelmeztetni őt, hogy 'bíró polgárok'-at mondjon, ez több volt, mint látszólagos elszólás. Még a vádlott is a párt-hoz tartozónak érzi magát s ezért nem véletlen, hogy a pör elejétől kezdve a nyugati ember számára annyira idegen vita-jelleget viselte magán. A bírakat, államügyészt és vádlottakat nemcsak látszólag, hanem valójában közös cél mozgatta. Olyanok voltak, mint a mérnökök, akik egy újfajta, komplikált gépet akarnak kipróbálni. Néhányan elrontották a gép egyes alkatrészeit, nem gonoszságból, hanem csupán mert csökönnyösen ki akarták próbálni a gép megjavítását célzó elméleteiket. Módszereik hamisaknak bizonyultak, ennek ellenére is a gép ügyét ép úgy szívükön viselik, mint a többiek s ezért most a többiekkel együtt, őszintén megtárgyalják hibáikat. A gép iránti érdeklődés és szeretet valamennyiüket

összetartja s ez az alapvető érzés indít arra vádlottakat és bírakat, hogy oly egyetértéssel tudjanak együttműködni. Olyasféle ez a viszony, mint Angliában az ellenzék és a kormány kapcsolata, ahol az ellenzék vezére az államtól kétezer font fizetést kap.

A vádlottak Troekij hívei voltak; még bukása után is hittek benne. De ők a szovjethatárokon belül éltek s ami a száműzött Troekij előtt távoli, ködös számok és statisztikák voltak, azt ők mint élő, tapintható valóságot élték át. Ezelőtt az élő tapasztalat előtt Troekij elve, hogy a szocialista gazdaság felépítése egy országban lehetetlenség, tartósan nem állhatta meg helyét. 1935 folyamán, a Szovjetszövetség fokozódó jólétének láttára a vádlottaknak be kellett látniok, hogy a troekizmus megbukott; 'elvesztették Troekij koncepciójába vetett hitüket', mondotta maga Radek. Ilyen körülmények között a dolog természetében rejlik, hogy a vallo-mások egészen úgy hangzottak, mint kikényszerített himnuszok Sztálin uralmára. A vádlottak a bibliai pogány prófétára, Bileámra hasonlítottak, aki kivonul, hogy átkot mondjon s akarata ellenére áldást kellett mondania.

Muralow vádlott nyolc hónapon át tagadott, mielőtt végre december 5-én vallomást tett volna. 'Noha nem tartottam helyesnek Troekij terrorra és szabotázsra felhívó utasításait', vallotta a tárgyaláson, 'erkölcsileg mégis megengedhetetlennek tartottam, hogy eláruljam Troekijt. De végül, miután a többiek hátatfordítottak neki, egyesek becsülettel, mások aljasan, én is föltettem magamnak a kérdést: három forradalomban tevékenyen harcoltam a Szovjetszövetség érdekében s életem nem egyszer csak hajszálon függött. Hát most nem kell-e magamat alárendelnem a Szovjetszövetség érdekeinek!? Vagy

maradjak meg tovább Trockij mellett és folytassam, támogassam ezt a hamis ügyet! Ha így teszek, nevem zászló lesz azok számára, akik még mindig az ellenforradalom soraiban állnak. A többiek, akik akár becsületből, akár nem, otthagyták Trockijt, nem fognak az ellenforradalom zászlajához tartozni. Hát ép belőlem legyen ilyen különös vértanul Ez aztán döntött B elhatároztam: most pedig szépen odamegyek és kipakkolok az egész igazsággal.' Eadek vallomása erről a kérdésről, ha sokkal finomabb árnyalatokkal is, de végeredményben ugyanezt mondja. E két ember fejtegetéseit, eltekintve a pörtől, lélektanilag is nagyon érdekesnek találtam. E két vallomás pompásan megmutatja, hogy az emberek mindig követnek valakit, akinek fölényes vezető intelligenciájában és zseniális koncepciójában vakon hisznek s hol van az a pont, amikor mégis elszakadnak tőle. Azok a kalandos és kétségbeesett eszközők, amiknek alkalmazására Trockij eltökélte magát, miután alapvető elgondolása hamisnak bizonyult, kisebb partizánjait szükségkép elriasztották. Hívei örülteknek tartották Trockij módszereit s csak azért nem hagyták már előbb nyíltan faképnél, mivel nem tudták, hogy technikailag hogyan is csinálják. „Mi magunk mentünk volna a rendőrséghez,” mondotta Badek, „ha közben a rendőrség nem jött volna értünk” s ez a kijelentés nagyon is hihető. A vádlottak egyes cinkosai valóban már előbb a rendőrséghez mentek s így sikerült leleplezni az egész összeesküvést.

Mindaz, amit a gáncsoskodók kifogásolnak, önmagában véve helyes. Oly emberek, akik hisznek eszméikben B akik így is, úgy is elvesztek, utolsó órájukban nem árulják el az ügyet. Inkább arra használják ki az utolsó, nagy lehetőséget, midőn a nyilvánossághoz szólhatnak, hogy propagandát csinálja-

nak eszméiknek. A hitleri bíróságok előtt a forradalmárok százai jelentették ki: „Igen, azt tettem, amivel vádoltok. Megölhetek, de mégis büszke vagyok arra, amit tettem.” Önmagában tehát igazak van a kétkedőknek, midőn azt kérdik: miért nem beszélt így egyik sem a trockisták közül) Miért nem mondotta egyik trockista sem: „Igen, a ti Sztalin-államotok hamisság. Trockijnak van igaza. Amit tettem, helyes volt. öljetek meg, de mégis kitartok elveim mellett.”

Ám erre az ellenvetésre azonnal megadhatjuk a találó feleletei Ezek a trockisták azért nem beszéltek így, mivel már nem hittek többé Trockijnak, mivel lelkük mélyén már maguk sem helyeselték azt, amit csináltak, mivel trockista meggyőződésüket a tények annyira megcáfolták, hogy nyitott-, látószemű emberek többé nem hihettek ezekben az elvekben. Mi maradt hát nekik, akik a hamis oldalra állottak? A halál előtti utolsó beszédük számára semmi egyéb sem maradt, mint hogy bevallják, mint-ha csak meggyőződéses szocialisták lettek volna: a Trockij mutatta úton, amerre mi haladtunk, nem lehet megvalósítani a szocializmust, csupán a másik úton, Sztálin útján.

De ha eltekintünk az ideológiai indítékoktól s csupán a külső körülményeket vesszük figyelembe, akkor is úgy találjuk, hogy szinte kénytelenek voltak vallomást tenni. Hiszen mi egyebet tehettek volna, miután már egyszer a bizonyítékok töméntelen halmozásával rájuk bizonyították tetteiket? Akár vallottak, akár nem, így is, úgy is elveszett emberek voltak. Ha vallomást tesznek, úgy töredelmes beismerésük esetleg mégis szerez egy szikrányi reményt a kegyelemre. Minden szépitetés nélkül szólva: ha nem vallanak, úgy százszázalékosan, ha vallanak, úgy csak kilencvenkilenc százalékra vehették biz-

tosan a halált. Mivel pedig belső okok nem szóltak a beismerés ellen, miért ne tettek volna vallomást? Az utolsó szó jogán tartott beszédükből valóban ki is mutatható, hogy ez a motívum tényleg közrejátszott. A tizenhét vádlott közül tizenkettőn arra kérték a bírakat, hogy vallomásaikat az ítélethozatalnál tekintsék enyhítő körülménynek.

Ezt a kérést valamennyien többé-kevésbé hasonló szavakkal fejezték ki s ennek végül majdnem borzalmas, tragikomikus hatása volt. Ugyanis végül, midőn már az utolsó vádlottak mondták el befejező szavaikat, mindenki szinte idegesen várta már ezt a kérést s midőn aztán tényleg felhangzott és hozzá szükségkép ugyanabban a monoton formában, a hallgatóság alig tudta elnyomni nevetését.

De annál a kérdésnél: mik voltak a vádlottak indokái? Talán még nehezebb a második kérdés: mi-féle okok készítették az állam vezetőségét arra, hogy ezt a port oly éles világításba helyezze s a világsajtót, az egész világközvéleményt meghívják rá? Mit reméltek ettől? Ennek a demonstratív tárgyalásnak nem inkább kínos, mint kellemes hatásának kell lennie? A Szinovjev-pör a külföldön nagyon rossz vért szült; az ellenfelet nagyszerű propagandaanyaggal látta el s a barátok nagyrészét megingatta. Kétséget támasztott a kormány stabilitása iránt, melyben pedig előbb még ellenfelei is hittek. Ezzel a második pörrel miért tették hát kockára oly könnyelműen saját jó hírnevüket?

Az ok, állítják a szovjetek ellenségei, Sztálin vad zsarnoksága és vérszomja. Világos: ez az alacsonyabbrendűségi érzésekkel, úrhatnamsággal és bosszúvággyal teli Sztálin mindazokon bosszút akar állni, akik valaha megsértették és mindazokat ki akarja küszöbölni, akik bármikép is veszélyesek lehetnének rá nézve.

Az ilyesféle fecsegés csupán az emberi lélek nemismerését és a józan érzés hiányát árulja el. Olvassuk el Sztálin bármelyik könyvét, bármelyik beszédét, nézzük meg bármelyik képét, idézzük emlékezetünkbe a fölépítés érdekében foganatosított bármelyik intézkedését. Azonnal a napnál is világosabb lesz előttünk: ez az ügyes, megfontolt ember semmiképp sem követhetett el ilyen óriási ostobaságot és nem fog számtalan szereplő bevonásával csupán abból a célból durva komédiát rendeztetni, hogy veres bengáli fény mellett bosszúünnepet üljön megalázott ellenfelei fölött.

Azt hiszem, a kérdés megoldása egyszerűbb, de egyszerűs mind komplikáltabb is. Gondoljunk csak a Szovjetszövetségnek arra az eltökélt szándékára, hogy tovább halad a demokrácia útján s gondoljunk mindenekelőtt arra a háborús mentalitásra, amire már többször rámutattam.

A fokozódó demokratizálódás, de különösen az új alkotmánytervezet elfogadása a trockistákban új reményeket kelthetett arra nézve, hogy jobban mozoghatnak, agitációjukat hathatósabban folytathatják. A kormány időszerűnek tarthatta megmutatni, hogy szilárdan elszánta magát: a jövőben is csirájában fog elfojtani minden trockista tevékenységet. De mindenekelőtt a közvetlenül fenyegető háborús veszély indíthatta arra a Szovjetszövetség vezetőit, hogy ezt a tárgyalást a hangszórók előtt folytattassa le. Régebben a trockisták nem voltak oly veszélyesek, megkegyelmezhettek nekik, a legrosszabb esetben száműzetésbe küldhették őket. De a száműzetés nem különösebben hathatós eszköz; Sztálin, akit hatszor száműztek és hatszor megszökött, maga tudhatja a legjobban. Most, közvetlenül a háború előtt, nem alkalmazhattak ilyen szelídséget. A béke idején jelentéktelen frakciózás, pártütés háborús idők-

ben óriási veszedelmet jelenthet. Kirov meggyilkolása óta a Szovjetszövetségben katonai törvényszékek ítélik a trockisták fölött. E férfiak haditörvényszék előtt állottak és haditörvényszék mondta ki fölöttük a halálos ítéletet.

A. Szovjetszövetségnek két arca van. A harcos SSSR arca az a kegyetlen szigorúság, amivel minden ellenzékletet letipor. Az építő SSSR arca a demokrácia, melyet alkotmányukban mint végső céljukat tűztek maguk elé. Szinte szimbólikus hatású esemény, hogy ép a két trockista pör között, Szinovjevék és Radekéek tárgyalása között fogadta el az új alkotmányt a rendkívüli szovjetkongresszus.

VIII.

GYŰLŐLET ÉS SZERETET.

A szovjetpolgárok előtt teljesen érthetetlen volt az a felzúdulás, amivel külföldön még jóindulatú emberek is fogadták a trockista pörököt. Már említettem, hogy sokan, akik a Szovjetszövetségben demokratikus álmaik teljesülését, a pusztulásra ítélt civilizáció végső menedékét látták, mélyen, keservesen csalódtak s mivel nem tudtak megszabadulni a demokráciáról vallott nézeteiktől, ez 'erőszakos és önkényes' pörök láttán egyenesen a hetedik mennyországból pottyantak le.

Sokuk számára e csalódás kétségtelenül őszinte szomorúságot hozott. De voltak olyan intellektuelek is, akiknek egész kapóra jött. Az a hevedesség, amivel ezek az intellektuelek e pörökre reagáltak, a léleknek sokkal mélyebb szakadékaiból ered, mint ahol az értelmes mérlegelések tanyáznak. Abból a kényelmetlen érzésből fakad, amit bennük a Szovjetszövetség puszta létezése okoz, azokból a kényelmetlen problémákból, melyek elé ez az új, szocialista államforma állítja őket.

Ugyanis sok intellektuel, még azok is, akik történelmi szükségszerűséget látnak abban, hogy a tökéletes rendszert a szocialista társadalom váltsa föl, rettegve gondolnak az átmeneti idők zavaraira. Őszintén kívánják ugyan a szocializmus győzelmét a világ fölött, de aggódnak amiatt, hogy mi lesz velük a nagy szocialista forradalom ideje alatt. Szívből tagadja azt, amit eszük igenei. Elméletileg szocialisták, gyakorlatilag viselkedésük a kapitalista

rendet támogatja. így tehát a Szovjetszövetség pusztára létezése állandóan figyelmezteti őket saját existenciájuk ingatag voltára, állandóan szemükre veti viselkedésük kétszínűségét. Hogy a Szovjetszövetség létezik, ez örvendetesen bizonyítja előttük, hogy van még ész és értelem a világon; de egyébként aztán nem szeretik, sőt inkább gyűlölik a szovjeteket.

Ebből az okból, talán maguk előtt sem vallva be, minden olyan alkalmat örömmel köszöntenek, midőn valami gáncsolni valót lelhetnek a Szovjetszövetségben. A trockista pörök 'rejtélyessége' nagyon kapóra jött nekik, hogy a törvényszéki eljárás látszólagos önkényességét ragyogó cikkekben megbélyegezzék és kigúnyolják. A Szovjetszövetségben mutatkozó 'terror' nagy elégtételükre bebizonyította, hogy a Szovjetszövetség miben sem különbözik a fasiszta államtól s ezért teljesen igazuk volt, midőn nem mondtak igent az SSSR-re. Ez a 'terror' saját lelkiismeretük előtt is igazolta határozatlanságukat, lagymatagságukat. A szovjetek 'despotizmusa' igen alkalmas köpeny volt saját meztelenségük elfödésére.

A Szovjetszövetségben ez nem okozott különösebb meglepetést. A Szinovjev-pör hatása nem riasztotta vissza a szovjetbírárságot attól, hogy újabb trockista porokét ne rendezzen. A belpolitikai előny, saját házuknak nyilvános kitakarítása közvetlenül a háború előtt, bőségesen felért azzal a presztízsveszteséggel, amit talán illetéktelen külföldi kritikusok szemében elszenvedtek.

A Szovjetszövetségben az emberek nem táplálnak illúziókat a külföld mentalitását illetőleg. A szovjetemberek azzal dicsekszenek, hogy elsősorban a szovjetek vöröshadserege mentette meg eddig a világot a nagy fasiszta háború kitörésétől s óvta meg a civilizációt a barbárok áradata elől. A szovjet

emberek jól tudják, hogy a demokráciák csupán fegyvereik kedvéért, vöröshadseregük kedvéért, no meg saját gyengeségük miatt kötöttek szövetséget velük. Nem szívesen kötötték meg ezt a szövetséget s most, miután a demokráciák vezetőinek sikerült végre parlamentjeiktől és közvéleményüktől bizonyos fegyverkezési engedményeket kikunyorálni, még kevésbé igyekeznek eltitkolni a szovjetek iránt érzett ellenszenvüket. A szovjetpolgárok reálpolitikusok s a Trockista pörök hatása nem lepte meg őket.

Radek zárszavában arról beszélt, hogy a harmadfél hónapig tartó vizsgálat alatt, hogyan kellett minden szót szinte harapófogóval kicsikarni belőle s mennyire megnehezítette a vizsgálóbíró dolgát. 'Nem a vizsgálóbíró kínozott meg engem,' jelentette ki, 'hanem én kínoztam meg a vizsgálóbírót'. Több nagy angol újság öklömnyi betűkkel újságotla Radek kijelentését: 'Radeket megkínozták'. Azt hiszem, egész Moszkvában én voltam az egyetlen ember, aki az újságírásnak ezen a módján elcsodálkozott.

Mindent összevéve azt a viselkedést, amit sok nyugati intellektuel tanúsít a Szovjetszövetséggel szemben, rövidlátónak és méltatlannak tartom. Ezek az emberek vakon állnak az SSSR-ben végigment világtörténelmi teljesítmény előtt; nem akarják megérteni, hogy a történelmet nem glaszékesztyűben csinálják. Ezek az emberek abszolút mértékkel jönnek elő s milliméterre ki akarják mérni, meddig terjed a demokrácia és a szabadság. Bármennyire szembeötlően értelmesekek és a legmagasabb értelem-ben humánusak is legyenek a Szovjetszövetség céljai, ezek a nyugati intellektuelek szörnyen puritá-nek elő s milliméterre ki akarják mérni, meddig lommal nem a cél szentesíti az eszközt, hanem az eszköz gyalázza meg a célt.

De ön megértem ezt. Fiatalabb koromban ön magam is azok közé az intellektuelek közé tartoztam, akik az abszolút pacifizmus és az integrális erőszaknélküliség elvét hirdették. De a háború alatt észre tértem. Még a háború alatt írtam egy darabot, a „Warren Hastings”-! Ebben egy pörről van szó, mely annak idején ép úgy felkavarta a világot, mint ma bennünket a trockista pörök. Ezt a port Warren Hastings angol főkörmányzó folytatta le, egyike azoknak az embereknek, akik Indiában megalapították Anglia uralmát s oda bevezették a nyugati civilizációt, ő ezt haladószellemű tettek tartotta s ha történelmi távlatokban gondolkozunk, mi is igazat fogunk adni neki. Az én Warren Hastingszem arra a fölismerésre jut: „Az emberi nemet csak ágyúkkal lehet rászoktatni a civilizációra s azoknak az embereknek, akik humánus elveikkel arra akarják kényszeríteni, hogy kevésbé humánusan járjon el, mint szeretné, azt feleli: „Huszonkét éven át, míg a Gangesz folyó hol kegyes, hol kegyetlen volt, megtanultam, hogy egy kéz enyhe remegése, mégha az emberiesség okozta is ezt a remegést, egész országrészeket pusztíthat el. Önök, humánus uraim, ezt még nem tudják: de önök azok, akik engem embertelen tettekre kényszerítenek.”

Azt hiszem a háború alatt és azután mindannyiunknak bő alkalmunk volt revideálni az erőszaknélküliség kérdésében vallott nézeteinket s komoly reflexiókat állíthattunk fel az erőszakról. Ha ezeket a „reflexions sur la violence”-t, melyek Lenint vannak hivatva igazolni, Mussolini is felhasználja a maga igazolására — Hitler valószínűleg hírét sem hallotta Georges Sorel-nek —, azért még mindig igazak maradhatnak. Van bizonyos különbség a békes utasra lövő rablógyilkos és a rablógyilkosra lövő rendőr között.

Durván és egyszerűen kifejezve minden felelőssége tudatában élő író elé így mered a kérdés: Mint-hogy a szocialista gazdaságot nem lehet felépíteni anélkül, hogy azt, amit ma demokráciának neveznek, átmenetileg meg ne változtatnák, mit tartasz tehát fontosabbnak, hogy a nagytömegek kevesebb húst, kenyeret, vajat, te viszont több írásszabadságot kapj, vagy pedig hogy te kevesebb írásszabadságot, a nagytömegek viszont több kenyeret, húst és vajat kapjanak!

Felelősségteljes író számára ez éppen nem könnyű kérdés.

Nem nehéz dolog kicsinyesen, ostobán gáncsoskodni a szovjetekkel szemben s aki megteszi, bőséges elismerésben lesz része. A Szovjetszövetségben még sok külső és belső hiány van, amit könnyen fel lehet fedezni, mert egyáltalán nem titkolják őket s az is igaz, hogy a nyugati ember számára még csöppet sem kényelmes az élet Moszkvában. Azok azonban, akik a szovjetek hiányosságait húzzák alá s az ott található nagy vívmányokat csak a lap alján, jegyzetekben említik meg, inkább saját magukról, mintsem a Szovjetszövetségről állítanak ki szegénységi bizonyítványt. Az ilyen ember oly kritikushoz hasonlít, aki egy zseniális költeményben mindenk előtt azt veszi észre, hogy a vesszők rossz helyen vannak. A Shakespeareről szóló első német jegyzet csak annyit állapított meg róla: „A latinhoz nem sokat, a göröghöz semmit sem konyított.”

A nyugati intellektueleknek a Szovjetszövetség ellen felhozott kifogásait alapján véve kettőre, egy morális és egy esztétikai kifogásra lehet visszavezetni. A morális ellenvetés azt kifogásolja, hogy a jövedelmek különbözősége folytán szükségképp új osztályoknak kell létrejönniük. Az esztétikai

ellenvetés azt kárhoztatja, hogy a szovjetek az individuum elszemélytelenítése s így sivár egyformaság felé fejlődnek. Azaz végeredményében az esztétikai ellenvetés pontosan az ellenkezőjét kifogásolja annak, amit a moralista kárhoztat.

Ennek ellenére is mindkét ellenvetésben van egy szemernyi igazság. Ha ugyanis az egyenlőség apostolai azt állítják, hogy a jobban fizetett munkásoknál, parasztoknál és hivatalnokoknál bizonyos kispolgári mentalitás fejlődik ki s ez nagyon elüt attól a proletár-heroizmustól, amit eddig a mi moralistáink a Szovjetszövetségben utazva mindenáron látni akarnak, úgy ebben némileg igazuk van. Az egyenlőtlenség apostolai viszont attól félnék, hogy a vélemények egységesítése bizonyos ellaposodást fog létrehozni s végül az SSSR valóra váltott szocializmusa nem lesz egyéb, mint csupa kispolgári közep-szerűség gigantikus állama, úgy ez az aggodalom sem teljesen alaptalan. Ha ugyanis egy társadalom elért már egy bizonyos gazdasági átmeneti állapotot, azaz ha a legnagyobb ínségből a jólét fokaira érkezett, úgy akarva-nem-akarva bizonyos kispolgári tulajdonságok fejlődnek ki benne. És az anyagi jólét hatásához hasonlóan a szellemi színvonal emelkedése is az első időkben az ítélet és az ízlés laposságát hozza létre. Már utaltam arra, hogy a tudományok elemeit nem lehet máskép, csak ugyanazokban a formákban és formulákban kifejezni, úgy hogy a tanítás elején bizonyos „konformizmus” elkerülhetetlen. De bizonyos, hogy a növekvő jóléttel együtt a kispolgári mentalitás ép oly gyorsan el fog tűnni, mint a műveltség emelkedésével a hírhedt konformizmus.

Ha összegezni akarjuk mondanivalónkat, meg kell állapítanunk, hogy a szovjethatárokon belül még

sok problematikus jelenséget találhatunk. De az államokra is illik az, amit Goethe az egyéniségről írt: „Egy jelentős ember mindig meg tud nyerni bennünket s ha kiválóságát elismerjük, úgy azt, amit benne problematikusnak találunk, békén hagyjuk.”

Az a levegő, amit nyugaton szívunk magunkba, elhasznált és rossz. A nyugati civilizáción belül többé nincs sem világosság, sem elszántság. Az emberek a rájuk törő barbarizmus ellen sem ököllel, de még csak erős szavakkal sem, hanem csupán fél szívvel, bizonytalan mozdulatokkal mernek védekezni s felelős vezéreik a fasizmus ellen csak édeskés, engedékeny dörgedelmeket bocsátanak szárnyra. Ugyan kiben ne keltett volna utálatot az a langyosság és álszenteskedés, amivel ezek a felelős vezetők a spanyol köztársaság ellen intézett fasiszta támadásra reagáltak?

Boldogan fellélegzik az ember, ha a meghamisított demokráciának és az álszent humanizmusnak ebből a fojtó légköréből a Szovjetszövetség puritán levegőjébe kerül. Itt nem bújnak misztikus, frázisszerű jelszavak mögé, hanem józan, valóban „more geometrico constructs — mértanilag szerkesztett” etika uralkodik s ez az etikai értelem határozza meg azt a tervet, amelynek alapján az SSSR-t építik. Tehát egészen új módszer szerint építkeznek s teljesen új az anyag is, amit az építéshez használnak. De a kísérletek ideje már mögöttük van. Még mindenütt törmelék és piszkos állványok állnak, de a hatalmas épület körvonalai már tisztán és világosan kivehetők. Valóban igazi Babel-torony, csupán azzal a különbséggel, hogy ez nem az embereket akarja közelebb vinni az éghez, hanem az eget az emberekhez. A mű sikerült, alkotói nem hagyták megzavarni beszédüket s kitűnően megértik egymást.

A nyugat sok-sok felemássága után boldog érzés ily művet látni, amihez szívből igent, igent, igent mondhat az ember. És mert becsstelen dolognak tartottam volna, hogy ezt az igent magamba fojtsam, azért írtam e könyvet.